

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİNDE MEFÛLÜ MUTLAK VE
KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANIMI

Ferhat KANDERUN

Danışman

Doç.Dr. Ferruh KAHRAMAN

İZMİR - 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Arap Dilinde Mefûlû Mutlak ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı**" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

06/08/2019

Ferhat KANDERUN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Arap Dilinde Mefûlü Mutlak ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı

Ferhat KANDERUN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili ve Belagatı Programı

Bu çalışma, Arap dili ve belagatına özgü kullanımı ile diğer mefullerden farklı bir karakteristiğe sahip olan ve çeşitli yönlerden eyleme açıklık getirmenin bir aracı olarak başvurulmuş mefûlü mutlak ögesini konu almaktadır. Mefûlü mutlak'ın nahiv literatüründeki yeri, amille ilişkisi bağlamında ortaya çıkan anlam boyutları ve Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımı konunun ana hatlarını teşkil etmektedir. Araştırmanın temel hedefi, mefûlü mutlak ekseninde literatüre giren kavram ve terimlerin aslına bağlı kalmak suretiyle, söz konusu ögenin dil ve anlatım açısından sahip olduğu farklı işlevleri tespit etmektir.

Üç ana bölüm halinde sunulan çalışmanın birinci bölümünde, mefûlü mutlak teriminin kavramsal ve tarihsel bağlamda geçirdiği süreç ele alınmıştır. Burada ilk olarak, mefûlü mutlak ögesine dair kadîm dillere kullanılan birtakım ıstılahların tespiti yapılmıştır. Ardından nahiv kitaplarında zikredilen mefûlü mutlak tanımları aktararak söz konusu ögenin mahiyeti ve kapsamına ilişkin öne sürülen argümanlar bütüncül bir bakış açısı ile analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, anlam boyutları ekseninde bir mefûlü mutlak tasnifi yapılarak bu konumda irab edilen ifadelerin cümle içerisindeki farklı işlevleri ve ortaya çıkan anlam çerçevesi etrafında ele alınmıştır. Masterla mefûlü mutlak rolünü paylaşan naibi master suretindeki ifadeler, yapılan tasnif gereği bağımsız bir başlık altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, mefûlü mutlak'ın Kur'ân-ı Kerîm'de ne tür bir anlam çerçevesi sunduğu ve ayetler bağlamında nasıl tahlil edildiği, önceki bölümde

yapılan tasnif ekseninde konuya dair örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yönteminin esas alındığı çalışmada, analiz edilen verilerin kaynağı doküman incelemesine dayanmaktadır. Çalışmada; mefûlû mutlak ögesinin, dil ve anlatımdaki işlevselliği ile gerek Arap kelimelerinde gerekse Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir kullanım yelpazesine sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mefûlû Mutlak, Masdar, Mübhem, Muhtas, Tekid.

ABSTRACT

Master's Thesis

al-Maf'ul al-Mutlaq in Arabic Language and its Use in Holy Qur'an

Ferhat KANDERUN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Sciences

Arabic Language and Rethoric Program

This study focuses on al-maf'ul al-mutlaq which is used as a means of clarifying the action in various ways and has a characteristic that is different from other objectives with its use unique to Arabic language and rethoric. The main content of the current research consists of the place of al-maf'ul al-mutlaq in the grammar literature, the meanings in the context of relationship with amil and its use in Holy Qur'an. The main objective of the current study is to determine the different functions of the element in terms of language and expression by adhering to the origin of the concepts and terms entered in the literature on al-maf'ul al-mutlaq.

In the first chapter of the study, which is presented in three main chapters, the process of al-maf'ul al-mutlaq in conceptual and historical context is discussed. Firstly, some of the terms used by the previous linguists regarding al-maf'ul al-mutlaq were found out. Then, al-maf'ul al-mutlaq terms mentioned in the grammar books are transferred and the arguments put forward regarding the nature and scope of the element are analysed from a holistic perspective.

In the second chapter, al-maf'ul al-mutlaq classification in the axis of meanings and the different functions of the expressions assuming this function in the sentence and the resulting meaning framework are discussed in detail. The expressions in the aspect of al-naib an al-mastar, who share al-maf'ul al-mutlaq role with al-mastar, have been examined under an independent title according to the classification.

In the third chapter, what kind of meanings al-maf'ul al-mutlaq presents in Qur'an and how it is analysed in the context of Ayahs is tried to be explained with examples on the subject in the classifications made in the previous chapter. In the current study which is based on qualitative research method, the source of the analysed data is based on literature analysis. Moreover, it has been demonstrated that al-maf'ul al-mutlaq has a wide range of use both in Arabic language and the Qur'an with its functionality in language and expression.

Keywords: al-Maf'ul al-Mutlaq, al-Masdar, al-Mubham, al-Mukhtas, al-Tawkid.

ARAP DİLİNDE MEFÛLÛ MUTLAK VE KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANIMI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHİV LİTERATÜRÜNDE MEFÛLÛ MUTLAK

1.1. MEFÛLÛ MUTLAK TERİMİNİN KAVRAMSAL TEMELLERİ	13
1.1.1. Mütakaddim Dönem Dil Çalışmalarında Mefûlü Mutlak Yerine Kullanılmış Farklı İstilahlar	14
1.1.2. Mefûlü Mutlak Teriminin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşma Süreci	16
1.1.3. Muteahhir Dönem Kaynakları Işığında Mefûlü Mutlak Terimi ve Tanımına İlişkin Görüşler	18
1.1.4. Mefûlü Mutlak Adlandırmasına Dair Öne Sürülen Gerekçeler	28
1.1.5. Modern Dönem Dil Çalışmaları Kapsamında Mefûlü Mutlak	29
1.2. MEFÛLÛ MUTLAK ÖĞESİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR	35
1.2.1. Mefûlü Mutlak Bağlamında Mastar-Amil İlişkisi	38
1.2.1.1. Mefûlü Mutlak Konumundaki Mastarın Yapısal Özellikleri	39
1.2.1.2. Mefûlü Mutlak İşlevi Gören Sarih Mastar Yapıları	40
1.2.2. Naibi Mastar Kavramı	42
1.2.3. Mefûlü Mutlak'ı Nasb eden Amil Türleri ve Yapısal Özellikleri	45
1.2.3.1. Tam ve Mutasarrıf Fiil	46

1.2.3.2. Hudûs İfade Eden Müştak Vasıflar	46
1.2.3.3. Mastar ve Müradifi	47
1.2.4. Mutasarrıf ve Gayri Mutasarrıf Masdar	48

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM BOYUTLARI EKSENİNDE MEFÛLÜ MUTLAK

2.1. MEFÛLÜ MUTLAK BAĞLAMINDA MASTARIN ANLAM ÇERÇEVESİ	49
2.1.1. Mübhem Masdar (Müekkid Masdar) ve Özellikleri	53
2.1.1.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Kullanımı	55
2.1.1.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Kullanımı	57
2.1.2. Muhtas Masdar (Mübeyyin Masdar) ve Özellikleri	59
2.1.2.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Kullanımı	61
2.1.2.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Kullanımı	63
2.1.3. Fiili Yerine Geçen Masdar ve Özellikleri	64
2.1.3.1. Emir ve Nehiy Fiilleri Yerine Kullanımı	67
2.1.3.2. Dua ve Beddua Fiilleri Yerine Kullanımı	68
2.1.3.3. Tekdir, Şaşma ve Acıma Bağlamında Soru Hemzesi ile Kullanımı	72
2.1.3.4. Bazı Semaî Masdarların Bellibaşlı Durumlarda Kullanımı	73
2.1.3.5. Mücmel İfadenin Açıklaması ve Sonucu Mahiyetinde Kullanımı (Tafsîlî Masdar)	75
2.1.3.6. Teşbih Maksatlı Kullanımı (Teşbîhî Masdar)	76
2.1.3.7. Somut İsmi'nin Haberi Konumundaki Fiili Yerine Kullanımı	78
2.1.3.8. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Maksatlı Kullanımı	79
2.2. AMİLİN DELALETİ ÇERÇEVESİNDE NAİBİ MASTARDA ANLAM	80
2.2.1. Mübhem Masdar Olarak Kullanılan Naibi Mastar	83
2.2.2. Muhtas Masdar Olarak Kullanılan Naibi Mastar	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MEFÛLÜ MUTLAK KULLANIMI

3.1. MÜBHEM (MÜEKKİD) MASDAR KULLANIMI	89
3.1.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri	89
3.1.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri	93
3.2. MUHTAS (MÜBEYYİN) MASDAR KULLANIMI	96
3.2.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri	97
3.2.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri	100
3.3. FİİLİ YERİNE GEÇEN MASDAR KULLANIMI	103
3.4. NAİBİ MASTAR SURETİNDE MÜBHEM MASDAR KULLANIMI	108
3.4.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri	109
3.4.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri	113
3.5. NAİBİ MASTAR SURETİNDE MUHTAS MASDAR KULLANIMI	118
3.5.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri	119
3.5.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri	123
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	133

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	İbn/Bin
bkz.	Bakınız
bty.	Basım Tarihi Yok
byy.	Basım Yeri Yok
d.	Doğum
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	Editör
h.	Hicrî
s.	Sayfa No
s.a.s.	Sallellâhu aleyhi ve sellem
sdl.	Sadeleştiren
ss.	Sayfadan Sayfaya
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
v.	Vefat
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Arap nahvinde cümlelerin talî unsurlarını teşkil eden mefuller, amilleriyle kurdukları anlam ilişkisinin mahiyetine göre "mutlak" ya da "mukayyed" olarak ifade edilmektedir. Mutlak olanı, kayıtsız ve bağımsız bir meful statüsüne sahip iken mukayyed olanlar, kayıtlı oldukları bazı edatlar sayesinde meful adını alabilmiştir. “*Arap Dilinde Mefûlü Mutlak¹ ve Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı*” adlı bu çalışma, Arap dili ve belagatına özgü kullanımı ile diğer mefullerden farklı bir karakteristiğe sahip olan ve çeşitli yönlerden eyleme açıklık getirmenin bir aracı olarak başvurulmuş mefûlü mutlak ögesini konu almaktadır. Mefûlü mutlak’ın nahiv literatüründeki yeri, amille ilişkisi bağlamında ortaya çıkan anlam boyutları ve Kur’ân-ı Kerîm’de kullanımı konunun ana hatlarını oluşturmaktadır.

Dil ve üslup açısından erken dönemlerden itibaren çalışmalara konu olan mefûlü mutlak, mahiyeti ve muhtevası yönüyle dilciler tarafından üzerinde en çok durulan konuların başında gelmektedir. Dilcilerce mefûlü mutlak, konumu gereği cümlelerin talî bir unsurunu teşkil eden ve cümlede tamamlayıcı bir rol üstlenen nitelikteki mansup isimler (mansûbât) arasında incelenmiştir. Ancak mefûlü mutlak kullanımı, içerdiği belagî incelikler sebebiyle dilcilerin olduğu kadar beyancılarının ve tefsircilerin de ilgi odağı olmuştur. Zira nahiv literatürünün yanı sıra belagat ve bilhassa filolojik tefsir gibi farklı alt disiplinlere ait kaynakların da bu konumdaki ifadelerin tahliline geniş yer ayırdığı görülmektedir. Öte yandan mefûlü mutlak, Arap kelimelerinde cümlelerin talî bir unsuru addedilse de muhataba verilmek istenen mesajı doğru aktarmada en az aslî öğeler kadar önemli bir konuma sahiptir. İfade çeşitliliği açısından da zengin bir mana rezervine sahip olan mefûlü mutlak’ın, gerek Arap

¹ Arap dili kuralları açısından المفعول المطلق “*el-mefûlü'l-mutlak*” ya da مفعول مطلق “*mefûlün mutlak*” şeklinde yazımı daha isabetli olmakla birlikte çalışmada, söz konusu terimin yaygın kullanım biçimine riayet edilmiş ve “mefûlü mutlak” şeklindeki yazımı tercih edilmiştir. Bununla birlikte TDK Yazım Kılavuzunda belirtilen “*Arapça kurala göre oluşturulan sözler bitişik yazılır: alıyyülâlâ, ceffekalem, darülaceze, darülfünun, daüssıla, fevkalade, fevkalbeşer, hıfzıssıhha, hüvelbaki, şeyhülislam, tahtelbahir...*” kuralından hareketle, “mefulümutlak” şeklinde yazımı da mümkün görünmektedir. Nitekim (kanunuesasi, kânunuevvel, kânunusani gibi) sıfat terkibi halinde kalıplaşmış benzer ifadelerin, bu kaide gereğince, bitişik yazılması benimsenmiştir. Bkz. <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/bitisik-yazilan-birlesik-kelimeler/> (02.07.2019); <http://sozluk.gov.tr/> (02.07.2019).

kelamında gerekse Kur'ân-ı Kerîm'de yaygın bir kullanımı vardır. Bu yönüyle mefûlû mutlak konusu, cümlelerin diğer talî unsurları ve meful çeşitlerinden bağımsız olarak incelenmeyi gerektirecek bir öneme haizdir. Ayrıca Kur'ân'da nasıl kullanıldığı ve ne tür bir anlam çerçevesi sunduğu da tespit edilmesi gereken önemli hususlardandır. Zira Kur'ân-ı Kerim, bir teşrî kaynağı olduğu kadar Arap nahvinin teşekkülü açısından da istişhad ve referans kaynağıdır.

Genel anlamda eylemi vurgulamak ve açıklamak maksadıyla kullanılan mefûlû mutlak, zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış eylem adlarını ifade etmektedir. Nahiv ıstılahlarına dair temellerin atıldığı erken dönemlerde masdar, hades, hadesân, fiil vb. isimlerle de anılmıştır. Ancak masdar dışındaki tabirler, aslında bu ögenin bir cüzünü temsil etmektedir. Dolayısıyla söz konusu adlandırmalarda mefûlû mutlak'ın, kendi bileşenlerinden biriyle ifade edilmesi yönünde bir yol izlenmiştir. Bu durum, söz konusu ögeyi daha iyi açıkladığı öngörülen bazı ıstılahların da öne çıkmasını sağlamıştır. Söz gelimi hades (iş/oluş/hareket/eylem) kavramı, mefûlû mutlak için gerekli olmakla birlikte bu ögeyi ifade etmede tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda hades, failin bir eylemi olma niteliği de taşınmalıdır. Masdar (mefûlû mutlak) ise, failinden sâdır olan bir hadesi ifade etmesi itibariyle, mahiyeti daha iyi yansıtan ve kullanımı daha fazla tercih edilen bir ıstılah haline gelebilmiştir. Bunun yanında mefûlû mutlak teriminin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, aynı anlamda kullanılan masdar ıstılahı açısından bir kırılma noktası olmuştur. Mefûlû mutlak'ın tasnifi ekseninde devam eden terimleşme süreci, masdarın geniş bir bağlama yayılmasını sağlasa da bu süreç, mefûlû mutlak terimi ile eş zamanlı bir mecrada seyretmiştir. Müteahhir dönemde mefûlû mutlak ile aynı muhtevayı yansıtmakta olan masdar, zaman içinde daha dar anlamlara hasredilmiştir. Bunun sonucunda mefûlû mutlak bağlamındaki "masdar", failinden sâdır olan bir hadesi ifade eden en geniş anlamından fiilin harflerini içeren mahiyetteki en dar anlamına kadar indirgenmiştir. Bu bağlamda, bazı araştırmacılar tarafından mefûlû mutlak ögesine dair ıstılahî çerçeveyi sınırlandıran birtakım argümanlar ortaya atılmıştır. Bu durum, mefûlû mutlak'ın mahiyeti konusunda ortaya çıkan farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Ancak söz konusu argümanları haklı ya da zayıf kılabilen tarihsel süreçlerin rolü yeteri kadar dikkate alınmamıştır. Zira bu konu etrafında yapılan çalışmalarda, kadîm

dilcilerin mefûlü mutlak yerine "masdar" ıstılahını kullandıkları bilgisi aktarılmasına rağmen, söz konusu ıstılahın dilcilerce kastedilen asıl mahiyeti üzerinde detaylıca durulmamıştır. Ayrıca masdar ıstılahına ilişkin adlandırmadaki gerekçelerin de yeterince analiz edilmediği kanaatindeyiz. Nitekim bazı çalışmalarda bu husus, yalnız sarfî (morfolojik) anlamdaki mastarın adlandırılması konusunda öne sürülen gerekçelerle izah edilmeye çalışıldığından kapsamlı bir neden-sonuç ilişkisi kurulamamıştır. Öte yandan masdarın ıstılahî çerçevede geçirdiği terminolojik süreç ve zaman içerisinde sarfî anlamıyla öne çıkan bir terim haline gelmesi de söz konusu ayrımın yapılmasını güç hale getirmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın temel önceliği, erken dönemlerden itibaren mefûlü mutlak ile aynı minvalde kullanılmış olan "masdar"ın geniş anlamdaki mahiyeti ve kapsamının net bir şekilde ortaya çıkarılmasıdır. Bununla birlikte çalışmamız, konuyu yalnız kavramsal temeller üzerinden yapılan tartışmalara indirgemek yerine, mefûlü mutlak'ın anlam boyutlarına da benzer özenin gösterilmesini gerektiren bir ihtiyaca mebnîdir. Özetle bu araştırma, mefûlü mutlak ekseninde literatüre giren kavram ve terimlerin aslına bağlı kalmak suretiyle, söz konusu ögenin dil ve anlatım açısından sahip olduğu farklı işlevleri ve mana rezervini etraflı bir şekilde tespit etme çabasıdır. Bu temel amaç doğrultusunda, çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

Klasik nahiv literatürü açısından mefûlü mutlak hangi kavramsal temellere dayanmaktadır?

Mefûlü mutlak eksenindeki terimleşme süreci tarihsel bağlamda hangi evrelerden geçmiştir?

Dilciler tarafından yapılan mefûlü mutlak tanımları, söz konusu terimin mahiyetini ve sınırlarını belirlemede ne derece açıktır?

Mefûlü mutlak bağlamında yerleşik bir kullanım haline gelen "masdar" ıstılahının ifade kapsamına ilişkin dilciler arasında bir mutabakat var mıdır?

Modern zamanlarda bazı ders müfredatlarına ve çalışmalara konu edilen "naibi mefûlü mutlak" şeklindeki tabirin terminolojik açıdan ilmî bir temeli var mıdır?

Modern dönem dil çalışmaları açısından mefûlü mutlak konusuna yöneltilen problemler nelerdir? Bu kapsamda hazırlanan öneriler, problemin çözümüne katkı sağlamış mıdır?

Kadîm nahiv geleneğinde mefûlû mutlak, nasıl tasnif edilmiştir? Yapılan tasniflerde mefûlû mutlak, hangi işlevleri ile öne çıkmaktadır?

Mefûlû mutlak ile inşâ edilen tekid üslubunu özel kılan karakteristik vasfı nedir?

Mefûlû mutlak bağlamında naibi mastar kullanımının dil ve belagat açısından rolü ve önemi nedir?

Kur'ân-ı Kerîm'de mefûlû mutlak kullanımı ne tür bir anlam çerçevesi sunmaktadır? Söz konusu ifadeler, ayetler bağlamında müfessirler ve i'râbu'l-Kur'ân müellifleri tarafından nasıl tahlil edilmiştir?

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Nitel araştırma yönteminin esas alındığı çalışmada konuya ilişkin verilerin kaynağı, doküman incelemesine dayanmaktadır. Mefûlû mutlak bağlamında literatüre giren kavram ve terimler, nitel analiz teknikleri ile incelenmiş ve anlam boyutları açısından bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu itibarla çalışmanın ilk bölümü, "Nahiv Literatüründe Mefûlû Mutlak" başlığı altında söz konusu terimin kavramsal ve tarihsel bağlamda geçirdiği sürece ayrılmıştır. Burada ilk olarak, kadîm dilcilerce mefûlû mutlak yerine kullanılan birtakım ıstılahların tespiti yapılmış, ardından nahiv kitaplarında zikredilen mefûlû mutlak tanımları aktarılarak söz konusu ögenin mahiyeti ve kapsamına ilişkin öne sürülen argümanlar bütüncül bir bakış açısı ile analiz edilmiştir. Yine bu bölümde yenilikçi çağdaş dilcilerin çalışmaları ve Kahire Arap Dil Kurumunun kararları çerçevesinde mefûlû mutlak konusuna dair öne çıkan yaklaşımların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde, anlam boyutları ekseninde bir mefûlû mutlak tasnifi yapılarak bu konumda irab edilen ifadelerin cümle içerisindeki farklı işlevleri ve ortaya çıkan anlam boyutları etraflıca ele alınmıştır. Mastarla mefûlû mutlak rolünü paylaşan naibi mastar suretindeki ifadeler, yapılan tasnif gereği bağımsız bir başlık altında incelenmiştir. Söz konusu işlevler, gerek nahiv kitaplarında geçen gerekse Arap kelimelerinde kullanımı yaygın olan örnek ifadelerle desteklenmiştir. Çalışmaya dahil edilen örneklerde mefûlû mutlak olarak irab edilen ifadeler, genellikle altı çizili olarak vurgulanmıştır. Bazı kalıp kullanımların Türkçeye aktarımında, söz konusu yapıların

geçtiği sözlük, makale vb. çalışmalar referans alınmış ve bu durum dipnotta belirtilmiştir. Yine şiir beyti ile verilen örneklerde, beytin istişad olarak kullanıldığı kaynaklar ve nisbet edildiği şair hakkında ulaşılabilen bilgiler dipnotta paylaşılmıştır.

Üçüncü bölümde, mefûlü mutlak kullanımının Kur'ân-ı Kerîm'de anlama ne tür bir katkı sağladığı ve ayetler bağlamında nasıl tahlil edildiği, önceki bölümde yapılan tasnif ekseninde konuya ilişkin örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de mefûlü mutlak kullanımına örnek teşkil eden tüm ayetler değil, farklı kullanımları temsil edecek kadar ayet örneği çalışmaya dahil edilmiştir. Ayetlerin tercümeleleri, Diyanet İşleri Başkanlığının “*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*”ne göre verilmiştir. Ancak mefûlü mutlak konumundaki ismin anlamını tam olarak yansıtmayan bazı tercümelerde, bu konumdaki anlamı aktarabilecek ifadeler tercih edilmiştir. Yine bu konumdaki ifadelerin cümleye kattığı anlam boyutu, ayetle ilgili açıklamalar içerisinde müfessirlerin açıklamaları doğrultusunda ayrıca ele alınmıştır.

Çalışmada istifade edilen kaynakların künyesi, ilk başvuruda detaylı olarak, sonraki atıflarda yazarın soyadı ya da nisbesi ile verilmiştir. Ancak birden fazla eserine müracaat edilen yazarların, soyadı ya da nisbesine ek olarak eserin adını hatırlatacak şekilde kısaltmalar yapılmıştır. Yine (el-Ferrâ gibi) başında elif-lâm (el- takısı) bulunan müellif isimleri; ilk zikredildikleri yerde elif-lâm'lı, tekrarı halinde elif-lâm'sız şekilde yazılmıştır. Ayrıca ilk geçtiği yerde, müelliflerin vefat tarihleri de parantez içinde verilmiştir.

Araştırmanın ilk etabında literatür taraması ile konuya dair önceki çalışmaların tespiti yapılmıştır. Buna göre Arap dünyasında, doğrudan mefûlü mutlak konusunu ele alan birtakım akademik çalışmalar olduğu belirtilmelidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, yakın geçmişte yapılan çalışmalar içerisinde konuyla ilgili yalnız bir adet doktora tezi bulunmaktadır. Ürdün'de (2009) Salih Muhammed el-Havalde tarafından yapılan “*et-Takdîm ve't-te'hîr fi'l-mef'ûli'l-mutlak fî Arabiyyeti sadri'l-İslâm*” adlı çalışmada mefûlü mutlak, semantik yönüne ek olarak takdim-tehir olgusu etrafında incelenmiştir. Konuyla ilgili diğer çalışmalar ise tümüyle, yayınlanmamış yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır. Bu tezler arasında mefûlü mutlak konusunu özellikle Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ele alan çalışmaların ağırlıkta olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre, İskenderiye'de (1983) Yusuf Hamîs Taha İbrahim Amr, Kahire'de (1991)

Rıfat Muhammed Mahmûd ve Yemen’de (2000) Mecdî İsmail Muhammed Henidî tarafından yapılan çalışmalar, “*el-Mefûlû'l-mutlak fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*” başlığı altında; Basra’da (2002) Abdurrahman Ferhûd tarafından yapılan çalışma, “*Zâhiratü'l-mefûli'l-mutlak fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*”; Hartum’da (2008) Selva Osman Ebû Bekr tarafından yapılan çalışma ise “*el-Mefûlû'l-mutlak fi'r-rubi'l-evvel fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*” başlıkları altında sunulmuştur. Musul’da (2004) Salim Ahmed Nasır Hasanî tarafından hazırlanan “*en-Niyâbe fi'l-mefûli'l-mutlak fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*” adlı çalışmada, mefûlû mutlak’ta niyabet olgusu, Kur’ân-ı Kerîm bağlamında dilbilgisel ve semantik yönüyle ele alınmıştır. Amman’da (2005) Macid Ğays el-Huceylî tarafından yapılan “*el-Mefûlû'l-mutlak beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*” adlı çalışmada ise, konuyla ilgili verilen teorik bilgilerin ardından, klasik ve modern döneme ait seçilmiş bazı hikaye ve romanlar örneğinde mefûlû mutlak kullanımının istatistiksel bir analizi yapılmıştır. Bu tezlerin yanı sıra, mefûlû mutlak’ın İngilizce ve Fransızcaya çevirisini Kur’ân-ı Kerîm özelinde ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Ürdün, İrbid’te (2005) Maruf Muhammed Assâf tarafından yapılan “*Translating the absolute object in the Holy Quran into English*” adlı çalışmada, mefûlû mutlak’ın İngilizceye aktarımında benimsenen çeviri yöntemleri üzerinde durulmuştur. Cezayir, Konstantin’de (2013) “*Tercemetü'l-mefûli'l-mutlak fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ile'l-Feransiyye*” başlığı ile Hâlısa Ghoumazi tarafından sunulan çalışmada ise bazı mealler örneğinde mefûlû mutlak’ın Fransızcaya çevirisinde ortaya çıkan problemler ele alınmıştır. Yine Filistin, Nablus’ta (2015) Velâ Necîb Sabri Yaakba tarafından “*The Untranslatability of the Cognate Accusative in the Holy Qur'an and Methods of Compensation*” başlıklı bir yüksek lisans tezi sunulmuştur. Çalışmada, mefûlû mutlak’ın İngilizceye aktarımı konusunda yaşanan çeviri sorunları, bazı ayetler örneğinde karşılaştırmalı analiz yöntemi ile ele alınmıştır.

Ülkemizde mefûlû mutlak özelinde bir araştırma, önceki yıllarda bağımsız bir tez çalışmasına konu olmamıştır. Bununla birlikte, Mehmet Akif Özdoğan’ın “*Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mefûlû Mutlak*” başlıklı 2015’te yayınlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Özdoğan’ın makalesinde, mastar ve mastar yerine kullanılan ifadelerin cümleye lafzî bir güzellik ve üslup çeşitliliği kazandırdığı hususu vurgulanırken mefûlû mutlak’ın, mastarın kullanım alanını ve anlam çerçevesini

genişlettiği hususuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca çalışmada mefûlû mutlak'ın lafzî bir tekid öğesi olduğu görüşünden hareket edilmiş ve çalışmanın sonucunda da bu kanaatin benimsendiği dile getirilmiştir.

Arap dünyasında, mefûlû mutlak öğesinin konu edildiği birtakım makale çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, ağırlıklı olarak, mefûlû mutlak'ın mahiyeti ve adlandırılması etrafındaki tartışmalara odaklanılmıştır. Ömer Yusuf Ukâşe'nin 2014'te "*Tecdîdü'l-kavli fî ba'di kadâye'l-mefûli'l-mutlakı'n-nev'î fî'l-lüğati'l-Arabiyye*" başlığı ile yayınlanan makalesinde, muzaf ve mevsuf suretinde gelen mefûlû mutlak'ın adlandırılması hususunda bazı yeni argümanlar öne sürülmüştür. Yazarın yine aynı yıl içerisinde yayınlanmış "*Heli'l-mefûlû'l-mutlak hüve'l-mefûlû ale'l-hakîka?*" ve "*Hel tenûbu küllü sıfetin li'l-mefûli'l-mutlaki anh?*" adlı iki makalesi daha vardır. Muhammed Hasan Avad'ın, "*Ra'yun fî'l-mefûli'l-mutlak*" adlı 1981'de yayınlanan makalesi ise mefûlû mutlak'ın mahiyeti konusunda dilcilerce öne sürülen görüşlerin bir değerlendirmesini içermektedir. Bu çalışmaların dışında Fadıl Salih es-Sâmerrâi'nin (d. 1933) mefûlû mutlak tasnifini ele aldığı "*Aksâmu'l-mefûli'l-mutlak beyne'n-nühât ve kelâmi'l-Arab*" adlı 1984 yılında yayınlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Dilcilerin "tekid", "tür" ve "sayı" kavramları ekseninde yaptığı mefûlû mutlak tasnifinin kusurlu olduğunu belirten Sâmerrâi bu makalesinde, daha ideal bir tasnifin nasıl olabileceğine yönelik fikirlerini dile getirmiştir. Bu bağlamda amilini tekid eden mefûlû mutlak kullanımına ek olarak cümlenin muhtevasını tekid eden nitelikteki masdarları da kapsayan bir "المصدر المؤكّد" müekkid masdar tanımlaması yaparak her iki kullanımı da aynı sınıf içerisinde ele almıştır. Sâmerrâi ayrıca, dilcilerin tür beyan eden masdar sınıfına dahil ettiği bazı ifadelerin aslında eylemin türünü ya da sayısını değer, miktarını beyan ettiğine dikkat çekerek bu durumu örnekleriyle izah etmiştir. Bu bakımdan söz konusu masdarları tür ve sayı beyan eden şeklinde iki sınıftan ibaret görmek yerine "المصدر المبين" mübeyyin masdar adı altında amilin türü, sayısı, miktarı ve aracı gibi kavramların tümünü kapsayan mutlak bir "*açıklayıcı masdar*" sınıfı içinde değerlendirmenin daha isabetli olacağını savunmuştur. Sâmerrâi, müekkid ve mübeyyin masdar kısımlarının ta'dil edilmesi yönündeki ihtiyaca ek olarak, anlam ve hüküm itibariyle bu masdarlardan

farklılık gösteren “*fiili yerine geçen masdar*”ın da ayrı bir kısım olarak ilave edilmesi gerektiği kanaatini dile getirmiştir.

Çalışmamızda Sâmerî'nin hem bu makalesinden hem de konuyu bu tasnif çerçevesinde ele aldığı diğer eserlerinden istifade edilmiştir. Zira anlam boyutları ekseninde kurguladığımız mefûlû mutlak tasnifi, Sâmerî'nin tasnifi ile ortak yönler içermektedir. Ancak bizim tasnifimizde fiili yerine geçen masdarlar, amilini tekid edip etmedikleri yönündeki kuramsal tartışmalara taraf olmaksızın, amilin hazfı hususundaki ayrıcalıklı statüleri itibariyle bağımsız bir başlık altında ele alınmıştır. Bununla birlikte fiili yerine geçen masdarların da mübhem (müekkîd) asıllı oldukları argümanı benimsenmiştir. Nitekim cümlelerin muhtevasını tekid eden nitelikteki masdarlar, işlevselliği gereği hem “*mübhem (müekkîd) masdar*” hem de “*fiili yerine geçen masdar*” başlığı altında incelenmiştir.

Çalışmada benimsemiş olduğumuz tasnif sistemi, genel anlamda mefûlû mutlak ögesinin farklı işlevlerini öne çıkarmakla birlikte, kadîm dilcilerce temelleri atılan birtakım ıstılahların da aslına uygun bir şekilde aktarılmasını sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmayı farklı kılan bir özelliği de mefûlû mutlak bağlamında dilcilerce benimsenmiş kavram ve terimlerin aslına bağlı kalınarak, kadîm nahiv çalışmalarında kullanıldığı şekliyle aktarılması ve korunması yönünde gösterdiği çabadır. Zira mefûlû mutlak'ın farklı işlevlerini yansıtmakta olan bu ıstıhlara, bazı çalışmalarda temas edildiği halde, yapılan tasniflerde aktif olarak yer verilmemiştir. Dolayısıyla unutulmaya yüz tutmuş bu ıstılahların da bu çalışma ile aktif bir kullanım haline getirilmesi hedeflenmiştir. Yine mefûlû mutlak'ın bazı kullanımları gerek nahiv kitaplarında gerekse akademik çalışmalarda genel itibariyle "amilin hazfı" ya da "amilin zikri ve hazfı" gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Bu yaklaşımın ise mefûlû mutlak'ın işlevselliği yerine teorik tartışmaları öne çıkardığı düşünüldüğünden söz konusu kullanımlar, anlam boyutları eksenindeki mefûlû mutlak tasnifi içerisinde çalışmamıza dahil edilmiştir. Amilin hazfına ise bu kullanımların bir özelliği olarak değinilmiştir. Son olarak naibi mastar suretindeki mefûlû mutlak kullanımı ve buna ilişkin ayet örnekleri, mastar suretindeki kullanımdan bağımsız olarak incelenmiş, bu sayede naibi mastar ile ortaya çıkan anlam genişlemesine özel bir önem atfedilmiştir.

Arap diline ait temel kaynaklardan istifade edilen çalışmanın ilk iki bölümünde, özellikle mütekaddimîn ve müteahhirîn dilciler tarafından telif edilen eserlere müracaat edilmiştir. Bu bağlamda Sibeveyh'in (v. 180/796) "*el-Kitâb*", el-Müberrid'in (v. 286/900) "*el-Muktedab*"ı ve İbnu's-Serrâc'ın (v. 316/929) "*el-Usûl fi'n-nahv*"i gibi mütekaddim döneme ait eserler başta olmak üzere Ebû Alî el-Fârisî'nin (v. 377/987) "*el-Îdâhu'l-Adudî*"si, ez-Zemahşerî'nin (v. 538/1144) "*el-Mufasssal*"ı, İbn Yaîş'in (v. 643/1245) "*Şerhu'l-Mufasssal*"ı, İbn Malik'in (v. 672/1274) "*Şerhu't-Teshîl*"i, er-Radî'nin (v. 688/1287) "*Şerhu'l-Kâfiye*"si, Ebû Hayyân'ın (v. 754/1344) "*et-Tezyîl ve't-tekmîl*"i, İbn Hişâm'ın (v. 761/1360) "*Evdahu'l-mesâlik*"i, el-Ezherî'nin (v. 905/1499) "*Şerhu't-Tasrîh*"i, es-Suyûtî'nin (v. 911/1505) "*Hem'u'l-hevâmi*"i ile İbn Akîl (v. 769/1367) ve el-Eşmûnî'ye (v. 918/1513) ait *Elfiyye* şerhleri çalışmanın ilk bölümünde faydalandığımız başlıca kaynakları teşkil etmektedir. Bu eserlerin yanında, Abbas Hasan'ın (v. 1398/1978) "*en-Nahvu'l-vâfi*"si ve Sâmerrâî'nin (d. 1933) "*Meâni'n-nahv*"i gibi modern döneme ait bazı eserler de araştırmada başvurulacak kaynaklar arasındadır. Modern dönem dil çalışmaları kapsamında mefûlû mutlak konusuna dair yeni yaklaşımların incelendiği bölümde ise çağdaş dilcilerden Şevki Dayf'ın (1910-2005) eserleri ve Kahire Arap Dil Kurumunun konuyla ilgili kararları referans kaynaklarımız olmuştur.

Konuyla ilgili ayet örneklerini incelediğimiz üçüncü bölümde, ağırlıklı olarak meâni'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân ve ulûmu'l-Kur'ân türüne ait kaynaklardan istifade edilmiştir. el-Ferrâ'nın (v. 207/822) "*Tefsîru Müşkili i'râbi'l-Kur'ân*", ez-Zeccâc'ın (v. 311/923) "*Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*", en-Nehhâs'ın (v. 338/950) "*Îrabu'l-Kur'ân*" eserleri başta olmak üzere el-Ukberî'nin (v. 616/1219) "*et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*", el-Halebî'nin (v. 756/1355) "*ed-Dürru'l-mesûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*", ez-Zerkeşî'nin (v. 794/1392) "*el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*", es-Suyûtî'nin "*el-Îtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*", Mahmûd es-Sâfî'nin (v. 1985) "*el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*" ve Muhyiddîn Dervîş'in (v. h. 1403) "*Îrabu'l-Kur'ân ve beyânuh*" adlı eserleri, ayetlerin tahlili hususunda faydalanan başlıca kaynaklar arasındadır. Ayrıca tefsir kitaplarından İbn Atıyye'nin (v. 541/1147) "*el-Muharraru'l-vecîz*", er-Râzî'nin (v. 606/1210) "*Mefâtîhu'l-ğayb*", el-Kurtubî'nin (v. 671/1272) "*el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*", el-Beydâvî'nin (v. 685/1286) "*Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*", Ebû

Hayyân'ın “*el-Bahru'l-muhît*”, Ebussuûd efendinin (v. 982/1574) “*Îrşâdu'l-akli's-selîm*”, İbn Âşûr'un (1879/1973) “*et-Tahrîr ve't-tenvîr*” ve Ömer Nasûhi Bilmen'in (1883-1971) “*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*” adlı eserleri de ayetlerin tahlili ve bağlamına ilişkin aktardığımız bilgilerde müracaat edilen bazı kaynaklardır.

Araştırmanın Temel Kavram ve Terimleri

Çalışmada mefûlû mutlak ögesine temel teşkil eden birtakım kavram ve terimlere dair aşağıda verilen Türkçe karşılıklar ve tanımlar esas alınmıştır:²

"الحادث" *Hades* : İş/Oluş/Hareket/Eylem

"اسم الحادث" *İsmu'l-hades* : Eylem adı (ضَرْبُهُ سَوْطًا - ضَرْبُهُ ضَرْبًا - ضَرْبُهُ ضَرْبًا)

"المصدر" *Mastar* : Failden sâdır olup olmadığına bakılmaksızın, fiilin

harflerini tam olarak içeren eylem adı. ضَرْبُهُ ضَرْبًا ve ضَرْبُهُ ضَرْبًا gibi.

"المصدر" *Masdar (dar anlam)* : Zikri geçen fiilin failinden sâdır olmak

kaydıyla, bu fiilin harflerini tam olarak içeren eylem adı. ضَرْبُهُ ضَرْبًا gibi.

"المصدر" *Masdar (dar anlam)* : Zikri geçen fiilin failinden sâdır olmak

kaydıyla, türetilmiş bir fiili olan eylem adı. ضَرْبُهُ ضَرْبًا, وَتَبَتَّلَ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ve فَعَدْتُ جُلُوسًا gibi.

"المصدر" *Masdar (geniş anlam)* : Türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın,

failden sâdır olan eylem adı. ضَرْبُهُ ضَرْبًا, ضَرْبُهُ سَوْطًا ve ضَرْبُهُ ضَرْبًا gibi.

Mefûlû mutlak konusunun en temel ve en genel kavramı olan hades; iş, oluş, hareket ve eylem olarak da tabir edilen mananın bizatihî kendisini ifade etmektedir. Bu yönüyle soyut bir kavram olan hades, fiiller başta olmak üzere ismi fail ve ismi meful gibi müştak vasıfların da delalet kapsamına girmektedir. Bununla birlikte hades, mefûlû mutlak olarak irab edilen isimlerin de en temel bileşenidir. Çalışmada hadesin mastar ve masdar (mefûlû mutlak) terimleri ile eşdeğer bir anlamda geçtiği yerler olsa da genel itibariyle aşağıdaki tanımı yansıtan bir çerçevede kullanılmıştır:

"الحادث وهو أمر يقوم بالفاعل أي معنى قائم بغيره، سواء صدر عنه كالضرب والمشي أو لم يصدر

كالطول والقصر"³

² Dilcilerce mefûlû mutlak yerine dilbilgisel bir karşılık olarak kullanılan "masdar" ıstılahı ile sarfî (morfolojik) anlamda kullanılan "mastar" arasındaki farkı belirtmek için, çalışmada iki farklı yazım şekli benimsenmiştir.

³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatü keşşâfi ıstılâhâtî'l-funûni ve'l-ulûm*, (thk. Ali Dahrûc), (ed.

“Hades, fail vasıtası ile ortaya çıkan bir iştir/durumdur. Diğer bir deyişle, kendisi dışındaki ile meydana gelen bir manadır. Bu mana, (مَشْيٌ ve ضَرْبٌ) failin bizâtihi kendisinden sâdır olabileceği gibi, (فَصْرٌ ve طَوْلٌ) failin etkisi dışında da gerçekleşebilir.”

"Eylem adı" olarak çevirisini yaptığımız اسم الحدث ismu'l-hades kavramı ise, hem masdar (mefûlû mutlak) hem de genel mastar terimlerini kapsayan ortak bir adlandırmayı ifade etmektedir.⁴ Buna göre, zikri geçen amilin failinden sâdır olsun ya da olmasın, hadese delalet eden tüm isimler "eylem adı" kapsamına girmektedir. Söz gelimi, ضربه سوطاً ve ضربه ضرباً örneklerinde geçen ifadeler, zikri geçen amillerin faillerinden sâdır olan bir manaya (hades) delalet ederken; ضربه ضرباً örneğindeki ifadeler, bu türden bir manaya delalet etmemektedir. Zira bu örnekteki eylem adları, mübteda ve haber konumunda geldiğinden söz konusu ifadelerin delalet ettiği mana (hades), ıstilahî anlamda bir failden sâdır olmamıştır.

Çalışmada konuya dair bahsi en çok geçen terimlerden biri de mastardır. Mastar, mefûlû mutlak konumunda olup olmadığına bakılmaksızın, fiilinin harflerini içeren tüm eylem adlarını ifade etmektedir. Bu bakımdan, belli bir irab konumu ile sınırlı olmayan mastar için aşağıdaki tanım referans alınmıştır:

"المصدر وهو اسم الحدث الجاري على الفعل"⁵ [أي المستوفي لحروف الفعل] سواء فعله فاعل فعل (ضربه ضرباً) أو لم يفعل (ضربه ضرباً أليم)

“Mastar; fiilin harflerini tam olarak içeren⁶ eylem adıdır.” -İster (zikri geçen) fiilin faili yapmış olsun ister olmasın-

Zikri geçen fiilin failinden sâdır olmakla birlikte, bu fiilin iştikak (türetme) kaynağını teşkil eden eylem adları, masdar (mefûlû mutlak) ıstilahının dar anlamdaki bir boyutunu temsil etmektedir:

Refik el-Acem), 1. Baskı, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, Cilt:1, s. 625, Cilt:2, s. 1556.

⁴ Cemalüddîn b. Osman İbnu'l-Hâcib, **Kitâbu Emâlî İbni'l-Hâcib**, (thk. Fahr Salih Süleyman), Dâru Ammâr, Amman, 1989, Cilt:2, s. 535.

⁵ Cemalüddîn b. Osman İbnu'l-Hâcib, **el-Kâfiye fî ilmi'n-nahv**, (thk. Salih Abdulazim eş-Şair), 1. Baskı, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 2010, s. 40; Cemalüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl Âşûr), 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, s. 199.

⁶ Burada kastedilen anlam, mastarın bir şekilde fiilin tüm harflerini içermesidir. Örnekte verilen mastar, fiilin tüm harflerini lafzî olarak içermektedir. Bununla birlikte قَتَلَ gibi fiilin bazı harflerini takdiri olarak içeren yahut عَدَّةً gibi ivaz harf vasıtasıyla içeren mastarlar da bu tanıma dahil olmaktadır.

"المصدر وهو ما فعله فاعل فعل مذكور من اسم الحدث الجارى على فعله [أي المستوفي لحروفه]
نحو ضربته ضرباً"

"Masdar; zikri geçen fiilin faili tarafından yapılan ve bu fiilin harflerini tam olarak içeren (bu fiilin türetildiği) eylem adıdır."

Fiilin kendi mastarı olup olmadığına bakılmaksızın, mefûlû mutlak işlevi ile sınırlı mastarların tümü, yine dar anlamdaki bir masdar ıstılahını ifade etmektedir:

"المصدر وهو ما فعله فاعل فعل مذكور من اسم الحدث الجارى على فعله [أي له فعل اشتق منه]
نحو ضربته ضرباً، واللّه أنبتكم من الأرض نباتاً، فعَدْتُ جُلُوساً"

"Masdar; zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olup, türetilmiş bir fiili bulunan eylem adıdır."

Yine mefûlû mutlak ile eşdeğer bir nitelikte olan, geniş anlamdaki masdar ise -türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın- failden sâdır olan tüm eylem adlarını kapsayan bir çerçevede kullanılmıştır. Buna göre, masdar ıstılahını en geniş anlamı ile ifade etmek üzere, aşağıda verilen tanımlar referans alınmıştır:

[حد المفعول المطلق] "المصدر هو اسم ما فعله فاعل فعل مذكور" ⁷ (ضربته ضرباً وضربته سوطاً)

[Mefûlû mutlak tanımı] "Masdar; zikri geçen fiilin failinin yaptığı (zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olan) eylem adıdır."

Bu tanımla aynı çerçevede olmak üzere masdar ya da mefûlû mutlak'ın kapsamına ilişkin sınırlar daha açık şöyle de ifade edilmiştir:

"المصدر/المفعول المطلق وهو الذي فعله فاعل الفعل المذكور سواء جَرَى على فعله أو لم يَجْرَ" ⁸

"Masdar/mefûlû mutlak; türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen fiilin failinin yaptığıdır (zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olan eylem adıdır)."

İbnu'l-Hâcib tarafından yapılan bu iki tanıma, ضَرْبٌ ضَرْبٌ شَدِيدٌ örneğindeki gibi naibi fail olarak irab edilen merfu mastarların da dahil olduğu yönündeki tartışmaları bertaraf etmek maksadıyla, aşağıda zikredilen tanım benimsenmiştir:

"المصدر/المفعول المطلق: وهو ما كان منصوباً من اسم حَدَثٍ صَدَرَ عن فاعل العامل المذكور سواء جَرَى على فعله أو لم يَجْرَ"

"Masdar/Mefûlû mutlak; türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen amilin failinden sâdır olan mansup bir eylem adıdır."

⁷ İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:2, s. 539.

⁸ İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:2, s. 535.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHİV LİTERATÜRÜNDE MEFÛLÜ MUTLAK

1.1. MEFÛLÜ MUTLAK TERİMİNİN KAVRAMSAL TEMELLERİ

Mefûlü mutlak, Arap gramerine dair çalışmaların başladığı erken dönemlerden itibaren mahiyeti ve muhtevası yönüyle dilcilerce üzerinde en çok durulan konuların başında gelmektedir. Bu bakımdan, nahiv kitaplarında birbirine benzer çok sayıda mefûlü mutlak tanımı yapılmıştır. İlk dönem dil çalışmalarında hades ve masdar gibi ıstılahlar ile kitaplara konu olan mefûlü mutlak terimi, nahiv ıstılahlarının teşekkül etmeye başladığı dönemde kullanılmamıştır. Bu nedenle, kadîm dilciler tarafından ortaya konulan çalışmalar, söz konusu terimin ilk kastedildiği şekliyle anlaşılması ve aktarılması açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Arap gramerine dair günümüze ulaşan ilk kaynaklardan başlamak üzere, mefûlü mutlak anlamında kullanılmış farklı ıstılahları ve dilcilerin bu husustaki görüşlerini aktarmayı uygun görmektediriz. Ayrıca nahiv kitaplarında dilciler tarafından zikredilen mefûlü mutlak tanımlarına da yer vermek suretiyle söz konusu terimin kapsamına ilişkin ortaya çıkan farklı değerlendirmeleri karşılaştırma imkânı bulacağız. Konunun tarihsel seyri ve önemi açısından, mefûlü mutlak terimine ilişkin modern dönemde ortaya çıkan yeni yaklaşımlar da bu bölümde temas edeceğimiz hususlar arasında olacaktır.

Mefûlü mutlak, nahiv terminolojisine dair temellerin atıldığı dönemden sonraki evrelerde ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmış bir ıstılahtır. Zira el-Halîl b. Ahmed (v. 175/791) ve Sibeveyh (v. 180/796) başta olmak üzere ilk dilcilerin bu ıstılahı kullandıklarına rastlanmamaktadır. Ancak erken dönemlerden itibaren bu konumdaki isimlerin; "المصدر" *masdar* şeklinde ifade edildiği, takip eden dönemlerde ise gerek dilciler gerekse i'râbu'l-Kur'ân müellifleri tarafından "نصب على المصدر" *nusibe ale'l-masdar*, "منسوب على المصدر" *mansûbun ale'l-masdar*, "في موضع نصب على المصدر" *fî mevdu nasbin ale'l-masdar* (masdar olarak nasbedilmiştir/mansuptur) vb. ifadelerle irab edildiği sıklıkla görülmektedir.⁹ Bu itibarla masdar, mütekaddim ve müteahhir dönem dilcileri açısından mefûlü mutlak ile özdeş bir kavramı temsil etmektedir.

⁹ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî el-Mevsilî, **el-Hasâis**, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, bty, Cilt:1, s. 298, Cilt:3, s. 323; Ebu'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Mevsilî, **Şerhu'l-**

1.1.1. Mütakaddim Dönem Dil Çalışmalarında Mefûlû Mutlak Yerine Kullanılmış Farklı İstilahlar

el-Halîl'e aidiyeti şüpheli olan *Kitâbu'l-Cümel*'de masdar olarak nasbedilen anlamında "النصب من مصدر" *en-nasbu min masdar* ifadesi geçmektedir. Sibeveyh ise söz konusu isimleri ifade etmek üzere "المصدر" *masdar* başta olmak üzere "الحَدَّث" *hades*, "الحَدَّثَان" *hadesân* gibi çok sayıda farklı istilah kullanmıştır.¹⁰ Zemahşerî (v. 538/1144), Sibeveyh'in, *hades* ve *hadesân* ifadeleri dışında "الفعل" *fiil* istilâhını da kullandığını kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Malik (v. 672/1274), Sibeveyh'e açıkça atıfta bulunmasa da *masdar* için *fiil*, *hades* ve *hadesân* ifadelerinin kullanıldığından bahsetmiştir. Ebû Hayyân (v. 754/1344), hem sözlük anlamı hem de Sibeveyh'in bir istilâhı olması itibarıyla *masdar*lara *hades* ve *hadesân* denildiğini belirtirken, *fiil* (eylem) denilmesinin ise istilâhî bir itibarla değil yine sözlük anlamı itibarıyla olduğunu sözlerine eklemiştir. Zira *masdar*lar, kelime anlamı itibarıyla, hakiki veya mecazi anlamda söz konusu fiilleri gerçekleştiren faillerin eylemleridir.¹¹

İbn Yaîş (v. 643/1245), Sibeveyh'in *masdar*ı *hades* ve *hadesân* şeklinde adlandırmasındaki gerekçeyi تُحْدِثُهَا الْأَسْمَاءُ الَّتِي تُحْدِثُهَا "Zira *masdar*lar, isimlerin meydana getirdiği *hades*ler (eylemler)'dir." sözleriyle açıklarken söz konusu isimlerle kastedilenin de bu isimlerin sahipleri olan failer olduğunu belirtmiştir. Ayrıca failin bir hareketi olması bakımından *masdar*a *fiil* denilmiş olabileceğini de sözlerine eklemiştir.¹²

Mufasssal, (thk. Emîl Bedî Yakub), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, Cilt:1, ss. 277–278, 285, 287, 294-295, Cilt:4, s. 82; İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:1, ss. 193, 242, Cilt:2, s. 752; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, **İ'rabu'l-Kur'ân li'n-Nehhâs**, (thk. Abdülmün'im Halil İbrahim), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, Cilt:3, ss. 80, 132, 163, 224, 278, Cilt:4, ss. 7, 12, 94, 107, Cilt:5, ss. 9, 96; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, **Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân**, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984, Cilt:1, ss. 132, 185, 192, 194, 201, 206, 215, 230.

¹⁰ el-Halîl b. Ahmed el-Ferahîdî, **el-Cümel fi'n-nahv**, (thk. Fahrüddîn Kabâve), 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, s. 37; Ebû Bîşr Amr b. Osmân Sibeveyhi, **el-Kitâb**, (thk. Abdusselam Muhammed Hârûn), 3. Baskı, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988, Cilt:1, ss. 34-36, 231, 380-381.

¹¹ Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, **el-Mufasssal fi ilmi'l-Arabiyye**, (thk. Fahr Salih Kadâra), 1. Baskı, Dâru Ammar, Amman, 2004, s. 56; Sibeveyhi, Cilt:4, s. 42; Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî, **Şerhu Teshîl'l-fevâid**, (thk. Abdurrahman Seyyid ve Muhammed Bedevi Mahtun), 1. Baskı, Hicr li't-tibaa ve'n-neşr, Cize, 1990, Cilt:2, s. 178; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, **et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitabi't-Teshîl**, (thk. Hasan Hindavî), 1. Baskı, Dâru Künûzi İşbilya, Riyad, 2008, Cilt:7, s. 133.

¹² İbn Yaîş el-Mevsilî, Cilt:1, s. 272.

Sibeveyh'in المصدر kullanımı çok geniş bir konu yelpazesi içermektedir. Zira eserinde bu ifadeye sıkça yer vermesinden anlaşılan şu ki, Sibeveyh'in mefûlû mutlak anlamında kullandığı masdar, bu ifadenin en önde gelen kullanımıdır. Bununla birlikte, aynı ifadeyi hades, müevvel mastar ve mefûlû leh/lieclih gibi terimlerin yerine de kullanmıştır.¹³ Ayrıca Sibeveyh, mefûlû mutlak anlamında kullandığı masdarı yerine göre; muzaf masdar, taaccüb anlamı içeren masdar, tesniye masdar ve gayri mutasarrıf masdar şeklinde çeşitli ifadelerle kayıtlı olarak da zikretmiştir.¹⁴ Sibeveyh'in masdar yerine kullandığı ıstıhlardan biri de "التوكيد" *tevkîd* (*te'kîd*) ifadesidir. Mefûlû mutlak kullanımı ile gözetilen maksatlardan biri olması itibarıyla bu adın verilmesi, bir bütünün kendi parçasıyla adlandırılması kabûlinden değerlendirilmiştir.¹⁵

Ahfeş el-Evsat (v. 215/830 [?]) ve Basra dil ekolünün Sibeveyh'ten sonra ikinci otoritesi kabul edilen el-Müberra (v. 286/900), mefûlû mutlak anlamında masdar terimini kullanırken Kûfe dil ekolünün kurucusu kabul edilen el-Kisâi (v. 189/805) ve el-Ferrâ (v. 207/822) gibi dilciler de bu kullanımı benimsemişlerdir.¹⁶ Örneğin Kisâi ¹⁷ *نُزِّلَ* ayetinde geçen *نُزِّلَ* ifadesini irab ederken masdar ıstıhlamını tercih etmiş, Ferrâ ise *عُفِّرَانَكَ* ve *مَعَادَ اللَّهِ*, *سُبْحَانَهُ* gibi ayet ifadelerinin irabına ilişkin yine aynı ıstıhlamı kullanmıştır.¹⁸ Bununla birlikte Kûfe dil mektebine mensup dilciler, yalnız mefûlûn bih'in gerçek meful olduğu görüşünü benimseyerek mefûlû mutlak'ın da içinde bulunduğu diğer meful türlerini, "مُشَبَّهٌ بِالْمَفْعُولِ" *müşebbühün bi'l-mefûl* (şibh mefûl) olarak isimlendirmiştir.¹⁹

¹³ Yuhanna Mirza el-Hâmis, **Mevsûatü'l-mustalahi'n-nahvî mine'n-neş'eti ile'l-istikrâr**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, Cilt:1, ss. 307-308.

¹⁴ Sibeveyhi, Cilt:1, ss. 318, 322, 328, 348; Yahya Atieh Ababneh, **Tetavvuru'l-mustalahi'n-nahviyyi'l-Basrî**, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, İrbid, 2006, ss. 100-101.

¹⁵ Sibeveyhi, Cilt:1, ss. 380-382; Mirza el-Hâmis, Cilt:1, s. 303.

¹⁶ Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade el-Ahfeşü'l-Evsat, **Kitabu Meâni'l-Kur'ân**, (thk. Hüda Mahmûd Karâah), 1. Baskı, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1990, Cilt:1, s. 9; Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberra, **el-Muktedab**, (thk. Muhammed Abdülhâlık Udayme), Vizaratu'l-Evkâf, Kahire, 1994, Cilt:4, s. 299.

¹⁷ Âli İmrân 3/198: "...Allah katından bir konaklama yeri olarak..."

¹⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâi, **Meâni'l-Kur'ân li'l-Kisâi**, (thk. İsa Şehhate İsa), Dâru Kabbâ, Kahire, 1998, s. 109; Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, **Meâni'l-Kur'ân (Tefsîru Müşkili i'râbi'l-Kur'ân)**, (thk. Ahmet Yusuf en-Necâtî, M. Ali en-Neccâr ve Abdulfettâh İsmail Şelebi), 3. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, Cilt:2, ss. 52, 105; en-Nehhâs, Cilt:1, s. 195.

¹⁹ Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'**, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt:2, s. 6; Halid b. Abdullah b. Ebî Bekr el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh ale't-tavdîh**, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), 1.

Müberrid yine mefûlû taksim ettiği sırada masdarı; işlenen eylemin adı olması itibariyle "اسم الفعل" *ismu'l-fi'l* (eylem adı), insanın gerçek eylemi olması itibariyle de "مفعول صحيح" *mefûlûn sahîh* (gerçek meful) ifadeleriyle nitelendirmiştir.²⁰

1.1.2. Mefûlû Mutlak Teriminin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşma Süreci

İlk dönem kaynakları incelendiğinde özellikle Sibeveyh ve Müberrid gibi önemli şahsiyetlerin, mefûlû mutlak ıstılahını kullandıklarına rastlanmamaktadır. Nahiv ıstılahları üzerine yapılan araştırmalara göre mefûlû mutlak ıstılahı, ilk kez hicrî üçüncü asrın sonlarında, Basra dil mektebinin Müberrid ve Zeccâc'dan (v. 311/923) sonra en güçlü siması olarak kabul edilen İbnu's-Serrâc (v. 316/929) tarafından kullanılmıştır.²¹ İbnu's-Serrâc, bu ıstılahı mansûbât bahsinde mefûlû taksim ederken kullandığı gibi mefûlû mutlak'ın mahiyetine ilişkin bilgileri de diğer meful türlerinden önce vermiştir. İbnu's-Serrâc ayrıca "شرح الأول: وهو المفعول المطلق، ويعني به المصدر" "*Birincisi, (mefullerden ilki) mefûlû mutlak'tır -ki bu da masdar demektir-*" şeklindeki sözleriyle, mefûlû mutlak ile kastedilenin masdar olduğunu açıkça ifade etmiştir.²²

İbnu's-Serrâc'tan sonra Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin (v. 337/949) de benzer şekilde önce mefûlû kısımlara ayırdığı ve hemen akabindeki "فأما المفعول المطلق: فالمصدر" "*Mefûlû mutlak'a gelince; o, masdardır*" sözüyle mefûlû mutlak ögesine dair açıklamalara geçtiği görülmektedir.²³ Bazı araştırmacılar, İbnu's-Serrâc'ın mefûlû mutlak ıstılahını nadiren kullandığı gerekçesi ile söz konusu ıstılahın özellikle Zeccâcî ile bilinmeye ve şöhret bulmaya başladığı görüşünü savunmuştur. Öte yandan bu ıstılahın; Zeccâcî'den sonra gelen dilcilerce kullanılmadığı öne sürülerek, hicrî altıncı yüzyılın ilk yarısında Zemahşerî ve sonraki dilcilerle bilinmeye başladığı da kaydedilmiştir.²⁴ Ancak Zeccâcî'den sonra gelen dilcilerce kullanılmadığı kanaati çok isabetli değildir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla, Zeccâcî'den sonra gelen ve müteahhirîn dilcilerin ilklerinden kabul edilen Ebû Alî el-Fârisî (v. 377/987) ile İbn

Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, Cilt:1, s. 490.

²⁰ el-Müberred, Cilt:4, s. 299.

²¹ Mirza el-Hâmis, Cilt:2, s. 718; Ababneh, s. 98.

²² Ebû Bekr Muhammed İbnu's-Serrâc, **el-Usûl fi'n-nahv**, (thk. Abdülhuseyn el-Fetelî), 3. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, Cilt:1, s. 159.

²³ Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, **el-Cümel fi'n-nahv**, (thk. Ali Tefvîk el-Hamad), 1. Baskı, Dâru'l-Emel, İrbid, 1984, s. 316.

²⁴ Ababneh, ss. 98–99.

Cinnî (v. 392/1002), es-Semânî (v. 442/1051) ve Abdulkâhir el-Cürcânî'nin (v. 471/1078) de eserlerinde mefûlû mutlak terimine yer verdikleri görülmektedir.²⁵ Bununla birlikte söz konusu terimin, Zemahşerî ve sonrasında gelen müteahhirîn dilciler ile yaygın bir kullanım haline geldiği ifade edilmelidir.²⁶

Mütekaddim dönemin sonlarında İbnu's-Serrâc ile temelleri atılan mefûlû mutlak ıstılahı, müteahhirîn dilcilerin de katkısıyla terminolojik açıdan yerleşik bir kullanım haline gelmiştir. Ancak terimleşme süreci, İbnu's-Serrâc'tan sonra hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda da mefûlû mutlak'ın tasnifi ekseninde olgunlaşmaya devam etmiştir. Bu dönemde mefûlû mutlak konumundaki ismin anlam çerçevesini yansıtacak nitelikte yeni ıstılahların terminolojiye girdiği söylenebilir. Bu bağlamda İbn Cinnî, mefûlû mutlak olarak nasbedilen isim için mübhem (المُبْهَم) ve muhtas (المُخْتَص) masdar terimlerini; Cürcânî ise mübhem (المُبْهَم) ve muakkat (المُؤَكَّت) masdar terimlerini kullanmıştır.²⁷ Bununla birlikte tekid, tür ve sayı kavramları ekseninde masdarı tanımlayan müekkid ²⁸(المُؤَكَّد) ve mübeyyin ²⁹(المُبَيِّن) masdar gibi çok sayıda ifadenin nahiv kitaplarında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. İleride detaylı olarak ele alınacağı üzere mübhem ve müekkid masdar, amilini tekid eden masdarları;

²⁵ Ebû Alî el-Hasan b. Abdulgaffar el-Fârîsî, **el-İdâhu'l-adudî**, (thk. Hasan Şâzelî Ferhûd), 1. Baskı, Kahire, 1969, s. 167; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî el-Mevsilî, **el-Lüma' fi'l-Arabiyye**, (thk. Semîh Ebû Muğlî), Dâru Mecdelâvî, Amman, 1988, s. 44; Ömer b. Sâbit es-Semânî, **el-Fevâid ve'l-kavâid**, (thk. Abdulvehhâb Mahmûd el-Kahle), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2002, s. 254; Hadîce Muhammed Huseyn el-Bâkistânî, **Kitâbu Şerhi'l-Cümel fi'n-nahv li'l-Cürcânî** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu Ummi'l-Kurâ Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye, Mekke, 1988, s. 327.

²⁶ ez-Zemahşerî, s. 56; Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn el-Bâkulî, **Şerhu'l-Lüma' fi'n-nahv**, (thk. Muhammed Halîl Murâd el-Harbî), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 173; İbn Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, **el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel**, (thk. Ali Haydar), Dimeşk, 1972, s. 159; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî, **el-Lübâb fî ileli'l-binâ ve'l-i'râb**, (thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât ve Abdulilâh Nebhân), 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, Cilt:1, s. 261; İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 18; Cemalüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, **Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik**, (thk. M. Muhyiddîn Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, bty, Cilt:2, s. 205; Abdullah b. Abdurrahman İbn Akîl, **Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (thk. M. Muhyiddîn Abdülhamid), 20. Baskı, Dâru't-Türâs, Kahire, 1980, Cilt:2, s. 169.

²⁷ İbn Cinnî el-Mevsilî, el-Lüma', s. 45; Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî, **Kitabu'l-Muktesid fi şerhi'l-İdâh**, (thk. Kâzım Bahru'l-Mercan), Dâru'r-Reşid, Irak, 1982, Cilt:1, ss. 581–582.

²⁸ el-Ukberî, el-Lübâb, Cilt:1, s. 448; Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî, **Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye**, (thk. Abdulmün'im Ahmed Herîdî), 1. Baskı, Dâru'l Me'mûn li't-Türâs, Mekke, 1982, Cilt:2, s. 657; İbn Hişâm el-Ensârî, **Evdahu'l-mesâlik**, Cilt:2, s. 215; İbn Akîl, Cilt:2, s. 175; Muhammed b. Abdulmünim el-Cevherî, **Şerhu Şuzûri'z-zeheb**, (thk. Nevaf b. Cezâ el-Harisî), 1. Baskı, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 2004, Cilt:2, s. 425; Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, **el-Mekasidü's-şâfiye**, (thk. Ayyâd es-Sebitî), 1. Baskı, Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Mekke, 2007, Cilt:3, s. 216.

²⁹ el-Ceyyânî, **Şerhu'l-Kâfiye**, Cilt:2, s. 658; el-Ezherî, Cilt:1, s. 498; el-Ceyyânî, **Teshîl**, Cilt:2, s. 182; eş-Şâtîbî, Cilt:3, s. 216; es-Suyûtî, **Hem'u'l-hevâmi**, Cilt:2, s. 76.

muhtas, muakkat ve mübeyyin masdar ise, eylemin niteliğini veya niceliğini açıklayan masdarları ifade etmektedir.³⁰

1.1.3. Müteahhir Dönem Kaynakları Işığında Mefûlü Mutlak Terimi ve Tanımına İlişkin Görüşler

Ebû Alî el-Fârisî:

"المفعول المطلق هو الذي لم يقيد بشيء من حروف الجر وهو أسماء الأحداث فالفعل غير المتعدي إلى المفعول به والمتعدي يتعدي إلى المصدر تقول قمت قِيَامًا، ونمت نَوْمًا، وضربت ضَرْبًا... ويتعدي الفعل إلى ما كان ضربا من الحدث، وإن لم يشتق من لفظه وذلك نحو قولك قعد القرفصاء، واشتمل الصماء، ورجع القهقري..."³¹

"Mefûlü mutlak, harficerlerden herhangi biriyle kayıtlı olmayan mefuldür. Mefûlü mutlak, eylemlerin isimleridir. Geçişsiz ve geçişli her fiil, mastarı (ضربًا، قِيَامًا) meful olabilir... Yine fiil, lafzından türetilmese bile, (القرفصاء، القهقري gibi) eylemin bir türü olan isimlere de geçişli olabilir (bu isimleri meful olabilir)..."

Mefûlü mutlak'ın mukayyed bir meful olmadığına dikkat çekerek tanıma başlayan Fârisî, mefûlü mutlak'ın قِيَامًا ve ضَرْبًا gibi eylem adlarından ibaret olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Bu bağlamda fiilin kendi mastarına ek olarak, aynı lafızdan olmasa bile eylemin türüne delalet eden isimler de أسماء الأحداث (eylem adları) olarak ifade edilen mefûlü mutlak tanımına dahil edilmiştir.

Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî:

"المصدر كل اسم دلّ على حدث وزمان مجْهُول وَهُوَ وَفَعْلُهُ من لفظ واحد وَالْفِعْلُ مُشْتَقٌّ من المصدر فَإِذَا ذَكَرْتَ المصدر مَعَ فَعْلِهِ فَضَلَّةٌ فَهُوَ مَنْصُوبٌ تَقُولُ قُمْتُ قِيَامًا وَقَعَدْتُ قَعُودًا"³²

"Masdar, fiiliyle aynı lafızdan olup; fiilin, kendisinden türetildiği; hadese ve meçhul bir zamana delalet eden tüm isimlerdir. Masdar, قُمْتُ قِيَامًا ve قَعَدْتُ قَعُودًا örneklerinde olduğu gibi, fiili ile fadla olarak zikredildiğinde mansup olur."

İbn Cinnî'nin masdar (mefûlü mutlak) tanımında, fiilin kendi mastarı ile sınırlı eylem adları vurgulanırken, سَيَّرَ سَيْرٌ شَدِيدٌ gibi "fadla" olmayan

³⁰ Azîze Fevval Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'n-nahvi'l-Arabî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, Cilt:2, ss. 996-997; Emîl Bedî Yakub, *Mevsûatü ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, Cilt:8, ss. 488-489.

³¹ el-Fârisî, s. 167.

³² İbn Cinnî el-Mevsılî, el-Lüma', s. 44.

(cümlelerin aslî ögesi olan) ifadeler tanımın dışında tutulmuştur. Bununla birlikte, masdara muzaf olan isimlerin de masdar konumunda olduğu bilahare ifade edilmiştir:

"وَمَا أَضْيَفَ إِلَى الْمَصْدَرِ مِمَّا هُوَ وَصِفَ لَهُ فِي الْمَعْنَى بِمَنْزِلَةِ الْمَصْدَرِ تَقُولُ سِرْتُ أَشَدَّ السَّيْرِ وَصُمْتُ أَحْسَنَ الصِّيَامِ فَتَنْصِبُ أَشَدَّ وَأَحْسَنَ نَصْبَ الْمَصَادِرِ"³³

"*Mana itibariyle masdarın bir vasfı olup, ona muzaf olanlar da masdar konumundadır. أَشَدَّ ve أَحْسَنَ örneklerindeki سِرْتُ أَشَدَّ السَّيْرِ ve صُمْتُ أَحْسَنَ الصِّيَامِ ifadeleri, masdarların mansup olduğu şekilde nasbedilir.*"

İbn Cinnî'nin bu açıklamasına benzer şekilde Cürccânî de, fiilin lafzından olmayan isimlere örnek olarak zikrettiği ثَلَاثٌ, أَيٌّ, سَوَاطٍ gibi ifadeleri mana itibariyle masdar olarak nitelendirmiştir:

"...فالذي من لفظه نحو ضربت ضرباً وضربةً. والذي ليس من لفظه كقولك ضربت أنواعاً من الضرب. فأنواعاً نصبت لكونها مصدراً في المعنى وليست من لفظ ضربت. ومن ذلك ضربته ثلاث ضربات... ومثله ضربته أيّ ضرب، وأيّ ضرب، لأن أيّا يكون أبداً من جنس ما يضاف إليه. فإذا أضيف إلى المصدر فهو مصدر في المعنى فينتصب بالفعل. وكذا قولهم ضربته سوطاً..."³⁴

"... Fiilin lafzından olan masdar, ضربت ضرباً وضربةً; fiilin lafzından olmayan masdar ise ضربت أنواعاً من الضرب örneklerinde olduğu gibidir. ifadesi, أيّ ضربت fiilinin lafzından olmaması halde, mana itibariyle masdar olduğu için nasbedilmiştir. ثَلَاثٌ ضربته cümlesindeki ثَلَاثٌ ifadesi için de hüküm böyledir... Yine أيّ ضرب ve أيّ ضربته örneklerindeki أيّ ضرب ve أيّ ضربته ifadeleri de bu duruma örnek gösterilebilir. Zira أيّ ifadesi daima, muzaf olduğu ismin türünden sayılır. Masdara izafe edildiğinde mana açısından masdar olur ve fiille nasbedilir. سوطاً ضربته sözünde geçen سوطاً için de durum böyledir..."

Mefûlû mutlak teriminin yaygınlaşmasında önemli rolü bulunan Zemahşerî, söz konusu terimin mahiyeti ve kapsamına ilişkin sınırları şu sözlerle açıklamıştır:

Zemahşerî: "المفعول المطلق هو المصدر سمي بذلك لأن الفعل يصدر عنه..."

"وقد يقرن بالفعل غير مصدره مما هو بمعناه؛ وذلك على نوعين: مصدر وغير المصدر..."³⁵

Mefûlû mutlak, masdar demektir. "المفعول المطلق هو المصدر"

İbnu'l-Hâcib'e göre, Zemahşerî bu sözyle dildiler nezdinde mefûlû mutlak'ın en meşhur isimlerinden biri olan المصدر masdar ıstılahına atıfta bulunmaktadır. Zira buradaki masdar ile, failin yaptığı işi açıklamak üzere "كل اسم ذكر بياناً لما فعله فاعل فعل"³⁶,

³³ İbn Cinnî el-Mevsılî, el-Lüma', s. 45.

³⁴ Abdulkahir el-Cürccânî, Cilt:1, ss. 585–586.

³⁵ ez-Zemahşerî, s. 56.

³⁶ Cemalüddîn b. Osman İbnu'l-Hâcib, el-İzâh fî şerhi'l-Mufasssal, (thk. Musa Benay el-Alîlî), Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1982, Cilt:1, s. 221.

fiili bulunmayan isimler, bu konumda fiile eşlik eden söz konusu yapıları temsil etmektedir.

İbn Yaîş, Zemahşerî'nin mefûlû mutlak'ı masdar olarak ifade etmesinden yola çıkarak masdarın "gerçek meful" olduğu hususuna dikkat çekmiş, bunu da masdarı meydana getirenin fail olması ve failin ona bir varlık niteliği kazandırması ile açıklamıştır. Ayrıca geçişli veya geçişsiz tüm fiillerin, anlam itibariyle masdara delalet etmeleri bakımından masdarı kendilerine meful alabildiklerini, diğer mefullerde ise durumun böyle olmadığını şu sözlerle izah etmiştir:

"ألا ترى أنَّ زيدًا من قولك: "ضربتُ زيدًا" ليس مفعولًا لك على الحقيقة، وإنما هو مفعولٌ لله سبحانه، وإنما قيل له: مفعولٌ على معنى أن فعلك وقع به، وإنما سُمِّي مصدرًا لأنَّ الفعل صدر عنه، وأُخذ منه"⁴²

"“ زيدًا denildiğinde burada meful olan زيدًا gerçekte cümledeki failin değil, yüce Allah'ın meydana getirdiği bir mefulüdür. Ona meful denmesi sadece failin yapmış olduğu eylemin onun vasıtası ile meydana gelmesinden ötürüdür. Mefûlû mutlak'a masdar isminin verilmesi ise, failin kendisinden sâdır olması ve o kökten alınması sebebiyledir.”

İbn Yaîş'ten çok daha önce İbnu's-Serrâc da bu hususa dikkat çektiği gibi sonraki dilcilerden er-Radî el-Esterâbâdî (v. 688/1289'dan sonra) ve Celâlüddîn es-Suyûtî (v. 911/1505) gibi önemli isimler de eserlerinde masdarın, failin meydana getirdiği ve yokluktan varlığa çıkardığı bir hades olması itibariyle gerçek meful olduğu hususuna değinmişlerdir.⁴³

İbn Hişâm (v. 761/1360); Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'in (v. 646/1249), eserlerinde mefûlû mutlak ögesini diğer meful türlerinden önce zikretmelerini onu gerçek meful olarak kabul ettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca her ikisi de "المنصوبات" *mansûbât* başlığı altındaki ilk fasla mefûlû mutlak konusu ile giriş yapmışlardır.⁴⁴

⁴² İbn Yaîş el-Mevsîlî, Cilt:1, s. 272.

⁴³ İbnu's-Serrâc, Cilt:1, s. 159; Radîyyüddîn Muhammed b. Hasan Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), 2. Baskı, Menşûrâtü Câmîati Karyûnus, Bingazi, 1996, Cilt:1, s. 295; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 94; Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Metâliu's-saîde fî şerhi'l-Ferîde*, (thk. Nebhan Yasin Huseyn), Dâru'r-Risâle, Bağdat, 1977, Cilt:1, s. 391.

⁴⁴ ez-Zemahşerî, s. 56; İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 18; İbn Hişâm el-Ensârî, Şuzûru'z-zeheb, s. 121.

İbn Usfûr (v. 669/1270), mansûbat konusuna girişte mefûlû mutlak terimini kullanmışsa da bununla masdarı kastettiğini belirtmiş, tanım yaparken de masdar terimini kullanmayı tercih etmiştir:

"فأما المصدر فهو اسم الفعل نحو قيام أو عدده نحو عشرين ضربة أو ما قام مقامه نحو سرت قليلا فحذفته وأقمت صفته مقامه أو ما أضيف إليه بشرط أن يكون ذلك المضاف هو المضاف إليه في المعنى أو بعضه نحو قولك سرت كل السير أو أشدَّ السير ويشترط في جميع ذلك أن يكون منصوبا بعد فعل من لفظه أو من معناه."⁴⁵

İbn Usfûr'un yaptığı tanıma göre, masdar; قِيَامٌ gibi eylemin adı, yani mastarı olabileceği gibi ضَرْبَةٌ gibi eylemin sayısı, قَلِيلًا gibi mahzûf mastarın yerine geçen bir sıfat ya da سِرْتُ أَشَدَّ السَّيْرِ, سِرْتُ كُلِّ السَّيْرِ örneklerinde olduğu gibi, mastara izafe edilen bir isim de olabilir. Ancak mastara muzaf olan isim, كُلٌّ ve بَعْضٌ ifadeleri gibi muzafun ileyh konumundaki mastara delalet eden bir anlam ihtiva etmelidir.

İbn Malik'in, باب الواقع مفعولا مطلقا من مصدر وما جرى مجراه *"mefûlû mutlak olarak gelen mastar ve bu mastarın yerine geçenler"* başlığı altında, sadece fiilin kendi mastarını ihtiva eden bir masdar (mefûlû mutlak) tanımlı yapıldığı görülmektedir:

"المصدر اسم دالٌّ بالأصالة على معنى قائم بفاعل، أو صادر عنه حقيقة أو مجازا أو واقع على مفعول. وقد يُسمَّى فعلا وحداثا وحداثا."

"Masdar; hakiki veya mecazi olarak fail ile meydana gelen, failden sâdır olan veya meful üzerinde vuku bulan bir anlama asaleten delalet eden isimdir. Masdara; fiil, hades ve hadesân da denilebilir."

İbn Malik'in tanımında fail ile meydana gelen sözüyle فَهَمَ فَهْمًا *"İyice anladı"* örneğindeki gibi mastarlar, failden sâdır olan sözüyle ise حَطَّ حَطًّا *"Yazıp çizdi / Öyle bir yazdı ki"* örneğindeki mastarlar kastedilirken meful üzerinde vukû bulan sözüyle ضَرَبَ زَيْدٌ ضَرْبًا *"Zeyd fena şekilde darbedildi"* örneğindeki gibi edilgen çatılı fiillerin mastarları masdar (mefûlû mutlak) tanımına dahil edilmiştir. Ayrıca mecazi kaydının düşülmesi, gerçek anlamda fail ile meydana gelen ya da failden sâdır olan mastarların yanı sıra, مَاتَ مَوْتًا *"Kesin olarak öldü / Feci şekilde can verdi"* örneğindeki gibi failin bizatihi gerçekleştirmediği mastarları da masdar (mefûlû mutlak) kapsamına

⁴⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbilî, **el-Mukarrib**, (thk. Abdussettâr el-Civarî ve Abdullah el-Cubûrî), 1. Baskı, byy, 1972, Cilt:1, s. 144; Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbilî, **Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî**, (thk. Fevvaz Eş-Şe'âr), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt:1, ss. 304-305.

almaktadır. Buradaki asaleten kaydı ise söz konusu anlama (hadese) delaleti aslî olmayan ismi mastarları tanımın dışında tutmaktadır.⁴⁶

İbn Malik'in masdar ıstılahını kullanarak yaptığı mefûlû mutlak tanımında, ismi mastar gibi mastar dışı unsurları tanıma dahil etmediği görülmektedir. Bununla birlikte İbn Malik, söz konusu yapıların mastarın yerine geçebileceği hususuna bilahare temas etmektedir.⁴⁷ Bu durum, mefûlû mutlak konumunda aslolan yapının mastar olduğu, fiilin kendi mastarı dışındaki yapıların ise ancak mastarın naibi olarak bu konumda bulunabildiği esastan hareket edildiğini göstermektedir.

Ebû Hayyân, mefûlû mutlak şeklindeki adlandırmanın (sonraki) dilcilerin bir görüşü olduğuna atıfta bulunduktan sonra mefûlû mutlak yerine, yine masdarı kullanmak suretiyle ilk dilcilerin yolunu izlemiş, masdarı da İbn Malik ile aynı yaklaşım içerisinde değerlendirmiştir:

"باب المفعول المطلق وهو المصدر، وتسميته مطلقاً هو قول النحويين ... والمصدر اسم دال بالأصالة على معنى قائم بفاعل نحو فهم فهمًا، أو صادر عن فاعل حقيقة نحو خط خطًا، أو مجازًا نحو مات موتًا. وقد يجيء بعد الفعل المبني للمفعول نحو ضُرب زيد ضربًا..."⁴⁸

Benzer şekilde Ebû Hayyân da yaptığı masdar tanımında, fiilin kendi mastarı dışındaki ifadelerle değinmemiştir. Ancak daha sonraki açıklamalarında mastar yerine geçen yapıların da mefûlû mutlak olarak irab edildiğine dikkat çekmektedir.⁴⁹

İbn Hişâm mefûlû mutlak'ı, başına getirilen amille aynı lafızdan türetilmiş yahut amille aynı anlama gelen *fadla* (cümlelerin aslî öğelerinden olmayan) bir mastar olarak tanımladıktan sonra, mastar dışında başka ifadelerin de mastar yerine geçebileceğini sözlerine eklemiştir:

"وَالْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ وَهُوَ الْمَصْدَرُ الْفُضْلَةُ الْمُسَلَّطُ عَلَيْهِ عَامِلٌ مِنْ لَفْظِهِ ك(ضربت ضربًا) أو من مَعْنَاهُ ك(قعدت جُلوسًا) وَقَدْ يَنْوِبُ عَنْهُ غَيْرُهُ ك(ضربتَه سَوَطًا، فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً، فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ)"⁵⁰

⁴⁶ el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 178.

⁴⁷ el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 180.

⁴⁸ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtișafü'd-darab min lisâni'l-Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), 1. Baskı, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1998, s. 1353.

⁴⁹ el-Endelüsî, *İrtișafü'd-darab*, s. 1356.

⁵⁰ Cemalüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, (thk. M.Muhyiddîn Abdulhamid), 11. Baskı, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, Kahire, 1963, s. 224.

İbn Hişâm'ın, mefûlû mutlak terimini esas alarak yaptığı bu tanımda, ضَرَبْتُ ضَرْبًا örneğindeki gibi fiilin kendi mastarı yanında جُلُوسًا gibi amille eş anlamlı olan mastara da mefûlû mutlak tanımını içerisinde yer verildiği görülmektedir. Ayrıca İbn Hişâm'ın, mastar örneklerinden sonraki cümlesinde سَوِّطًا ve ثَمَانِينَ gibi eylemin (mastarın) aracı, sayısı ya da doğrudan kendisine delalet eden isimlerin de mastar yerine geçebileceğini ifade etmesi; mefûlû mutlak konumundaki ismin mastardan ibaret olmadığı gerçeğini açık bir şekilde göstermektedir. İbn Hişâm, diğer bir eserinde ise mefûlû mutlak terimini şöyle tanımlamıştır:

"وهو اسم يؤكد عامله، أو يبين نوعه، أو عدده، وليس خبرا ولا حالا نحو (ضربت ضربًا) أو (ضرب الأمير) أو (ضربتين) بخلاف نحو (ضربك ضرب أليم) ونحو {وَلَّى مُدِيرًا}. وأكثر ما يكون المفعول المطلق مصدرا." ⁵¹

"Mefûlû mutlak; gibi- ضربت الأمير - amilini tekid eden, gibi- ضربت ضربًا - amilini tekid eden, türünü ya da gibi- ضربت ضربًا - sayısını açıklayan bir isim olup; gibi- ضربت ضربًا - haber ve gibi- ضربت ضربًا - hâl olmayan isimdir. Mefûlû mutlak, en çok mastar şeklinde gelir."

Bu tanımında ise İbn Hişâm, ضَرَبْتُ ضَرْبًا örneğindeki gibi eylemin türünü beyan eden nitelikteki haber ile وَلَّى مُدِيرًا ⁵² ayetindeki gibi müekkid hâl olarak irab edilen isimleri tanımın dışında tutmaktadır. Ayrıca tanımda "mastar" yerine "isim" kaydını düşen İbn Hişâm, mefûlû mutlak'ın en çok mastar suretinde geldiğini bilahare sözlerine eklemiştir.

İbn Akîl: "المفعول المطلق هو المصدر المنتصب توكيدا لعامله أو بيانا لنوعه أو عدده" ⁵³

İbn Akîl (v. 769/1367) yaptığı tanımda, mefûlû mutlak'ın; amilini tekid etmek, amilinin türünü yahut sayısını açıklamak üzere getirilen mansup bir mastar olduğuna vurgu yapmıştır.

el-Cürcânî: "المفعول المطلق هو اسم ما صدر عن فاعل فعل مذكور بمعناه أي بمعنى الفعل" ⁵⁴

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413) mefûlû mutlak için, zikri geçen fiilin failinden sâdır olan, fiiliyle aynı anlamı taşıyan bir isim olduğu tanımını yapmıştır.

⁵¹ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, 205-207.

⁵² Neml 27/10: "...dönüp ardına bakmadan kaçtı."

⁵³ İbn Akîl, Cilt:2, s. 169.

⁵⁴ Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, Mektebetü Mustafa el-bâbî el-Halebî, Mısır, 1938, s. 200.

Buradaki اسم (isim) kaydı ile, hadese delaleti aslî olmayan naibi mastar suretindeki ifadeler de tanıma dahil olmaktadır.

"المفعول المطلق ما ليس خبرا من مصدر مفيد توكيد عامله، أو بيان نوعه، أو عدده" ⁵⁵ el-Eşmûnî:

Eşmûnî (v. 918/1513) mefûlû mutlak'ı; amilini tekid eden, amilin türünü yahut sayısını açıklayan, haber olmayan bir mastar olarak tanımlamıştır. İbn Hişâm'ın tanımından farklı olarak burada ضَرْبٌ أَلِيمٌ gibi eylemin türünü beyan eden haber örnekleri, ما ليس خبرا, "haber olmayan" kaydı ile; وَلَّى مُدْبِرًا gibi müekkid hâl örnekleri ise "mastar" kaydı ile tanımın dışında kalmaktadır. Eşmûnî'nin tanımında dikkat çeken diğer bir husus, غَضِبَ غَضَبٌ شَدِيدٌ örneğindeki gibi merfu mastarların da mefûlû mutlak tanımına dahil edilmiş olmasıdır. Ancak genel kabule göre, bu tür ifadeler ıstılahî anlamda mefûlû mutlak değil, naibi fail olarak irab edilmektedir.

Eşmûnî; İbn Malik'in, el-Kâfiye şerhinde mefûlû mutlak'ı masdar olarak açıkladığı ⁵⁶ "باب المفعول المطلق وهو المصدر" şeklindeki ifadesine atıfta bulunarak, söz konusu ifadeyi bir şeyin, kendisinden daha genel bir kavramla açıklanması olarak nitelendirmiş; bu durumu insanın bir canlı olarak açıklanmasına benzetmiştir. Eşmûnî mefûlû mutlak'ın neden mastar olarak açıklanamayacağını şöyle gerekçelendirmiştir:

"إذ المصدر أعم مطلقا من المفعول المطلق؛ لأن المصدر يكون مفعولا مطلقا، وفاعلا، ومفعولا به، وغير ذلك، والمفعول المطلق لا يكون إلا مصدرا؛ نظرا إلى أن ما يقوم مقامه مما يدل عليه خلف عنه في ذلك وأنه الأصل." ⁵⁷

"Mastar, mefûlû mutlak'tan her açıdan daha genel ve kapsamlı bir kavramdır. Zira mastar mefûlû mutlak olabileceği gibi fail, mefûlün bih ve başka birtakım konumlarda da gelebilir. Oysa mefûlû mutlak -mastar yerine geçen ismin ona naib olduğu ve mastarın asıl olduğu (gerçeği) dikkate alındığında- yalnızca mastar olabilir."

Eşmûnî, mefûlû mutlak tanımlanırken mastarın bu konuma özel işlevleri ile tahsis edilmesi gerektiği kanaatinden hareketle, المفعول المطلق وهو المصدر şeklindeki tanımlamada mastarın genel zikredilmesinin kusurlu olduğunu ima etmektedir. Zira Eşmûnî, İbn Malik'in المفعول المطلق وهو المصدر sözünde geçen mefûlû mutlak ve mastar kavramları arasındaki ilişkinin *umum ve husus mutlak* (tam girişimlik) ilkesine dayandığı kanaatindedir. Buna göre Eşmûnî'nin, "Her mefûlû mutlak mastardır, bazı

⁵⁵ Ebu'l-Hasan Nûruddîn el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Malik*, (thk. M.Muhyiddîn Abdulhamid), 1. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1955, Cilt:1, s. 208.

⁵⁶ el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiye*, Cilt:2, s. 653.

⁵⁷ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 208.

mastarlar mefûlû mutlak'tır.” şeklindeki tümel ve tikel önermelerden hareket ettiği anlaşılmaktadır. el-Hudarî (v. 1143/1721), bu iki kavramın; ضَرَبْتُ ضَرْبًا örneğinde bir araya geldiği, ضَرَبْتُكَ ضَرْبًا أَلِيمًا örneğinde ve naibi mastar suretindeki örneklerde ise ayrıldığı ilkesinden hareketle burada *umum ve husus min vech* (eksik girişimlik) olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda ise “*Bazı mefûlû mutlak'lar mastardır, bazı mastarlar mefûlû mutlak'tır.*” şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hudarî, naibi mastar suretindeki ifadeye itibar edilmeyip, asla riayet edilmesi ve mukadder mastarın mefûlû mutlak yapılması halinde *umum ve husus mutlak* (tam girişimlik) olacağını da sözlerine eklemiştir.⁵⁸ Bu değerlendirmeler açısından bakıldığında, Eşmûnî ve Hudarî'nin المصدر المفعول المطلق وهو المصدر sözündeki "المصدر" terimi ile -failden sâdır olsun ya da olmasın- türetilmiş bir fiili olan eylem adlarını (mastarları) kastettikleri anlaşılmaktadır ki, bu bakımdan yapılan tenkitler de haklı görünmektedir. Ancak biz tartışmaya konu olan المصدر المفعول المطلق şeklindeki tanımlamada İbn Malik'in, söz konusu kavramlar arasında “*Her mefûlû mutlak masdardır, her masdar mefûlû mutlak'tır.*” anlamında müsâvât (eşitlik) ilkesine dayalı bir nisbet ilişkisi kurduğu kanaatindeyiz. Zira المصدر المفعول المطلق sözü, dar anlamda, türetilmiş bir fiili olup zikri geçen fiilin failinden sâdır olan eylem adlarını; geniş anlamda ise -türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın- söz konusu failden sâdır olan tüm eylem adlarını kapsayan bir tanımlamadır. Dolayısıyla naibi mastar kullanımında -ister asla riayet edilerek mahzûf mastar kastedilsin ister naibi mastarın kendisine itibar edilsin- burada, mastar yerine geçen ismin mastara naib olduğu ve mastarın asıl olduğu esastan hareketle yapılmış bir genelleme söz konusudur. Nitekim naibi mastar suretindeki isimlerin birçoğu, aslen mahzûf mastarın sıfatı olduğu halde dilcilerce, "منصوب على المصدر" *mansûbun ale'l-masdar*, "في موضع نصب على المصدر" *fî mevdi' nasbin ale'l-masdar* vb. ifadelerle irab edilmiştir. Yine İbn Malik'ten başka Zemahşerî ve Ebû Hayyân gibi birçok dilci tarafından yinelenen المصدر المفعول المطلق “*Mefûlû mutlak, masdardır.*” sözüyle, mefûlû mutlak'ın failden sâdır olan eylem adları olduğu meramı dile getirilmiştir. Bu durumda, mefûlû mutlak olarak irab edilen mastar ve naibi mastar suretindeki tüm ifadeler, masdarın kapsamına dahil olacağı gibi, mefûlû mutlak

⁵⁸ Mustafa b. Hasan el-Hudarî, *Haşiyetü'l-Hudarî alâ şerhi İbn Akîl*, (thk. Yusuf Muhammed Bikâî), 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003, Cilt:1, s. 375.

olmayan mastarlar da tanımın dışında kalacaktır. Ayrıca İbn Malik'in bu sözün devamında masdara ilişkin verdiği bilgiler bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde masdara kapsama giren bütün unsurlara örnekleriyle birlikte temas edildiği görülecektir. Yine Ebû Hayyân, المصدر المطلق وهو المصدر ifadesinden hemen sonra eklediği وتسميته مطلقاً هو قول النحويين “*Mutlak şeklindeki adlandırma nahivcilerin görüşüdür*” ifadesiyle, masdara mefûlû mutlak denilmesinin (sonraki) dilcilerin bir tabiri olduğunu açıkça belirtmektedir. Nitekim Ebû Hayyân'ın da bu minvalde mefûlû mutlak yerine "masdar" ıstılahını esas alması ve İbn Malik ile aynı çerçevede bir masdar tanımı yapması, المصدر المطلق وهو المصدر ifadesiyle "masdar" ıstılahına atıfta bulundukları kanaatini desteklemektedir.

Sonuç itibarıyla çalışmada referans aldığımız kaynaklar başta olmak üzere nahiv kitaplarında gerek masdar gerekse mefûlû mutlak ıstılahı üzerinden yapılan tanımlar dikkatlice analiz edildiğinde, mefûlû mutlak'ın mahiyetine ilişkin dilcilerin derin bir ihtilaf içerisinde olmadıkları görülecektir. Mefûlû mutlak'ı yalnız mastar olarak tanımlayan dilciler ile mastar yerine geçen ifadelerle açıkça temas eden dilciler arasındaki yaklaşım farklılığı ise cüzî bir ihtilaf boyutunda kalmıştır. Zira bu konumda gelen mastar dışı unsurların da niyabet yoluyla mefûlû mutlak olarak irab edilebildiği, dilciler açısından tartışmasız bir husustur. Bu bakımdan müteahhir dönem nahiv kaynaklarında yapılan tanımların içerik açısından uyumlu bir çizgide oldukları, farklılıkların ise yüzeysel bir çatışmanın ötesine geçmediği kanaatindeyiz. Ayrıca dilcilerin mefûlû mutlak'ın mahiyetine ilişkin verdikleri bilgilerle çelişen ve ilmî temelden yoksun bazı günümüz tabirlerindeki problem de bu kaynaklar ışığında bertaraf edilmiş olmaktadır. Zira modern zamanlarda yazılmış birtakım eserler ve ders kitapları başta olmak üzere bazı akademik çalışmalara kadar giren "النائب عن المفعول المطلق" *naibi mefûlû mutlak* şeklindeki ifade biçimi, dilcilerin asıl meramını yansıtmaktan uzak olmakla birlikte nahiv kaynakları açısından da ilmî bir temelden yoksundur. Naibi mastar kavramı incelenirken de bahsedileceği üzere, nahiv kaynakları açısından gerek masdar gerekse mefûlû mutlak ıstılahlarının, mastar yerine geçen ifadeleri de kapsayan bir mahiyete ve muhtevaya sahip olduğu aşîkârdır.

1.1.4. Mefûlü Mutlak Adlandırmasına Dair Öne Sürülen Gerekçeler

"إطلاق" *itlâk* mastarından ismi meful olarak türetilen "مطلق" *mutlak* ifadesi, sözlük anlamı itibariyle, tahliye edilen, bağı çözülen ve serbest bırakılan şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir.⁵⁹ Bu anlamlar ile bağlantılı olarak, dildilerin kahir ekseriyeti, mefûlü mutlak'ın diğer meful türleri gibi özel bir harficerle kayıtlı olmadığına dikkat çekmiş ve bir anlamda her türlü kayıttan ve bağdan kurtulmuş bir meful türü olduğuna işaret etmişlerdir. Zira mefûlü mutlak; mefûlün bih, mefûlün leh, mefûlün meah ve mefûlün fih gibi diğer mefullerde olduğu şekilde bir harficer ya da zarf ile kayıtlanmamıştır. Ayrıca diğer mefuller, mefûlü mutlak gibi gerçekte failin ortaya çıkardığı mefuller olmadıklarından meful adını almaları ancak söz konusu harficerler ile kayıtlı olarak zikredildiklerinde mümkün olmaktadır.⁶⁰ Bununla birlikte mefûlü mutlak'ın, failin gerçek mefûlü olduğu hususu da "mutlak" adının verilmesinde öne sürülen bir gerekçedir. Zira failden sâdır olan şey söz konusu hadesten başkası değildir. Söz gelimi قَامَ الْمَرِيضُ قِيَامًا “Hasta tam anlamıyla ayağa kalktı” denildiğinde failden sâdır olan, yalnızca sözü geçen hades, yani kıyam eylemidir. Hasta kendisi bu kıyama gerçekleştirmiş ve söz konusu eylem ortada yokken bu eylemi gerçek anlamda meydana getirmiştir. Diğer mefullerde ise durum böyle değildir. Zira diğer mefuller hakkında, henüz mevcut değilken fail vasıtası ile meydana getirilmiş olmaları gibi bir durum söz konusu değildir.⁶¹

Mefûlü mutlak genel olarak, fiillerin kendisinden türetilmiş olduğu bir mastar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca herhangi bir fiilin gerçekleşmesi neticesinde ortaya çıkan bir etki olduğu için mefûlü mutlak'a "hades" adı verilmiştir. Zira geçişli ya da geçişsiz her fiil, sözlük anlamı itibariyle hades ve zaman kavramlarını içerdiğinden tüm fiillerin kayıtsız şartsız bir mefûlü mutlak'ı bulunur. Bu itibarla

⁵⁹ Cemalüddîn İbn Manzûr el-Ensârî, **Lisânu'l-Arab**, 3. Baskı, Dâru Sadir, Beyrut, 1994, Cilt:10, s. 227.

⁶⁰ İbn Akîl, Cilt:2, s. 169; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 72; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 209; Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed İbnu'n-Nâzım, **Şerhu İbni'n-Nâzım alâ Elfiyyeti İbni Mâlik**, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 191; İbn Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, s. 159; el-Ezherî, Cilt:1, s. 490.

⁶¹ Abbâs Hasan, **en-Nahvu'l-vâfi**, 15. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kahire, bty, Cilt:2, s. 204.

mefûlü mutlak terimi "مفعول بغير صلة" *bağsız (kayıtsız) mefûl*, diğer bir deyişle harficersiz meful olarak da anılmıştır.⁶²

Halid el-Ezherî (v. 905/1499) ve İbn Hişâm, bir harficerle kayıtlamaksızın sadece meful demenin de mefûlü mutlak için doğru olacağını ifade etmişlerse de İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde sadece "meful" denildiğinde dilcilerin bununla mefûlün bih'i kastettiklerini sözlerine eklemiştir. İbn Hişâm, sadece meful şeklindeki bir tabirin esasen mefûlü mutlak'ın hakkı ise de mefûlün bih'in kelimada daha fazla yer alması nedeniyle, dilciler tarafından bu ıstılahın telaffuzunda bir hafifletme ve sadeleştirme yapıldığını, mefûlü mutlak'ta ise "mutlak" kaydının zikredildiğini dile getirmiştir.⁶³

1.1.5. Modern Dönem Dil Çalışmaları Kapsamında Mefûlü Mutlak

Modern dönemde yapılan dil çalışmaları açısından, özellikle yirminci yüzyılda ortaya çıkan ve nahvi kolaylaştırmayı esas alan yenilikçi girişimler; mefûlü mutlak ögesini de kapsayan bazı nahiv konularına ilişkin yeni yaklaşımlar getirmiştir.

1938 yılında Mısır'da dönemin Maarif bakanı Berekât Paşa tarafından yayınlanan bir kararla; aralarında Taha Huseyn, Ahmed Emîn, İbrahim Mustafa ve Alî el-Cârim gibi yenilikçi çağdaş dilcilerin bulunduğu bir komisyon, nahvi kolaylaştırma faaliyetleri kapsamında birtakım yeni öneriler hazırlamak üzere görevlendirilmiştir.⁶⁴ Komisyon tarafından hazırlanan çalışmada, Arap dilinde cümlelerin temel yapısını oluşturan unsurlara mantıkçıların kullandığı terimler olan "موضوع" *mevzû* ve "محمول" *mahmûl* isimlerinin verilmesi önerilirken, mevzû ve mahmûl dışında cümlede zikredilen her şeyin "تكملة" *tekmile* (tamlayıcı/tümleç) adıyla cümlelerin tamamlayıcı unsurlarını teşkil eden bir başlık altında toplanması teklif edilmiştir. Bu bağlamda mefûlü mutlak'ın da "eylemi tekid eden ya da eylemin türünü açıklayan bir tekmile"

⁶² İbrahim İbrahim Berekât, **en-Nahvu'l-Arabî**, Dâru'n-Neşri li'l-Camiât, Kahire, 2007, Cilt:2, ss. 242–243; el-Ezherî, Cilt:1, s. 490.

⁶³ İbn Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik*, Cilt:2, s. 205; el-Ezherî, Cilt:1, s. 490; Cemalüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, **Muğni'l-lebîb an kütübi'l-eârîb**, (thk. Abdullatif Muhammed), 1. Baskı, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Kuveyt, 2002, Cilt:6, s. 599; Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv**, (thk. Abdul'al Salim Mekrem), 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, Cilt:3, s. 148.

⁶⁴ Şaban Avd Muhammed el-Ubeydî, **en-Nahvu'l-Arabî ve menahicu't-te'lîf ve't-tahlîl**, Menşûrâtü Câmiati Karyûnus, Bingazi, 1989, s. 445; Hasan Mendîl Hasan Ukaylî, **Muhâvelâtü't-teysîri'n-nahviyyi'l-hadîse**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, s. 45.

olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵ 1945'te Kahire Arap Dil Kurumuna gönderilen ve kısmen kabul gören önerilerin konuya ilişkin kısmı, kurum tarafından aşağıdaki şekilde düzenlenerek karara bağlanmıştır:

اقتراح اللجنة: "كل ما ذكر في الجملة غير الموضوع والمحمول فهو تكملة، وحكم التكملة أنها مفتوحة أبداً إلا إذا كانت مضافاً إليها أو مسبوقاً بحرف إضافة."⁶⁶

Komisyonun Önerisi: "Cümlede 'mevzû' ve 'mahmûl' dışında zikredilen her şey, 'tekmile'dir. Tekmile, muzafun ileyh olmadıkça ya da izafet edatı (harficer) ile gelmedikçe daima fethalıdır."

قرار المجمع: "يسمى ركنا الجملة بالمسند إليه والمسند، كما اختار علماء البيان."

Kurumun Kararı: "Cümlelerin rükünleri (aslî unsurları), -beyancılarının tercih ettiği şekilde- 'müsnedün ileyh' ve 'müsned' olarak isimlendirilir."

قرار المجمع: "كل ما ذكر في الجملة غير المسند إليه والمسند فهو تكملة منصوب على اختلاف علامات النصب، إلا إذا كان مضافاً إليه أو مسبوقاً بحرف جر أو تابعا من التوابع."

Kurumun Kararı: "Cümlede 'müsned' ve 'müsnedün ileyh' dışında zikredilen her şey, 'tekmile' olup; muzafun ileyh, harficerli veya tâbi'lerden (sıfat, bedel vb.) olmadıkça farklı nasb alametleri doğrultusunda nasbedilir (mansuptur)."

"Tekmile" kabul edilen ismin nasıl irab edileceğine ilişkin açıklamanın yapıldığı bir sonraki maddede ise, mefûlû mutlak konumundaki bir ismin örnek irabı şöyle yapılmıştır:

"...فيقال مثلاً في إعراب... وفي نحو ضربته ضرباً شديداً يقال: إن 'ضرباً' تكملة مصدرية للفعل، و'شديداً' وصف مكمل ل'ضرباً'..."⁶⁷

Bu açıklamaya göre, ضرباً شديداً örneği irab edilirken; ضرباً ifadesinin, "masdariyye şeklinde tekmile" (tümleç/fiil tamlayıcısı); شديداً ifadesinin ise, mastarı tamamlayıcı nitelikte bir vasıf olduğu belirtilmektedir. Netice itibariyle, burada mefûlû mutlak'ın "masdariyye" olarak nitelendirilmesi dışında klasik üsluptan oldukça uzak, amil

⁶⁵ Ukaylî, ss. 447, 450; Şevki Dayf, komisyon tarafından hazırlanan öneride nahvin mevzû, mahmûl ve tekmile şeklinde üç başlıkta açıklanmasını, İhyâu'n-Nahv adlı eseriyle modern dönemdeki yenilikçi hareketlerin öncüsü olarak gördüğü İbrahim Mustafa'nın önerileriyle örtüştüğünü kaydetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Şevki Dayf, **Mecmau'l-luğati'l-Arabiyye fî hamsîne âmen (1934-1984)**, 1. Baskı, Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Mısır, 1984, s. 170.

⁶⁶ Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, **Mecmûatü'l-karârâtî'l-ilmiyye fî hamsîne âmen (1934-1984)**, (ed. Muhammed Şevki Emin ve İbrahim et-Terzî), el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbir'l-Emîriyye, Kahire, 1984, ss. 268-269.

⁶⁷ Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, s. 269.

nazariyesinin ise kısmen geri plana itildiği bir yaklaşım izlendiği söylenebilir. Zira bu yaklaşımda, söz konusu ifadenin mansup olduğu ve amilin türünü beyan eden bir mefûlü mutlak olduğuna yönelik izâhât terk edilmiştir. Ayrıca "تكملة" *tekmile* şeklindeki terimin, mansûbâta dair talî unsurları ifade etmesi, bu isimlerin tahlili noktasında kayda değer bir yenilik getirmemiştir. Zira ilk dönemlerden itibaren dildilerce kullanılan "فضلة" *fadla* tabiri de; meful, hâl ve temyiz gibi öğelerin cümlede aslı unsur olmadıkları ilkesine dikkat çekmektedir.⁶⁸

Kadîm dildiler tarafından vaz edilen bazı nahiv kurallarının dakik olmadığı kanaatiyle, nahvi kolaylaştırma projesi kapsamında bir çalışma raporu hazırlayan Mısırlı dilci Şevki Dayf (1910-2005) ise, üyesi olduğu Kahire Arap Dil Kurumuna 1977 yılında bu çalışmasını sunmuş ve mefûlü mutlak konusunun da içinde bulunduğu bazı nahiv bablarına ilişkin yeni düzenlemeler yapılması önerisinde bulunmuştur. Mefûlü mutlak konusuna ilişkin olarak da İbn Hişâm'ın "*Evdahu'l-mesâlik*" adlı eserinde yaptığı; "وهو اسم يؤكد عامله، أو يبين نوعه، أو عدده، وليس خبراً ولا حالاً..." şeklindeki tanımı referans alan Şevki Dayf, burada haber ve hâl kavramlarına yer verilmesini, bazı dildilerin zihninde en azından bir karışıklık olduğunun göstergesi olarak değerlendirmiştir. Zira Dayf'a göre; ضَرْبٌ ضَرْبٌ أَيْمٌ ve مَدْبِرٌ مَدْبِرٌ örneklerinde geçen ضَرْبٌ ifadesi, tür beyan eden bir haber; مَدْبِرٌ ifadesi ise müekkid bir hâl olması bakımından mefûlü mutlak suretinden bütünüyle uzak olup mefûlü mutlak'tan farklı bir delalet boyutu içermektedir. Ayrıca Dayf, söz konusu tanımın; mastarın müradifi, sıfatı ve zamiri gibi mefûlü mutlak olarak irab edilen naibi mastarları kapsamadığı gerekçesiyle kusurlu ve yetersiz bir tanım olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre Dayf, İbn Hişâm'ın tanımını yerine; "المفعول المطلق اسم منصوب يصف الفعل، أو يبينه ضرباً من التبيين" *"Mefûlü mutlak; fiili niteleyen ya da bir şekilde fiili açıklayan mansup bir isimdir."* şeklinde yapılacak bir tanımlamanın daha doğru ve açık olacağını dile getirmiştir.⁶⁹ Öte yandan mefûlü mutlak konusunu mansûbât başlığı altında ele alarak kadîm dildilerin nahiv geleneğini devam ettiren Şevki Dayf, amili mahzûf olan mefûlü mutlak kullanımına eserinde

⁶⁸ el-Müberred, Cilt:3, s. 116; İbnu's-Serrâc, Cilt:1, s. 75; İbn Yaîş el-Mevsilî, Cilt:5, s. 78; el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 295; el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:1, s. 265.

⁶⁹ Şevki Dayf, *Tecdidü'n-nahv*, 6. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kahire, 2013, ss. 30–31.

"الذكر والحذف" *zikr ve hazf* başlığı altında yer vermek suretiyle yine kendi benimsemiş olduğu tasnif sistemine göre hareket etmiştir.⁷⁰

1982 yılında kaleme aldığı eserinde mefûlû mutlak'ı yukarıdaki ifadelerle tanımlayan Şevki Dayf'ın, 1977'de Kahire Arap Dil Kurumuna öneri olarak sunduğu mefûlû mutlak tanımı ve kurumun bu husustaki kararı ise şöyle özetlenebilir:

اقتراح الضيف: "المفعول المطلق: اسم منصوب يصف الفعل، أو يتعلّق به ضرباً من التعلّق سواء أكان مصدرًا أو غير مصدرٍ"⁷¹

Dayf'ın Önerisi: "Mefûlû mutlak -master olsun ya da olmasın- fiili niteleyen yahut bir yönden (bir şekilde) fiiliyle ilişkili olan mansup bir isimdir."

Şevki Dayf'ın önerisini müzakere eden kurum, yapılan değerlendirmeler sonrasında, 1979 yılında yapılan kongrede konuyu karara bağlamış ve mefûlû mutlak terimine ilişkin nihâî tanımı şöyle düzenlemiştir:

قرار المجمع: "المفعول المطلق: اسم منصوب يؤكد عامله، أو يصفه أو يدلّ عليه نوعًا من الدلالة، كقولك سار سيرًا، وصبر أجمل الصبر، وضرته سوطًا."⁷²

Kurumun Kararı: "Mefûlû mutlak; amilini tekid eden, niteleyen ya da bir şekilde amiline delalet eden mansup bir isimdir..."

Gerek Dayf'ın önerdiği gerekse kurumun karar kıldığı tanımlarda, söz konusu işlevleri yerine getiren isme "mansup" kaydının eklendiği dikkat çekmektedir. Bu kayıt İbn Hişâm'ın وليس خبرا şeklindeki ifadesinin de bir alternatifi mahiyetindedir. Zira her iki kayıtla da eylemin türünü beyan eden haber konumundaki isimler tanımın dışında kalmaktadır. Ancak İbn Hişâm'ın yaklaşımı açısından bakıldığında, müekkid hâl olarak irab edilen mansup isimleri bu tanımların dışında bırakacak bir kaydın olmadığı aşîkârdır. Dayf'ın yaklaşımında söz konusu unsurların, mefûlû mutlak suretinden uzak oldukları telakkî edilse de İbn Hişâm, bu iki unsurun da göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindedir. Ayrıca İbn Hişâm'ın tartışmaya konu olan tanımında naibi master suretindeki ifadelerle açıkça temas edilmese de "isim" kaydının tercih edilmesi, master dışındaki unsurları da tanıma dahil etmektedir. Nitekim İbn Hişâm, mefûlû mutlak'ın en çok master suretinde geldiğini de bilahare sözlerine

⁷⁰ Dayf, Tecdîd, s. 240.

⁷¹ Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, s. 296.

⁷² Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, s. 296.

eklemiştir. O halde söz konusu tanımlar, aynı kuramsal temellere dayandığı halde kullanılan tabirlerin tercihi açısından bir yaklaşım farkının ortaya çıktığını değerlendirmek daha makul görünmektedir.

Kanaatimizce, bu tanımlarda mefûlü mutlak'a yöneltilen problem iki esasa dayanmaktadır. Bunlardan ilki, mefûlü mutlak'ın mahiyetini netleştirme maksadı ki; yapılan tanımlarda, mastar dışındaki bir unsurun da hadese delalet etmek kaydıyla mefûlü mutlak kapsamında olduğuna vurgu yapan ifadelerin kullanılmış olması bunu doğrulamaktadır. İkincisi ise, klasik dönemde söz konusu ögenin bir işlevi olarak tanımlarda temas edilen tekid, tür ve sayı gibi anlam ilişkilerini daha genel bir çerçeveye yayma eğilimidir. Nitekim hem Dayf'ın önerdiği hem de kurumun karar kıldığı tanımlarda tekid, tür ve sayı kavramları yerine daha genel bir anlam ilişkisinin öne çıkarıldığı açıkça görülmektedir. Bu maksatlardan ilki, mefûlü mutlak'ın mahiyeti için gerekli olan aslî unsurlara yer verilmesi ile gerçekleştirilebilir -ki mefûlü mutlak için hadesten sonraki ikinci aslî unsur, bu hadesin failden sâdır olmasıdır-. Ancak Dayf'ın ve kurumun yaptığı tanımlarda bu unsura doğrudan temas eden bir ifade tercih edilmemiştir. İkinci olarak; tekid ve diğer anlamsal ilişkiler, bu konumdaki ismin bazı işlevlerini yansıtmaktadır -ki tanımda bu işlevlere değinilmesi, mefûlü mutlak'ın mahiyeti için gerekli olmadığı gibi yer verilmemesi de bir kusur teşkil etmeyecektir-. O halde bu işlevlere hiç temas edilmeden de ikinci maksadın gerçekleşmesi mümkündür. Bu sayede mefûlü mutlak ögesinin, tanımda yer verilen işlevlerden ibaret olduğu algısı da bertaraf edilmiş olacaktır. Bu bağlamda sadece الحدث *hades* kavramına ve الصدور *sudûr* ilişkisine yer verilmek suretiyle aşağıdaki şekilde yapılacak bir tanım, söz konusu terimin mahiyetini kanaatimizce daha ideal bir şekilde yansıttacaktır:

اقتراحنا: "المفعول المطلق: وهو ما كان منصوبًا من اسمٍ حَدَّثَ صَدَرَ عن فاعل العامل المذكور سواء جرى على فعله أو لم يجر"

Önerimiz: "Mefûlü mutlak; türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen amilin failinden sâdır olan mansup bir eylem adıdır."

Burada önerdiğimiz tanıma ilişkin kayıtların açıklaması ve tanıma dahil olan örnekler ise şöyle özetlenebilir:

اسم حدثٍ [أي اسم دلّ على الحدث] سواء كانت الدلالة مطابقةً (جَلَسْتُ جُلُوسًا) أو تضمينيةً (جلست جُلُوسَةً)⁷³

Eylem adı (hadese delalet eden isim) : İster bu delalet mutabıkî bir boyutta olsun ister tazammunî.

الذي صدر عن فاعل : سواء كان الصدور حقيقياً (ضربت ضرباً) أو مجازياً (مات موتاً)، (ضُرب زيد ضرباً)⁷⁴

Failden sâdır olan: İster gerçek anlamda failden sâdır olsun ister mecazen.

... عن فاعل العامل : سواء كان العامل فعلاً (قعد قعوداً) أو مصدرًا (جزأؤكم جزاءً مؤفوراً)، أو صفة مشتقةً منه (والصافات صفاً)

Amilin failinden sâdır olan... : Amil ister fiil olsun ister mastar ya da müştak bir vasıf.

... عن فاعل العامل المذكور : سواء كان العامل مذكوراً حقيقةً (ضربت ضرباً) أو حكماً (فَضَرَبَ الرَّقَابِ)⁷⁵

Zikri geçen amilin failinden... : Amil ister gerçekten zikredilmiş olsun ister hükmen.

سواء جرى على فعله [أي كان له فعل مشتق منه] : سواء كان الجريان على فعل في معناه فقط (قَعَدْتُ جُلُوسًا) أو في لفظه ومعناه معاً (جلست جلوساً)، (وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّنًا)، (وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا)

İster fiiline cârî olsun (türetilmiş bir fiili olsun) : İster bu cereyân sadece anlama dayalı olsun ister hem lafza hem anlama dayalı.

أو لم يَجْرِ [أي لم يكن له فعل مشتق منه] : (ضَرَبْتُهُ سَوْطًا)، (ضَرَبْتُهُ أَنْوَاعًا مِنَ الصَّرْبِ)، (رَجَعَ الْقَهْقَرَى إلخ)

İster fiiline cârî olmasın (türetilmiş bir fiili olmasın).

ما كان منصوبًا من اسم حدث... : احتراز عن اسم الحدث الذي كان مرفوعًا في قولنا ضُرب ضَرْبٌ شَدِيدٌ، فقولنا "ضُرب" وإن كان في الأصل مفعولاً مطلقاً اصطلاحياً إلا أنه أنيب عن الفاعل.

⁷³ جُلُوسًا aslî sarih mastar olması hasebiyle hadese mutabıkî olarak, ise nevî mastar olduğundan tazammunî olarak delalet eder.

⁷⁴ ضَرْبًا gerçek anlamda, موتًا failin bir dahli olmadığından mecazi anlamda failden sâdır olmaktadır. Son örnekteki ضَرْبًا ise edilgen çatılı bir fiilden sonra geldiği için mecazen failden sâdır olmaktadır.

⁷⁵ ضَرْبًا gerçek anlamda zikredilmiş bir fiille nasbedilirken, فَضَرَبَ mahzuf fiili yerine geçen bir masdar olması bakımından zikredilmiş hükmündeki bir fiille mansuptur.

Nasbedilmiş olan eylem adı : Bu kayıtlar, ضَرْبٌ شَدِيدٌ örneğindeki gibi edilgen çatılı fiillerden sonra gelip merfu olarak irab edilen eylem adları tanımının dışında kalmaktadır. Bu ifade, aslı itibariyle ıstilahî anlamda mefûlû mutlak olsa da burada failin yerine geçebilecek başka bir isim olmadığından naibi fail olarak irab edilmiştir.

1.2. MEFÛLÛ MUTLAK ÖĞESİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Mefûlû mutlak olarak nasbedilen mastar ve naibi mastar suretindeki ifadeler, bu konumdaki işlevlerini yerine getirebilmek için, amilleri ile lafız ve anlam yönünden ilişkili olmalıdır. Zira bu ifadelerin mefûlû mutlak'a konu olması, amilleri ile kurdukları bağ sayesinde mümkün olmaktadır. Bununla birlikte mastar ve naibi mastar kavramları, mefûlû mutlak işlevinden bağımsız olarak, cümlelerin farklı bir ögesini teşkil eden ifadeleri de kapsamaktadır. O halde bu kavramların mefûlû mutlak özelindeki ıstilahî çerçevesi, genel anlamda ifade ettikleri muhtevaya göre daha sınırlıdır. Bu bakımdan söz konusu ifadelerin mahiyetine ilişkin sınırları, hem genel anlamda hem de mefûlû mutlak özelinde, amilleri ile kurdukları lafız ve anlam boyutundaki ilişkinin tespiti ile anlaşılabilir. Buna göre, mefûlû mutlak işlevinden bağımsız bir mastar tanımı şöyle yapılabilir:

"المصدر وَهُوَ اسْمُ الْحَدَثِ الْجَارِي عَلَى الْفِعْلِ"⁷⁶ [أي المستوفي لحروف الفعل] سواء فعله فاعل فعل (ضربته ضربًا) أو لم يفعله (ضربك ضربًا أليم)

"Mastar; fiilin harflerini tam olarak içeren⁷⁷ eylem adıdır." -İster (zikri geçen) fiilin faili yapmış olsun ister olmasın-

Buradaki الجَارِي عَلَى الْفِعْلِ kaydı, fiilin harflerini tam olarak içermediği halde hadese delalet eden ismi mastarları tanımının dışında tutmaktadır. Ayrıca bu tanım, ضَرْبٌ ضَرْبًا örneğindeki gibi zikri geçen fiilin failinden sâdır olan eylem adlarının yanı sıra أعْجَبَنِي örneğindeki gibi söz konusu failden sâdır olmayan eylem adlarını da mastar tanımı içine almaktadır. Dolayısıyla mastar terimi, mefûlû mutlak konumunda olup

⁷⁶ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 40; İbn Hişâm el-Ensârî, Şüzûru'z-zeheb, s. 199.

⁷⁷ Burada kastedilen anlam, mastarın bir şekilde fiilin tüm harflerini içermesidir. Örnekte verilen mastar, fiilin tüm harflerini lafzî olarak içermektedir. Bununla birlikte قَاتَلَ gibi fiilin bazı harflerini takdirî olarak içeren yahut عَدَّةً gibi ivaz harf vasıtasıyla içeren mastarlar da bu tanıma dahil olmaktadır.

olmadığına bakılmaksızın, fiilin harflerini tam olarak içeren eylem adlarını ifade etmektedir.

Zikri geçen fiilin failinden sâdır olmakla birlikte, bu fiilin iştikak (türetme) kaynağını teşkil eden eylem adları, masdar (mefûlü mutlak) ıstılahının dar anlamdaki bir boyutunu temsil etmektedir:

"المصدر وهو ما فعله فاعل فعل مذكور من اسم الحدث الجارى على فعله [أي المستوفي لحروفه]
نحو ضربته ضرباً"

"Masdar; zikri geçen fiilin faili tarafından yapılan ve bu fiilin harflerini tam olarak içeren (bu fiilin türetildiği) eylem adıdır."

Fiilin kendi mastarı olup olmadığına bakılmaksızın, mefûlü mutlak işlevi ile sınırlı mastarlar, yine dar anlamdaki masdar (mefûlü mutlak) ıstılahını temsil etmektedir:

"المصدر وهو ما فعله فاعل فعل مذكور من اسم الحدث الجارى على فعله [أي له فعل اشتق منه]
نحو ضربته ضرباً، واللّه أنبتكم من الأرض نباتاً، قعدت جلوساً"

"Masdar; zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olup, türetilmiş bir fiili bulunan eylem adıdır."

Burada ise gerçek ya da mecazi anlamda zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olmak kaydıyla, türetilmiş bir fiili olanlar, yani sadece mefûlü mutlak olarak irab edilen mastarlar ifade edilmektedir. Ayrıca اسم دلّ على الحدث *eylem adı*, اسم الحدث *hadese* (eyleme) delalet eden isim demektir. Bu bakımdan hadese delaletin; mutabıkî surette meydana geldiği ضَرَبْتُ ضَرْباً gibi aslî sarih mastarların yanı sıra, tazammunî bir boyutta gerçekleştiği ضَرَبْتُ ضَرْبَةً gibi nevî mastarlar da bu tanıma dahil olmaktadır. Bununla birlikte له فعل اشتق منه; الجارى على فعله kaydı; "türetilmiş bir fiili olan" anlamında olup, zikri geçen fiilin mastarı olup olmadığına bakılmaksızın، قعدت جلوساً ve واللّه أنبتكم من الأرض نباتاً örneklerinde olduğu gibi bu mastarla aynı anlamda türetilmiş bir fiili olan naibi mastar suretindeki eylem adlarını da tanıma dahil etmektedir. Zira bu örneklerdeki نباتاً ve جلوساً ifadeleri, cümlede zikredilen أنبت ve قعد fiillerine ait mastarlar olmasa da bu fiillerin kendi mastarları ile aynı anlamı ihtiva etmektedir. Bu bakımdan söz konusu tanım, fiilin yalnız kendi mastarını değil, bu mastarla aynı anlamda türetilmiş bir fiili olup mefûlü mutlak konumunda gelen tüm mastarları kapsamaktadır.

Fiilin kendi mastarına ek olarak, وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّلاً ve جُلُوسًا gibi zikredilen fiilin faili tarafından yapıldığı halde bu fiilin harflerini tam olarak içermeyen ya da تُرَبًّا ve وَجَنْدَلًا gibi hiçbir surette türetilmiş bir fiili olmayan eylem adları ise en geniş anlamdaki *masdar* (mefûlü mutlak) sınıfını teşkil etmektedir:

[حد المفعول المطلق] "المصدر هو اسم ما فعله فاعل فعل مذكور"⁷⁸ (ضربته ضربًا وضربته سوطًا)

(Mefûlü mutlak tanımı) “*Masdar; zikri geçen fiilin failinin yaptığı (zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olan) eylem adıdır.*”

İbnu'l-Hâcib'in yaptığı bu tanım, türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen fiilin faili tarafından yapılan tüm eylem adlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda ضربت gibi fiilin kendi mastarından türetilen eylem adlarının yanı sıra جُلُوسًا gibi mastarın müradifi ve تُرَبًّا ve وَجَنْدَلًا gibi türetilmiş bir fiili olmayan eylem adları da *masdar* (mefûlü mutlak) olarak nasbedilirler. Nitekim İbnu'l-Hâcib, *masdar* ya da mefûlü mutlak'ın mahiyetine ilişkin sınırları açıklarken bu hususa açık bir şekilde değinmektedir:

"المصدر/المفعول المطلق وهو الذي فعله فاعل الفعل المذكور سواء جرى على فعله أو لم يجر"⁷⁹

“*Masdar/mefûlü mutlak; türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen fiilin failinin yaptığıdır (zikri geçen fiilin faili tarafından yapılmış olan eylem adıdır).*”

Bu açıklamada كَرِهْتُ ve وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّلاً örneklerinde olduğu gibi hem lafzı hem manası itibariyle fiiline cârî olan eylem adları kastedilmektedir. Buna göre ضَرْبُهُ أَنْوَاعًا ifadesi; جُلُوسًا örneğindeki gibi, lafızları aynı olmadığı halde sadece mana itibariyle fiile cârî olan (bu manada türetilmiş bir fiili olan) eylem adlarını da *masdar* (mefûlü mutlak) kapsamına almaktadır. Yine, ضَرْبُهُ أَنْوَاعًا ve سَوْطًا gibi lafzı ya da anlamı itibariyle hiçbir surette türetilmiş bir fiili bulunmayan eylem adları da tanıma dahil olmaktadır. Öte yandan İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'de مَعْنَاهُ şeklinde yaptığı mefûlü mutlak tanımında مَعْنَاهُ kaydını düştüğü dikkat çekmektedir.⁸⁰ Radî bu kayıtlı, كَرِهْتُ örneğindeki gibi, zikri geçen fiilin faili tarafından yapılan bir eylem adı olduğu

⁷⁸ İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:2, s. 539.

⁷⁹ İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:2, s. 535.

⁸⁰ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 18.

halde bu fiilin anlamını içermeyen mastarların tanımın dışında kaldığını belirtmiştir.⁸¹ Ancak önceki tanımda düşülen *لم يجر على فعله أو لم يجر* kaydı, bu tanımdaki *بمعناه* kaydı ile sağlanan anlam şartını karşılamaktadır.

1.2.1. Mefûlü Mutlak Bağlamında Mastar-Amil İlişkisi

Mastarın delalet ettiği hades, amilin de temel bir bileşeni olunca mastarla amili arasında, lafız ve anlam yönünden bir etkileşimin olması kaçınılmazdır. Zira mefûlü mutlak da bu etkileşimin sonucunda amili tarafından nasbedilen bir mastar olarak karşımıza çıkar. Öyleyse mefûlü mutlak olan mastarın, bu işlevini yerine getirebilmesi amiliyle kurduğu bağ sayesinde mümkün olmaktadır ki, amilin zorunlu olarak hazfedildiği durumlarda bile mastar, bu bağ sayesinde mefûlü mutlak işlevini sürdürmeye devam eder.

Mefûlü mutlak konumundaki mastarın, amili tarafından nasbedilmesi ise amil olan fiilin, hades kavramına güçlü bir şekilde delalet etmesi ile ilişkili bir husustur. Zira fiil, zaman kavramına delalet ettiği gibi hadese/mastara da delalet eder. Zaman kavramından soyutlanmış bir fiil düşünülemediği gibi hades içermeyen bir fiilden de söz edilemez. Dilcilerin mefûlü mutlak konumundaki mastarı, failin gerçek mefûlü olarak nitelendirmeleri ve geçişli-geçişsiz her fiil için bir mefûlü mutlak tayin etmeleri de bu hakikate işaret etmektedir. Bu bakımdan fiilin, mastarında amel etmesi tartışmasız bir husustur. Fiilin, hades ve zamana delaleti sayesinde bu kavramları temsil eden isimleri nasbetmesine gelince; fiil ancak delaleti kapsamına giren ifadeleri nasbeder.⁸² Dolayısıyla söz konusu mastarın fiili tarafından nasbedilmesi, fiilin kendi muhtevastakiler üzerindeki nüfûzunun bir sonucudur. Şöyle ki; her fiil, hades ve bu hadesin gerçekleştiği bir zaman dilimini başka bir ifadeye ihtiyaç duymadan, doğrudan bir şekilde ihtiva eder ve kendi muhtevastasında bulunan bu kavramlara karşılık gelen ifadeleri de çeşitli bağlamlarda nasbetmek suretiyle bu ifadelerin cümlede mefûlün fih ve mefûlü mutlak gibi vazifelere gelmelerini sağlar. Buna göre fiilin nasbettiği isimler, söz konusu eylemin işlendiği zamanı ifade ediyorsa mefûlün fih; eylemin kendisini, yani hadesi ifade ediyorsa mefûlü mutlak olarak irab edilirler.

⁸¹ el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 297.

⁸² İbn Yaîş el-Mevsîlî, Cilt:1, s. 274.

Amil olarak جَلَسَ fiilini örnek verecek olursak bu fiilin anlamı, hades olarak tabir edilen oturma eylemini ve bu eylemin gerçekleştiği geçmiş zaman dilimini doğrudan bir şekilde ihtiva eder. Söz konusu fiil يَجْلِسُ şeklinde muzari forma aktarıldığında ise anlamı, hem oturma eylemini hem de bu eylemin gerçekleşmekte ya da gerçekleşecek olduğu şimdiki veya gelecek zaman dilimlerini kapsar. Dolayısıyla جَلَسَ ya da يَجْلِسُ şeklinde ifade edilen bir fiil, ek bir ifadeye ihtiyaç duymaksızın, mutlak surette hades ve zaman kavramlarını ihtiva eder. Bu fiiller, أَجْلَسْتُ الْآنَ veya جَلَسْتُ يَوْمًا örneklerinde olduğu gibi, kendi muhtevastaki bir kavramı yansıtan zaman ifadesiyle etkileşime girdiklerinde söz konusu ifadeyi mefûlün fih olarak nasbederken; جَلَسْتُ جُلُوسًا gibi yine kendi muhtevastaki bir kavram olan hadesi yansıtan bir ifadeyi etkisi altına aldıklarında ise bu ifadeyi mefûlü mutlak olarak nasbederler.

1.2.1.1. Mefûlü Mutlak Konumundaki Mastarın Yapısal Özellikleri

Amili tarafından mefûlü mutlak olarak nasbedilen mastarın, fiilin muhtevastında bulunan hades kavramının vücuda gelmiş bir sureti olduğu ifade edilebilir. O halde mefûlü mutlak'a konu olan mastarın, hem fiilin muhtevastaki hadesi temsil eden hem de bu fiil tarafından nasbedilmeye elverişli bir yapıda olması gerekir. Bu yapının gereği olan kriterler ise sarîh mastarda bulunur. Zira sarîh mastarlar kimi zaman hadesle birlikte sayı ve tür ifade etseler de genellikle sadece hades ifade ederler, zamana ise delalet etmezler.⁸³ Müevvel mastar ise hadesle birlikte zamana da delalet eder ki, bu yönüyle sarîh mastarın ifade edemediği bir maksadı gerçekleştirir.⁸⁴ Ancak mastarın mefûlü mutlak olarak irab edilmesi söz konusu olduğunda sarîh mastar yerine müevvel mastar kullanılamaz. Söz gelimi; فَرِحْتُ فَرَحًا örneğinde olduğu gibi amildeki hades kavramı sarîh mastar yapısıyla tekid edilebilirken, burada sarîh mastar yerine فَرِحْتُ أَنَّ فَرَحَ şeklinde müevvel mastar kullanılamaz.⁸⁵ Zira amilini tekid eden mefûlü mutlak kullanımında maksat, amilin hadesle ilgili boyutunu öne çıkarmaktır. Oysa müevvel mastar, hem hadese hem de zamana delaleti olan bir yapıdır. İbnu's-Serrâc bu hususu işaret ederek masdariyye

⁸³ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 205.

⁸⁴ Fadıl Salih es-Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 2000, Cilt:3, s. 147; Abbâs Hasan, Cilt:1, s. 417.

⁸⁵ Abbâs Hasan, Cilt:1, s. 418.

edatlarından اَنَّ ve مَا ile elde edilen mastarların mastar anlamına gelseler bile ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ زَيْدًا اَنَّ ضَرَبْتُ زَيْدًا ya da ضَرَبْتُ مَا ضَرَبْتُ زَيْدًا şeklinde müevvel mastar kullanımının mümkün olmayacağını ifade etmiştir.⁸⁶ Müevvel mastar eylemini tekid edemeyeceği gibi eylemin niteliği veya niceliğini de açıklayamaz. Oysa sarîh mastar yapıları, muhtas masdar konusunda da bahsedileceği üzere bazı kalıplara ve terkiplere girmek suretiyle hususiyet kazanarak bu işlevleri yerine getirebilir. Bununla birlikte sarîh mastar; ضَرَبْتُ اَلْ يَاسِرَ, فَضَرَبْتُ الرِّقَابَ ve سَقَيْتُ لَكَ örneklerinde olduğu gibi "fiili yerine geçen masdar" konusunda da detaylı olarak ele alacağımız emir, nehiy, dua ve beddua gibi çeşitli bağlamlarda mahzûf fiilleri yerine kullanılabilirken müevvel mastar hiçbir surette fiilin yerine geçemez.⁸⁷

1.2.1.2. Mefûlû Mutlak İşlevi Gören Sarîh Mastar Yapıları

Amili tarafından mefûlû mutlak olarak nasbedilen sarîh mastarların bu konumda hangi işlevleri yerine getirdiği hususuna değinmeden önce sarîh mastar kapsamında yer alan mastar türlerinden ve bu mastarların gösterdikleri yapısal farklılıklardan kısaca bahsetmemiz uygun olacaktır. Buna göre sarîh mastar yapıları her biri kıyasî olan üç farklı türden meydana gelmektedir. Bunlardan ilki; فَهْمٌ, عِلْمٌ ve تَقْدُّمٌ örneklerinde olduğu gibi sadece hadese delalet etmek kaydıyla, başında zaid bir mim ve sonunda şeddeli bir yâ harfinin bulunmadığı aslî sarîh mastarlardır. Mastar, mutlak olarak zikredildiğinde aslî sarîh mastar yapısı kastedilir.⁸⁸ Ayrıca hadese ek olarak eylemin türü ve sayısını ifade eden mastarlar da aslî sarîh mastar sınıfına dahildir. Ancak bu mastarlar hadese ek bir anlam ifade etmeleri bakımından merre ve hey'et mastarları olarak anılırlar. Sarîh mastarların ikinci türü, mimli mastarlardır. Mimli mastar ise مَطْلَبٌ, مَرْحَمَةٌ, مَوْصِلٌ ve مَعْفَرَةٌ örneklerinde olduğu gibi sadece hades ifade eden, başında zaid bir mim harfinin bulunduğu, sonunda yâ-i müşeddedenin olmadığı, bazen tâ-i merbûta ile de gelebilen mastar yapılarını ihtiva eder. Üçüncüsü de sonunda yâ-i müşeddede ve tâ-i merbûta bulunan, türemiş-türememiş, isim olan ve olmayan her kelime için kullanılabilen sınaî mastar yapısıdır. Bu mastarlar ise kelimelerin sonuna eklenen harfler vasıtasıyla söz konusu kelimeye özgü olan niteliklerin topluluğunu

⁸⁶ İbnu's-Serrâc, Cilt:1, s. 162.

⁸⁷ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:3, s. 147.

⁸⁸ Abbâs Hasan, Cilt:3, ss. 181, 185.

ifade ederler. Örneğin اِنْسَانُ kelimesini ele aldığımızda asıl anlamı itibariyle konuşabilen bir canlı olan bu isim, sonuna yâ-i müşeddede ve tâ-i merbûta eklendikten sonra اِنْسَانِيَّةٌ şeklini alarak şefkat, merhamet, yardımlaşma gibi insana özgü birtakım nitelikleri kapsayan bir ifade haline gelmiştir.⁸⁹

Sarih master yapıları içerisinde sadece hadese delaleti olan aslî sarih masterlar, eylemini tekid eden bir surette mefûlû mutlak olabilir. Bunun dışında muhtas masdar konusunda inceleyeceğimiz birtakım yöntemlerle eylemin niteliğini ve niceliğini açıklayan bir surette de gelebilirler. Yine merre ve hey'et masterı olarak bilinen sarih master yapıları da, hadese ek olarak tür ve sayı kavramlarını da ihtiva etmesi bakımından, ek bir yöntem gerektirmeden eylemin niteliği ve niceliğini açıklayan bir surette mefûlû mutlak olarak nasbedilmeye elverişli olan yapılardır. Ayrıca söz konusu yapılar bu işlevlerini yerine getirirken de eylemini tekid etmeye devam ederler. Sibeveyh bu bağlamda قَعَدَ قَعْدَةً سَوًّا “Kötü bir oturuş yaptı” ve قَعَدَ قَعْدَتَيْنِ “İki kez oturdu” örneklerini zikrettikten sonra, hadeste amel eden fiilin, bu hadesin türü ve sayısında da amel edebileceğini ifade ederek sözü geçen masterları fiilin delalet kapsamı içerisinde değerlendirmiştir.⁹⁰

Sarih masterların diğer bir türü olan mimli master ise sülâsî ve sülâsî dışındaki fiillerin aslî masterlarından kıyasî olarak elde edilen ve devamlı surette müfred ve müzekker kalan bir yapıya sahiptir. Hadese delaleti ve amel etmesi gibi hususlarda aslî sarih masterın sahip olduğu işlevleri yerine getirebilirler. Hatta hadese olan delaletlerinin kuvvetli olması yönüyle aslî sarih masterların da üstünde yer alırlar. Bu bakımdan mimli masterlar da, eylemini tekid eden mefûlû mutlak suretinde kullanılmaya uygun yapılardır. Ayrıca mimli masterlar aslî sarih masterlar gibi cümledeki ihtiyaç doğrultusunda müpteda, haber, fail gibi çeşitli konumların tamamında irab edilebilirler. Mimli masterlar arasında çoğu zaman mahzûf bir fiile mefûlû mutlak ya da mahzûf bir fiile mefûlûn bih olması itibariyle mansup olarak söylendiği sabit olan semâî nitelikli birtakım ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin bir görevin yerine getirilmesini isteyen kimseye, “Seve seve/memnuniyetle yaparım” anlamında söylenen مَسْرَّةٌ وَكِرَامَةٌ أَفْعَالٌ sözündeki مَسْرَّةٌ ve bir karşılama sözü olarak

⁸⁹ Abbâs Hasan, Cilt:3, ss. 186-187.

⁹⁰ Sibeveyhi, Cilt:1, s. 34.

kullanılan مَرْحَبَا “Hoş geldin!; merhaba!” ifadeleri, bu bağlamdaki mimli mastarlara örnek gösterilebilir. İlk örnekteki مَسْرَّةً ifadesi, مَسْرَّةً (أَسْرُك) وَ كَرَامَةً “Seni öyle bir ağırlar, öyle çok sevindiririm ki” takdirindeki mahzuf fiil tarafından mefûlû mutlak olarak nasbedilirken ikinci örnekteki مَرْحَبَا ifadesi ise, mahzuf bir fiile mefûlûn bih olarak irab edilir.⁹¹ Öte yandan bu ifade رَحْبَتْ بِأَلْدُك رُحْبًا وَمَرْحَبًا “Vatanın geniş ve ferah olsun!” takdirinde, mahzuf fiile mefûlû mutlak olarak da değerlendirilmiştir.⁹² Sınaî mastarlar ise, fiilin bir mastarı olmadığından diğer mastarlardan farklı bir anlam içeriğine sahiptir. Eylemin türü ve sayısına da delaleti olmayan sınaî mastarların, mefûlû mutlak konumunda gelmeleri söz konusu değildir.

1.2.2. Naibi Mastar Kavramı

Gerek mütekaddim dilcilerin gerekse müteahhir dönem dilcilerin genel itibariyle benimsedikleri mefûlû mutlak tanımları referans alındığında mefûlû mutlak, amiliyle aynı lafızdan olan mansup bir mastar kavramıyla eşdeğer addedilmiş, verilen örneklerde de ağırlıklı olarak fiiliyle aynı lafızdan olan mansup mastar işlenmiştir. Bununla birlikte yine tanımlara bakıldığında mefûlû mutlak’ı gerçek anlamda mastarla sınırlandırmanın dilcilerin asıl maksadını yansıtmadığı, mastar dışında başka ifadelerin de mastarın yerine geçmek suretiyle mefûlû mutlak olarak irab edilebildiği görülmektedir. Zira İbn Cinnî, Cürçânî, Zemahşerî, İbn Malik ve Ebû Hayyân gibi dilcilerin birçoğu, mefûlû mutlak’ın kapsamına ilişkin bilgileri verirken fiilin kendi mastarı dışındaki yapıların da mefûlû mutlak konumunda bulunabileceği hususuna değinmişlerdir. Ayrıca mefûlû mutlak ile aynı minvalde kullanılan masdar ıstılahı da geniş anlamıyla, failden sâdır olan eylem adlarını ifade etmektedir. Örneğin İbn Cinnî’nin masdar tanımında, yalnız fiilin lafzından olan eylem adlarına yer verilmesine rağmen, masdara muzaf olan isimlerin de masdar konumunda olduğuna bilahare değinilmiştir.⁹³ Benzer şekilde Cürçânî’nin, "fiilin lafzından olan" ve "fiilin lafzından olmayan" şeklinde yaptığı masdar tasnifinde fiilin lafzından olmayan isimlerin de mana itibariyle masdar olabileceği ifade edilmiştir.⁹⁴ İbnu'l-Hâcib’in

⁹¹ Abbâs Hasan, Cilt:3, ss. 231, 235.

⁹² el-Müberred, Cilt:3, s. 218; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 15.

⁹³ İbn Cinnî el-Mevsılî, el-Lüma', s. 45.

⁹⁴ Abdulkahir el-Cürcanî, Cilt:1, ss. 585–586.

yaptığı tanımda ise türetilmiş fiili olmayan eylem adlarının masdar kapsamında olduğuna doğrudan temas edilmiştir.⁹⁵ Öyleyse bu durum, dilcilerin mefûlü mutlak'ı mansup mastardan ibaret gören bir yaklaşım içinde olduklarını değil, bu konumda irab edilen asıl ismin mastar olduğu ilkesiyle hareket ettiklerini göstermektedir. Zemahşerî'nin mefûlü mutlak bağlamında fiilin kendi mastarı dışındaki yapıların da fiille bağ kurabileceğini belirtmesi ve bu yapıları da "مصدر" *mastar* ve "غير المصدر" *mastar olmayan* şeklinde tasnif etmesi, dilcilerin bu esasla hareket ettikleri kanaatini desteklemektedir.⁹⁶ Yine İbn Hişâm'ın mefûlü mutlak'ı belirli işlevleri yerine getiren bir isim olarak tanımladıktan sonra mefûlü mutlak'ın en çok mastar suretinde geldiğini belirtmesi, mastar dışındaki yapıların da bu kapsamda değerlendirildiğini açıkça göstermektedir.⁹⁷ Dolayısıyla mefûlü mutlak terimi her ne kadar amilin lafzından olan mansup bir mastar kavramıyla ifade edilse de bu durum, mefûlü mutlak olarak nasbedilmede aslanan yapının mastar olduğu, fiilin kendi mastarı dışındaki bir yapının ise ancak mastarın naibi olarak bu konumda bulunabildiği esasına dayanmaktadır.⁹⁸ Nitekim dilciler, mastarın mefûlü mutlak olarak irab edilmediği yerlerde mastarla sıfat, bedel, temyiz ve izafet gibi yollarla dilbilgisel etkileşim kuran veya doğrudan mastar yerine kullanılan mansup ifadeleri naibi mastar olarak tabir etmekle bir anlamda mastarın mefûlü mutlak konumundaki asaletine dikkat çekmişlerdir.

Naibi mastar suretindeki ifadelerin mahiyetine ilişkin ihtilafın kaynağında ilk dilcilerin de etkili olduğu belirtilmelidir. Zira fiilin kendi mastarı dışındaki bir ifadenin nasbedilmesine yönelik farklı görüşlerin temelleri; Sibeveyh, Müberrid, Mazinî (v. 249/863) ve Sîrâfî (v. 368/979) gibi ilk dilcilerle atılmıştır. Örneğin hadeste amel eden fiilin, bu hadesin sayısında ve türünde de amel edebileceğini belirten Sibeveyh, قعد الفرصاء ve رجع القهقري gibi örneklerde geçen ifadelerin, zikri geçen fiillerle nasbedildiği kanaatindedir. Zira bu ifadeler, Sibeveyh'e göre eylemin bir türünü ifade etmektedir.⁹⁹ Müberrid ise bu ifadeleri, هذه حلى وتلقيبات لها şeklindeki sözüyle, "*mastarların ziynetleri ve kendi isimleri dışındaki adlandırmaları*" olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁰ İbn Yaîş;

⁹⁵ İbnu'l-Hâcib, Emâlî, Cilt:2, s. 535.

⁹⁶ ez-Zemahşerî, s. 56.

⁹⁷ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, s. 207.

⁹⁸ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 208.

⁹⁹ Sibeveyhi, Cilt:1, s. 35.

¹⁰⁰ İbnu's-Serrâc, Cilt:1, s. 160.

mastarların, ziynetleri ve lakapları mahiyetindeki bu isimlerle vasfedildikten sonra hazfedildiğini yine Müberrid'e nisbet etmektedir.¹⁰¹ Bu itibarla söz konusu ifadeler, müteahhirîn diltillerce "أَسْمَاءُ وَضِعَتْ/مَوْضُوعَةٌ مَوْضِعَ الْمَصْدَرِ" *mastar yerine vaz edilmiş isimler* olarak da anılmıştır.¹⁰² Örneğin İbnu'l-Esîr (v. 606/1210), mastar yerine vaz edilen isimleri de "كُلُّ اسْمٍ دَلَّ عَلَى حَدَثٍ وَضَعًا..." *...vaz edilişi itibariyle hadese delalet eden bütün isimlerdir.*" kaydını düştüğü masdar (mefûlü mutlak) tanımını içerisine doğrudan dahil etmiştir.¹⁰³

Zemahşerî'nin mefûlü mutlak bağlamında fiilin kendi mastarı dışında kalan unsurları *mastar* ve *gayri mastar* şeklinde tasnif etmesi de, niyabet kavramını temellendiren yaklaşımların bir örneği sayılabilir. Bu ifadelerin *naibi mastar* olarak kavramsallaştırılması ise daha çok, İbn Malik'in ¹⁰⁴ "وَقَدْ يَنْبُؤُ عَنْهُ مَا عَلَيْهِ دَلٌّ" *Mastara delalet edenler de mastara naib olabilir (mastar yerine geçebilir).*" şeklindeki sözüne dayanmaktadır. Nitekim İbn Malik'ten sonra İbn Hişâm, İbn Akîl, Suyûtî ve Eşmûnî gibi Elfiyye şârihleri tarafından bu ifade biçimi, yaygın bir kullanım haline gelmiştir.¹⁰⁵ Yine kadîm nahiv mirası içindeki bazı kaynaklarda geçen "خَلْفَ مِنْ مَصْدَرٍ" *mastarın halefi*, "المَصْدَرُ الْمَحْذُوفُ الزِّيَادَةُ" *zâidleri atılmış mastar*, "مَعْنَى الْمَصْدَرِ" *mastarın manası* ve "نَعْتُ الْمَصْدَرِ" *mastarın sıfatı* gibi çeşitli dilsel tabirlerin de mastar yerine geçen ifadeleri temsil edebilecek nitelikte kullanıldığı kaydedilmiştir.¹⁰⁶

Naibi mastar kavramına dair dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da, bu tabirin mefûlü mutlak bağlamında mastar yerine geçen ifadelerin genel bir niteliği olması ve mastar gibi mefûlü mutlak olarak irab edilmesidir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, bazı muasır kitaplarda bu ifadelerin "النَّائِبُ عَنِ الْمَفْعُولِ الْمَطْلُوقِ" *naibi mefûlü mutlak* şeklinde tabir edildiği görülmektedir. Oysa bu tabir, dilbilgisel anlamda ilmî bir temele dayanmadığı gibi mütekaddim diltillerin veya müteahhir dönem diltillerin

¹⁰¹ İbn Yaîş el-Mevsilî, Cilt:1, s. 277.

¹⁰² Ebu's-Seâdât Mecdüddîn İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye**, (thk. Fethî Ahmed Aliyyüddîn), 1. Baskı, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1420, Cilt:1, s. 123; el-Endelüsî, İrtîşafü'd-darab, s. 2157.

¹⁰³ el-Cezerî, Cilt:1, s. 122.

¹⁰⁴ Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî, **Elfiyyetü İbn Malik**, (thk. Abdulaziz b. Abdullah el-Uyûnî), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad, bty, s. 106.

¹⁰⁵ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, s. 213; İbn Akîl, Cilt:2, s. 173; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 94; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 210.

¹⁰⁶ Hosni Muhammed Libdeh, **el-Mustalahu'n-nahvî fî'l-karni'r-râbi'l-hicrî** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü'l-Kahire Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire, 1997, s. 224'ten aktaran Osman Riyad, **el-Mustalahu'n-nahvî ve aslu'd-delâle**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 62.

eserlerinde de rastlanan bir ifade şekli değildir.¹⁰⁷ Nitekim naibi mastar, mastarın üstlendiği dilbilgisel görevin değil, bu görevi gerçekleştiren mastarın naibi olarak cümlede bulunur ve mastar gibi mefûlü mutlak olarak nasbedilir. Bu anlamda naibi mastar ile mastar arasında bir fark gözetilmez. Mısırlı muasır dilticilerden Abduh er-Racihi de (1937-2010) bu hususa dikkat çektikten sonra mefûlü mutlak'ın dilbilgisel bir işleve sahip olduğunu, söz konusu ifadelerin de bu itibarla mefûlü mutlak'ın yerine değil, bu işlevi yerine getiren mastarın yerine geçtiğini vurgulamıştır. Ayrıca bu kelimelerin haddi zatında mübhem (belirsiz) olduğunu, kaynağını sonraki isimden aldığını ve bu suretle fail, meful ve zarf gibi dilbilgisel rolleri üstlenebildiğini dile getirmiştir. Söz gelimi, كَفَّاتُ كُلِّ الطُّلَّابِ “Öğrencilerin tümünü ödüllendirdim” cümlesinde geçen كُلِّ ifadesi mefûlün bih olarak irab edilir ki, burada mefûlün bih konumundaki asıl ismin yerine geçtiği gerekçesiyle bu ifadenin "naibi mefûlün bih" olduğu söylenemez. Yine هُوَ يَعْمَلُ بَعْضَ الْوَقْتِ “O bazen çalışır” cümlesindeki بَعْضَ ifadesi, zaman zarfı (mefûlün fih) olarak irab edilir ki, bu ifadenin de zarfın naibi (naibi mefûlün fih) olduğu söylenemez.¹⁰⁸ Bu husustan hareketle ¹⁰⁹فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ ayetindeki كُلِّ gibi naibi mastar suretindeki ifadeler de "naibi mefûlü mutlak" değil, "mefûlü mutlak" olarak irab edilmelidir.

1.2.3. Mefûlü Mutlak'ı Nasbeden Amil Türleri ve Yapısal Özellikleri

Mastarın mefûlü mutlak olarak irab edilmesinden ve amilin de bu mastarın lafzından türetilmiş bir fiil olduğundan bahsederken, mefûlü mutlak konumunun en çok mastarla temsil edildiği, amilinin de ameldeki asıllığı bakımından fiil olarak geldiği hususunu hatırlatmalıyız. Zira mefûlü mutlak konumundaki isim, naibi mastar suretinde olup amilin lafzından farklı bir ifade olabileceği gibi; amili de fiille sınırlı olmayıp fiilin amelini yapan camid veya müştak bir yapı, mefûlü mutlak'ta amel edebilir. Buna göre mastar ya da naibi mastar ayrımı olmaksızın mefûlü mutlak olarak nasbedilen isimde amel eden üç yapıdan söz edilebilir. Bu amillerin başında amelde

¹⁰⁷ el-Mufasssalın tahkik edilmiş bazı nüshalarında naibi mefûlü mutlak ifadesi geçmekte ise de bunun Zemahşeri 'ye ait bir ifade olmadığı, bilakis eseri tahkik edenin bir kaydı olduğu görülmektedir. Bkz. ez-Zemahşeri, s. 56.

¹⁰⁸ Abduh er-Râcihi, **et-Tatbîku'n-nahvî**, 2. Baskı, Dâru'l-Marifeti'l-Câmiyye, İskenderiye, 1998, s. 219.

¹⁰⁹ Nisâ 4/129: "Büsbütün meyletmeyin."

asıl olan fiil bulunurken, amel hususunda fiile benzeyen ismi fail, ismi meful ve mübalağa kiplerinde gelen müştak vasıflar ile mastar ve müradifi de mefûlü mutlak'ta amel edebilir.

1.2.3.1. Tam ve Mutasarrıf Fiil

Mastarın mefûlü mutlak olabilmesi belirli yapılarla sınırlı olduğu gibi fiilin amel olması da birtakım koşulları sağlaması halinde mümkün olmaktadır. Buna göre mefûlü mutlak'ı nasbedecek olan fiil; tam, mutasarrıf ve amelden ilgâ edilmemiş özellikte bir fiil olmalıdır. Örneğin نَعِمَ, يَنْسَى ve عَسَى gibi camid (gayri mutasarrıf) fiiller mefûlü mutlak'ta amel olamazlar. Bu yüzden dilcilerin birçoğu, bu fiillerin mastarlık ve hades kavramlarını yitirdiği görüşünü benimsemiştir. Nitekim bu fiillere ait sarıh bir mastar yapısı da bulunmaz. Bunun yanı sıra كَانَ ve benzerleri gibi nakıs fiiller ile mukarabe, recâ ve şurû' fiilleri de mefûlü mutlak'ta amel edemezler. Söz gelimi كُنْتُ كَوْنًا فِي الْمَنْزِلِ şeklinde nakıs bir fiilin mefûlü mutlak'ta amel etmesi mümkün değildir. Yine ظَنَّ ve benzerlerinin, mefûlü mutlak'ta amel edebilmeleri için amelden ilgâ edilmemiş bir konumda olmaları gerekir. Bu bakımdan ظَنَّ ve عَلِمَ gibi şek ve yakîn ifade eden fiiller, mamûlleri arasında veya sonrasında getirildikleri takdirde amelden ilgâ edilecekleri için, mefûlü mutlak'ın amili olamazlar. Ayrıca مَا أَحْسَنَ ve مَا أَعْظَمَ gibi taaccüb fiilleri de mefûlü mutlak'ın amili olamaz. Bu itibarla مَا أَحْسَنَ زَيْدًا حُسْنًا şeklindeki bir ifade doğru değildir.¹¹⁰ Mefûlü mutlak'ın tam ve mutasarrıf bir fiille nasbedilmesine ¹¹¹ وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا, ¹¹² وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ve ¹¹³ تَبَرَّجْ الْجَاهِلِيَّةَ الْأُولَى ayetleri örnek gösterilebilir. Bu ayetlerde geçen تَرْتِيلًا, قَوْلًا ve تَبَرَّجْ ifadeleri kendi lafızlarından türetilmiş olan tam ve mutasarrıf fiilleri ile mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir.

1.2.3.2. Hudûs İfade Eden Müştak Vasıflar

Hudûs (değişkenlik) ifade eden müştak vasıflardan ismi fail, ismi meful ve mübalağa kipleri mutasarrıf olmak kaydıyla mefûlü mutlak'ta amel edebilirken, ismi

¹¹⁰ İbn Akîl, Cilt:2, s. 170; el-Ezherî, Cilt:1, s. 491; Berekât, Cilt:2, s. 245; Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, **el-Kavâidu'l-esâsiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, bty, s. 199.

¹¹¹ Müzzemmil 73/4: "Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku."

¹¹² Ahzâb 33/70: "... ve doğru söz söyleyin..."

¹¹³ Ahzâb 33/33: "Önceki cahiliye kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın."

tafdîl'in amil olamayacağı hususunda ittifak olduğu söylenebilir. Sıfatı müşebbehenin amil olması ise İbn Hişâm gibi bazı dillilerce uygun görülürken, sübût (sabitlik) ifade eden bir vasıf olması bakımından amil olamayacağını, bu itibarla *زَيْدٌ كَرِيمٌ* şeklindeki bir ifadenin geçerli olmayacağı görüşünü savunanlar da vardır.¹¹⁴ Mefûlû mutlak konumundaki mastarın ismi fail formundaki müştak bir vasıfla nasbedildiğini gösteren çok sayıda ayet örneği bulunmaktadır. Örneğin *وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا*¹¹⁵, *وَالصَّافَّاتِ صَفًّا*¹¹⁶ ve *فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا*¹¹⁷ ayetlerinde geçen *ذُرُوءًا*, *صَفًّا* ve *عَصْفًا* ifadeleri, ismi fail formundaki amilleri tarafından mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir.

1.2.3.3. Mastar ve Müradifi

Mefûlû mutlak konumundaki mastar, lafız ve anlam açısından kendisi gibi bir mastarla nasbedilebileceği gibi müradifi (eş anlamlısı) ile de nasbedilebilir. Örneğin *فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا*¹¹⁸ ayetinde geçen *جَزَاءً* ifadesi, cezanın türünü beyan etmek üzere, aynı lafza ve anlama sahip olan *جَزَاؤُكُمْ* mastarı ile mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Ayrıca bu ifade, *جَزَاءً* (جَزَوْنَ/يُجَازُونَ) takdirindeki fiiliyle nasbedilen bir mefûlû mutlak olabildiği gibi, hâl ve temyiz olarak da irab edilmiştir.¹¹⁹ Yine *أَعْجَبَنِي إِيمَانُكَ تَصَدِّيقًا*¹²⁰ “Kesin bir şekilde inanman hoşuma gitti” örneğinde geçen *تَصَدِّيقًا* ifadesi, lafız farklı olduğu halde aynı anlamı içeren *إِيمَانُ* mastarı ile nasbedilmiş bir mefûlû mutlak konumundadır. Bu bağlamda Cermî'nin, mastarın mastarda amel edemeyeceğine ilişkin öne sürdüğü görüş de ayeti kerîme ve benzer örneklerle reddedilmiş olmaktadır.¹²⁰

¹¹⁴ İbn Akîl, Cilt:2, s. 170; el-Ezherî, Cilt:1, ss. 491–492; Berekât, Cilt:2, s. 247; el-Hâşimî, el-Kavâid, s. 199.

¹¹⁵ Zariyât 51/1: "Tozutup savuranlara... andolsun ki..."

¹¹⁶ Sâffât 37/1: "Saf bağlayıp duranlara... andolsun ki..."

¹¹⁷ Mürselât 77/2: "Kasırğa gibi esenlere...andolsun ki..."

¹¹⁸ İsrâ 17/63: "Kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır."

¹¹⁹ Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, byy, 1986, ss. 826–827; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2010, Cilt:7, s. 79; Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt:12, ss. 327–328; Muhyiddîn Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân ve beyânuh*, 4. Baskı, Dâru'l-İrşâd li's-Şüûni'l-Câmiyye, Humus, 1994, Cilt:5, s. 468.

¹²⁰ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 74; el-Ezherî, Cilt:1, s. 491.

1.2.4. Mutasarrıf ve Gayri Mutasarrıf Masdar

Mastar ve naibi mastar suretindeki ifadelerin mefûlü mutlak ile olan ilişkisi bağlamında ele alınması gereken bir diğer yönü, söz konusu ifadelerin irab açısından mefûlü mutlak konumu dışına çıkıp çıkamayacağı ile ilgilidir. Mefûlü mutlak olan ifadeler, bu yönüyle mutasarrıf ya da gayri mutasarrıf bir özellik gösterirler. Mutasarrıf masdar; fail, naibi fail, müpteda, haber ve mefûlün bih gibi konumlarda gelmek suretiyle mefûlü mutlak konumu dışına da çıkabilen masdarları ifade etmektedir. Çok az sayıdaki bir masdar grubu dışında hemen tüm masdarlar mutasarrıf olma özelliği gösterir. Gayri mutasarrıf masdar ise daima mefûlü mutlak olmak üzere mansup olup başka bir irab konumunda bulunamayan masdarlara denir.¹²¹

Gayri mutasarrıf masdarlar aynı zamanda "fiili yerine geçen masdar" konusunda ele alacağımız bellibaşlı durumlarda kullanılan semâî masdarları ifade etmektedir. Bu masdarlar arasında *مَعَادَ اللَّهِ*, *سُبْحَانَ اللَّهِ* ve *رَحْمَانَهُ* gibi daima muzaf suretinde kullanılan ifadeler bulunduğu gibi *كَتَبْتُكَ*, *سَعَدْتُكَ*, *حَنَانُكَ* ve *دَوَائِيكَ* gibi daima muzaf ve tesniye suretinde olmak kaydıyla, gayri mutasarrıf olan masdarlar da vardır. Zira bu ifadeler müfred olarak kullanıldıklarında mutasarrıf masdar haline gelirler.¹²²

Arapların sadece mansup ve muzaf suretinde kullandıkları bilinen *سُبْحَانَ* ifadesi, esasen *سَبَّحَ* fiilinin mastarı olan *تَسْبِيحٌ* ifadesiyle aynı anlamda bir "ismi mastar" olduğu halde, mastar gibi işlem gören bir yapı haline gelmiştir. *مَعَادَ* ise *عِيَادًا* anlamında mimli mastar olup yine mansup ve muzaf suretindeki kullanımı ile bilinen bir yapıya sahipken; *رَحْمَانُ* ifadesi, kendi lafzından türetilmiş bir fiilin mastarı olmayıp bu anlamda takdir edilen *أَسْرَرْتُ* fiilinin yerine geçmiştir. Bu ifadenin yalnız *سُبْحَانَ اللَّهِ* ifadesiyle birlikte kullanıldığını savunanlar olduğu gibi tek başına kullanılabileceği görüşünde olanlar da vardır.¹²³ Tesniye suretinde gelen ve gayri mutasarrıf bir özellik gösteren diğer masdarlardan "fiili yerine geçen masdar" konusunda ayrıca bahsedilecektir.

¹²¹ Mustafa b. Muhammed Selim el-Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 28. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1993, Cilt:3, s. 33.

¹²² es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, ss. 81, 83, 85; Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 233-234.

¹²³ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, ss. 85-87; Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 114, 234.

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM BOYUTLARI EKSENİNDE MEFÛLÜ MUTLAK

2.1. MEFÛLÜ MUTLAK BAĞLAMINDA MASTARIN ANLAM ÇERÇEVESİ

Mefûlü mutlak terimine ilişkin yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere, genel itibariyle cümlede kendi fiilinden sonra zikredilen ve bahsi geçen anlamsal görevleri yerine getiren mastar ve naibi mastar suretindeki ifadelere mefûlü mutlak adı verilmektedir. Nahiv kaynaklarında mefûlü mutlak, temel itibariyle, mübhem ve muhtas masdar şeklinde tasnif edilmiştir.¹²⁴ Mübhem masdar tekid maksatlı kullanılan, muhtas masdar ise eylemin türü ve sayısına yönelik anlamları ihtiva eden mastar ve naibi mastarları ifade etmektedir. Nitekim dilciler, tekid maksatlı bir kullanım özelliği yansıması bakımından "mübhem masdar" için "müekkid masdar" ifadesini; "muhtas masdar" için de, tür ve sayı gibi eylemin niteliği ve niceliğine ilişkin özellikleri beyan etmesi bakımından, "mübeyyin masdar" ifadesini sıklıkla kullanmışlardır. Bu terimler dar anlamda her ne kadar fiilin kendi mastarı için söylene de geniş anlamda mastar yerine geçen bütün ifadeler için geçerli bir tanımlamadır. Zira mastar ve naibi mastar ayrımı olmaksızın mefûlü mutlak konumunda bulunan tüm isimler, dilcilerce masdar olarak ifade edilmiştir. Ancak mastarın bu konumdaki asıllığı itibariyle, naibi mastar suretindeki mübhem ve muhtas masdarlar, müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

Mefûlü mutlak olarak nasbedilen ifadelerden bazıları emir, nehiy, dua ve beddua gibi çeşitli bağlamlarda hazfedilen fiilleri yerine geçerler. Bu ifadeler mübhem asıllı oldukları halde, kullanıldıkları bağlam itibariyle fiilleri zorunlu olarak hazfedildiğinden, amilini tekid eden nitelikteki mübhem masdarlardan farklılık gösterirler. Zira "mübhem masdar ve özellikleri" başlığı altında bahsedileceği üzere, tekid maksatlı kullanılan masdarların amilleri hazfedilemez. Oysa fiili yerine geçen masdarların amilleri zorunlu olarak hazfedilir. Bu itibarla "fiili yerine geçen masdarlar"ın amilin hazfı hususunda mübhem masdarlardan ayrıldığı ifade edilmiştir.

¹²⁴ İbn Cinnî el-Mevsilî, el-Lüma', s. 45; İbn Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, s. 160; el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 178; el-Endelüsî, İrtişafü'd-darab, s. 1353; el-Cevherî, Cilt:2, s. 425; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 73; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 210.

Örneğin İbn Hişâm; İbn Malik'in, müekkid masdarda amilin sadece bazı istisnâî durumlarda hazfedilebileceği kanaatinde olduğunu aktarmıştır.¹²⁵ Benzer şekilde Ezherî, "fiili yerine masdarlar"ın müekkid masdar sınıfından olduğunu ancak bunların amilin hazfı hususunda İbn Malik'in "... وحذف عامل المؤكد امتنع " "*Müekkid masdarın amili hazfedilemez*" sözüyle işaret ettiği müekkid masdarların bir istisnası olduğunu kaydetmiştir.¹²⁶ Öte yandan Abbas Hasan (v. 1398/1978), fiili yerine geçen masdarların tekid, tür ve sayı ifade eden masdarlardan bağımsız bir sınıf olarak görülmesinin daha pratik bir yaklaşım olacağını; bu sayede tevil ve takdirle üstesinden gelinebilecek birtakım zorlukların da bertaraf edileceğini dile getirmiştir.¹²⁷ Çalışmamızda, amilin hazfı hususundaki ayrıcalıklı statüleri nedeniyle söz konusu masdarlar "fiili yerine geçen masdar" başlığı altında, mübhem ve muhtas masdarlardan bağımsız olarak incelenecektir. Ancak bu tasnife göre "cümlelerin muhtevasını tekid eden" nitelikteki masdarlar da "fiili yerine geçen masdar" sınıfına dahil olmasına rağmen söz konusu masdarları tekid kavramıyla olan ilişkisi bağlamında "mübhem masdar"ın ikinci bir kullanımı şeklinde ayrıca ele alacağız.

Mefûlü mutlak olarak nasbedilen mastarın öncelikli işlevi, eylemin tekid edilmesidir. Mastarın bu işlevini yerine getirebilmesi için de söz konusu eylemin gerçekten yapıлып yapılmadığına ilişkin muhatabın zihninde oluşabilecek muhtemel bir şüpheyi bertaraf etmek yahut da sözün mecaz anlamda söylenmiş olma ihtimalini ortadan kaldırmak şeklinde bir maksat gözetilmiş olmalıdır. Dolayısıyla mübhem masdarın kullanıldığı yer, bir garabet ve şüphe içermelidir ki, mübhem masdarın gelişi de bu şüpheyi ortadan kaldırmış olsun. Aksi takdirde mübhem masdar kullanımı, diğer bir deyişle tekid amacı güdülen mefûlü mutlak kullanımı, nahiv kaideleri açısından geçerli olsa bile mefûlü mutlak kullanımı ile hedeflenen belağî gerekçelerden yoksun kalacaktır.¹²⁸

Mefûlü mutlak konumundaki mastar, tekid işlevinin yanı sıra eylemin türünü, yani niteliğini açıklama maksadı ile de kullanılabilir. Bu yönlü kullanılan mefûlü mutlak'ta hem tekid hem de eylemin niteliğini açıklama maksatları birlikte

¹²⁵ İbn Hişâm el-Ensârî, Muğni'l-lebîb, Cilt:6, s. 137.

¹²⁶ el-Ezherî, Cilt:1, s. 499.

¹²⁷ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 209.

¹²⁸ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 208.

gerçekleşmiş olur. Benzer şekilde eylemi tekid etme maksadına ek olarak eylemin yapılış sayısını ifade etmek de söz konusu mastar ile hedeflenen bir kullanım şeklidir. Bu hususta da yine her iki maksat birlikte gerçekleşmektedir. Zira amilin anlamı tekid edilmeksizin nitelik ve niceliğe ilişkin maksadın gerçekleşmesi mümkün değildir. Ayrıca sözü edilen maksatların tamamını içeren bir mastar kullanımı da mümkün olmaktadır ki, bu da eylemin hem niteliği hem de niceliğine ilişkin ortaya konulan bir ifade ile sağlanabilir.¹²⁹

Mefûlû mutlak konumundaki mastar, amilini tekid etmekle sınırlı kalmayıp, nitelik veya nicelik açısından ilave bir anlam ihtiva ettiği durumlarda "muhtas masdar" olarak değerlendirilir. Zira muhtas masdar, yapısı ve muhtevası itibarıyla söz konusu kavramlardan her birini açıklayabilecek özelliktedir. Özetle belirtmek gerekirse mübhem masdarın işlevi, eylemi tekid etmekle sınırlı olduğu halde; muhtas masdar, tür ve sayı kavramlarına ilişkin bir anlam ihtiva etmekle kalmaz. Zira söz konusu mastarın, nitelik ve niceliği açıkladığı durumlarda da eylemi tekid etmesi ve vurgulaması kaçınılmazdır.¹³⁰ Ancak mübeyyin (eylemin türü ve sayısını beyan eden) masdarlar da tıpkı müekkid masdar gibi tekid ifade ettiği halde, bu kullanımlarda tekid ismi öne çıkmamıştır. Zira tekid, mefûlû mutlak konumundaki mastarın genel bir karakteristiği olduğundan, yapılan tasniflerde daha ziyade "şekil" belirleyici olmuştur. Bu nedenle dilciler, mübeyyin masdarların tekid boyutuyla ilgili yönünü dikkate almaksızın, söz konusu ifadelerdeki şekilsel yapının gösterdiği doğrultuda bir adlandırma yöntemi benimsemişlerdir.¹³¹ Şöyle ki; "muhtas masdar ve özellikleri" başlığı altında da bahsedileceği üzere, mevsuf ya da muzaf suretinde gelen yahut harfi ta'rifli olarak gelen mastarlar, eylemin niteliğine; merre mastarı şeklinde "tâ-i vahdet" ile gelen mastarlar da, eylemin niceliğine delalet eden yapılar olması itibarıyla "muhtas masdar" sınıfına dahil edilmiştir. İşte bu noktadan hareketle dilciler; mefûlû mutlak'ın, "tekid, tür ve sayı" gibi kavramları öne çıkaran dilbilgisel yapısını dikkate alarak amilini tekid eden nitelikteki mefûlû mutlak için "mübhem masdar" ya da "müekkid masdar" terimini kullanırken, eylemin niteliği ve niceliğini beyan eden mefûlû mutlak

¹²⁹ Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 207–209.

¹³⁰ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 209; Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali es-Sabbân, **Haşiyetü's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Malik**, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd), 1. Baskı, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, bty, Cilt:2, s. 160.

¹³¹ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, s. 207.

için de "muhtas masdar" ya da "mübeyyin masdar" terimini kullanmışlardır. Öte yandan bu terimler, mefûlû mutlak'ın yapı ve muhteva açısından en genel tasnifini ifade etmektedir. Ancak söz konusu sınıfların oluşmasında belirleyici unsur yapılar olsa da neticede masdar, delaleti kapsamındaki "tekid, tür ve sayı" gibi kavramlardan öne çıkanı ile adlandırılmıştır. Bu bağlamda, ¹³²فُتُونًا وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ayetindeki gibi amilini tekid eden müekkid masdar ¹³³المصدر المؤكد لعامله terimi ile; ¹³⁴وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا ayetindeki وَعَدَ ve المصدر المؤكد لغيره, المصدر المؤكد لمضمون الجملة ¹³⁵ gibi cümlelerin muhtevasını tekid edenler ise المصدر المؤكد لنفسه şeklindeki terimlerle anılmıştır. Yine ¹³⁶وَاهْتَجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ayetinde geçen هَجْرًا gibi eylemin türünü açıklayan muhtas masdarlar ¹³⁷المصدر المبين للنوع şeklinde ifade edilirken, ¹³⁸فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ayetindeki نَفْخَةٌ gibi eylemin sayısını açıklayan muhtas masdarlar ¹³⁹المصدر المبين للعدد olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁰

Netice olarak, mefûlû mutlak bağlamında bahse konu olan mastar ile mübhem/müekkid veya muhtas/mübeyyin masdar kastedilmektedir. Ancak dilcilerin mefûlû mutlak terimi için yaptıkları tanımlardan da hatırlanacağı üzere, söz konusu maksatlar için getirilen mastarın yanı sıra, mastarın hazfedildiği durumlarda mastar yerine geçen ifadeler de mefûlû mutlak kapsamına dahil edilmiştir. Buna göre mefûlû mutlak terimi, hem mastar hem de mastar yerine kullanılan ifadeler için geçerli bir adlandırma olmaktadır.¹⁴¹

Cürcânî ve Zemahşerî bu taksimatı yaparken "مبهم" mübhem ve "مؤقت" muakkat terimlerini kullanmıştır.¹⁴² İbn Yaîş buradaki mübhem masdar ile fiilin anlamını tekid etmek için getirilen masdarın kastedildiğini ifade ederek bu sözüne, fiillerin nitelik veya nicelik yönünden belirsiz bir hadese delalet ettiğini delil göstermiştir. Zira söz konusu masdarlarda fiili tekid etmenin ötesinde fiilin ifade ettiği anlamdan fazlası bulunmaz. Söz gelimi, ضَرَبْتُ denildiğinde eylemin nitelik yahut niceliği bilinmediği

¹³² Tâhâ 20/40: "...seni sıkı bir denemeden geçirdik..."

¹³³ İbn Akîl, Cilt:2, s. 174; el-Ezherî, Cilt:1, s. 497; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 209.

¹³⁴ Nisâ 4/122: "Allah, gerçek bir vaadde bulunmuştur."

¹³⁵ el-Esterâbâdî, Cilt:1, ss. 323–324; eş-Şâtıbî, Cilt:3, ss. 253, 256; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 42.

¹³⁶ Müzzemmil 73/10: "...ve onlardan güzellekle ayrıl."

¹³⁷ İbn Akîl, Cilt:2, s. 175; eş-Şâtıbî, Cilt:3, s. 225; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 212.

¹³⁸ Hâkka 69/13: "Sûr'a bir defa üfürülünce..."

¹³⁹ el-Ezherî, Cilt:1, s. 497; İbn Akîl, Cilt:2, s. 175; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 212.

¹⁴⁰ Bâbetü, Cilt:2, ss. 996–997; Yakub, Mevsûa, Cilt:8, ss. 488–489.

¹⁴¹ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 210.

¹⁴² Abdulkahir el-Cürcânî, Cilt:1, ss. 581–582; ez-Zemahşerî, s. 56.

gibi ضَرَبْتُ ضَرْبًا denildiğinde de söz konusu eylemin nitelik veya niceliğine ilişkin belirsizlik devam etmektedir. İşte bu nedenle amilin anlamını yalnız tekid etme maksadıyla kullanılan masdara, niteliği veya niceliği bilinmeyen anlamında, mübhem masdar adı verilmiştir. Muakkat masdarla ise miktarı belirli olan ve eylemin niteliğini veya niceliğini belirlemek suretiyle fiilin muhtevastaki hadese ek bir anlam ihtiva eden masdar kastedilmektedir.¹⁴³

Bazı dilciler bu tasnifi yaparken eylemin sayısını açıklayan masdar için "معدود" *ma'dûd* tabirini kullanmış ise de *ma'dûd* olan masdarın da muhtas masdar kapsamında değerlendirilmesi daha isabetli görülmüştür. Buna göre mefûlü mutlak, mübhem ve muhtas masdar olarak taksim edildikten sonra, muhtas masdarın da kendi içerisinde sayılan ve sayılmayan anlamında "معدود" *ma'dûd* ve "غير معدود" *gayri ma'dûd* olarak iki kısımdan oluştuğu ifade edilebilir.¹⁴⁴

2.1.1. Mübhem Masdar (Müekkid Masdar) ve Özellikleri

Amilindeki hadesle eşdeğer bir anlam ihtiva eden mübhem masdar, cümlede zikri geçen eylemin gerçek anlamda meydana geldiğini ifade etmek üzere mecaz ihtimalini ortadan kaldıran ya da söz konusu eylemi sadece tekid maksadıyla getirilen mastar ve naibi mastarları ifade eder. Eylemi tekid etmeleri açısından, fiilin tekrarı niteliğinde sayılan mübhem masdar, tesniye ve cemi olmama hususunda fiil gibi işlem görür ve daima müfred surette kullanılır.¹⁴⁵

Dilcilerin kahir ekseriyeti, müekkid masdarda amilin hazfedilemeyeceği görüşündedir. Zira bu kullanımda, amilin anlamını takviye etme ya da muhtemel bir şüpheyi bertaraf etme maksadı gözetildiğinden, amilin hazfı böyle bir maksada aykırı bulunmuştur.¹⁴⁶ Ayrıca müekkid masdarlar, söz konusu maksadın gereğine yine aykırı olacağından, amillerine takdim de edilemezler.¹⁴⁷

¹⁴³ İbn Yaîş el-Mevsîlî, Cilt:1, ss. 273–274.

¹⁴⁴ el-Endelüsî, et-Tezyîl ve't-tekmîl, Cilt:7, s. 261; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 210; el-Cevherî, Cilt:2, s. 425; el-Hudarî, Cilt:1, s. 378.

¹⁴⁵ el-Ezherî, Cilt:1, s. 497; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 73; es-Sabbân, Cilt:2, s. 168; Berekât, Cilt:2, s. 248.

¹⁴⁶ İbn Akîl, Cilt:2, s. 175; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 212.

¹⁴⁷ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 211.

Amilini tekid etmenin ötesinde amile ilave bir anlam içermeyen mübhem masdarların yanı sıra, mahzuf fiili yerine kullanılan birtakım masdarların da mübhem asıllı masdarlar olduğundan söz etmiştik. Amilin hazfı hususundaki ayrıcalıklı statüleri nedeniyle, bu masdarları diğer mübhem masdarlardan bağımsız bir başlık altında inceleyeceğimizi ifade etsek de cümlelerin muhtevasını tekid eden nitelikteki masdarları çalışmada mübhem/müekkid masdarın ikinci bir kullanımı olarak ayrıca ele alacağız. Zira bu masdarların, amillerini tekid edip etmedikleri hususunda farklı görüşler serdedilmiş olsa da, mübhem asıllı olmaları itibariyle, tekid kavramından tam anlamıyla soyutlanmış değildirler. Bu itibarla mübhem masdarın mefûlü mutlak bağlamında ortaya çıkan tekid boyutu, "amilini tekid eden mefûlü mutlak" ve "cümlelerin muhtevasını tekid eden mefûlü mutlak" olarak iki şekilde ifade edilebilir.

"Amilini tekid eden mefûlü mutlak" kullanımından maksat, amilin mastarının tekid edilmesidir.¹⁴⁸ Zira bu kullarımdaki mefûlü mutlak ile amilin; hades, zât ve zaman gibi bütün bileşenleriyle değil, sadece hades yönüyle tekid edilmesi kastedilmektedir. Oysa amil bir fiil olduğunda hades ve zaman kavramlarını içerirken, ismi fail gibi müştak bir vasıf olduğunda hadesle birlikte hadesin isnad edildiği zât, yani fail de amilin bileşenlerine dahil olur. Bu bakımdan amilin sadece mastarı getirilmek suretiyle söz konusu bileşenlerin tümünün birden tekid edilmesi mümkün olmayacaktır. Böyle bir maksadın gerçekleşmesi, amilin bizatihi kendi lafzının tekrar edilmesi halinde mümkün olabilir ki, bu da mefûlü mutlak ile hedeflenen bir tekid üslubu değildir. Öyleyse dilcilerin mefûlü mutlak kullanımına dair yaptıkları tasniflerde amilini tekid eden mefûlü mutlak ifadesini kullanmalarında "ad aktarması" kabîlinden bir mecaz olduğu söylenebilir. Nitekim Radî gibi bazı dilciler, tekidle kastedilen şeyin fiilin mastarı olduğunu, "amilini ya da fiilini tekid eden masdar" şeklindeki adlandırmanın da toleranslı bir ifade etme şekli olduğunu özellikle belirtmiştir. Öte yandan amili de kendisi gibi bir mastar olan mefûlü mutlak örnekleri, amilin doğrudan kendisini tekid etmiş olacağından, bu tartışmanın dışında kalmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ es-Sabbân, Cilt:2, s. 160; es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 150.

¹⁴⁹ el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 298; el-Hudârî, Cilt:1, ss. 375–376; el-Cevherî, Cilt:2, s. 425.

2.1.1.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlû Mutlak Kullanımı

Arap kelimasında mefûlû mutlak kullanımının en temel maksadı, eylemin kesin olarak gerçekleştiğini veya söz konusu eylemin ifade edilişinde mecazi bir anlatımın söz konusu olmadığını muhataba iletme. Bu maksat, karakteristik olarak mefûlû mutlak'ın muhtas masdarla elde edilen kullanım şekillerinde dahi gözetilmektedir. Ancak mübhem masdarda öne çıkan en belirgin özellik, bu kullanımın bir tekid üslubu olarak ortaya çıkmasıdır. Ayrıca söz konusu masdarın, tekid ettiği öğeden bağımsız bir şekilde mansup olarak irab edilmesi ve çeşitli terkipler yoluyla muhtas masdara dönüşebilmesi de nahiv ıstılahı açısından mübhem masdar ile yapılan tekid üslubuna ayrıcalıklı bir statü kazandırmıştır.

Belagat konularının ele alındığı bazı çalışmalarda, amilini tekid eden mefûlû mutlak kullanımına tekid üslupları içerisinde yer verildiği görülmektedir. Buna göre mefûlû mutlak ile yapılan tekid, tekrar ile yapılan tekide mülhak bablar arasında zikredilmiştir. Gerekçe olarak da kendi mastarı ile aynı cümle içerisinde bulunan fiildeki hadesin, ilk etapta fiilin zikredilmesiyle ikinci olarak da mastarın getirilmesiyle bir bakıma tekid edilmiş olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰ Yine dil ve belagata dair yapılmış bazı çalışmalarda itnâb üslubu ele alınırken amilini tekid eden mefûlû mutlak da bir itnâb elemanı olarak lafzî ve manevi tekid öğelerinden hemen sonra zikredilmiştir.¹⁵¹

Bazı dilciler mübhem masdarı, tekidle olan ilişkisi bağlamında lafzî tekidin bir türü olarak değerlendirmiştir. Suyûtî mübhem masdarın, tesniye ve cemi olmama hususunda fiil gibi işlem görmesine fiilin bir tekrarı mahiyetinde olmasını gerekçe gösterdikten sonra İbn Cinnî'nin de bu sebeple mübhem masdarı lafzî tekid kabilinden değerlendirdiğini aktarmıştır.¹⁵²

Amilini tekid eden masdarın bir tür lafzî tekid sayılması, bu masdarı nasb eden amile yönelik bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Zira lafzî tekidler

¹⁵⁰ Muhammed Huseyn Ebu'l-Fütûh, **Üslûbu't-tevkîd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 1. Baskı, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995, s. 80.

¹⁵¹ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydanî, **el-Belâğatü'l-Arabiyye usûsühâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ**, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996, Cilt:2, s. 110; İsmail Durmuş, **Arap Dili ve Belâğatıyla İlgili İncelemeler**, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50.

¹⁵² es-Suyûtî, **Hem'u'l-hevâmi'**, Cilt:2, s. 73.

cümlede amil ya da mamül olamadıklarından bu işleve sahip masdarın da cümlede zikri geçen amil vasıtası ile mansup olamayacağı şeklinde görüş beyan eden dilciler olmuştur. Ebû Hayyân, İbn Cinnî'ye dayandırdığı açıklamasında amilini tekid eden masdarın, lafzî tekid kabilinden olduğu gerekçesi ile söz konusu masdarın cümlede zikri geçen amille değil, bu lafızdan takdir edilen bir mukadder amille mansup olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³ Amilini tekid eden masdarın bu durumla bağlantılı diğer bir yönü de, bu işleve sahip masdarların fail ya da meful olarak bir mamül de alamıyor olmasıdır. Ancak mahzûf fiili yerine geçerek tekid ifade eden masdarlar bu hükmün dışındadır.¹⁵⁴

Amilini tekid eden mefûlû mutlak'a örnek olarak ¹⁵⁵ تَكَلَّمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ ayetini ele alacak olursak, bu cümlede mefûlû mutlak konumunda bulunan تَكَلَّمَ mastarının zikriyle, amili olan كَلَّمَ fiilinden anlaşılan konuşma eylemi, bir bakıma iki kez zikredilmek suretiyle tekid edilmiş olmaktadır. Burada fiilin tekrar edilmesi yerine sadece mastar zikredilmiştir. Zira fiiller hades ve zaman olmak üzere iki kavramı bünyesinde bulundururlar. Bu kullanımdaki maksat ise fiildeki hadesi, yani söz konusu ayet için "konuşma" eylemini vurgulamak ve bu anlamı açık bir şekilde ortaya koymaktır. Şayet burada mastar yerine fiil zikredilseydi fiille birlikte faili de buna dahil olacağından neticede yalnız fiil değil, cümle tekrar edilmiş olurdu. Dolayısıyla bütün bir cümlemin tekrar edilmesi yerine mefûlû mutlak olarak mastarın getirilmesi, fiilin yalnız eylem boyutunu, yani cümlede asıl vurgulanması hedeflenen hades kavramını ön plana çıkarmıştır.¹⁵⁶

Ayeti kerîmede amilin mübhem masdar ile tekid edilmesi, konuşma eylemine yönelik muhtemel bir şüpheyi ortadan kaldırmak suretiyle Cenâb-ı Hakk'ın, Musa (a.s.) ile vasıtasız olarak, doğrudan konuştuğunu diğer bir deyişle, konuşma eyleminde mecazi bir anlatımın söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla mefûlû mutlak burada, eylemin gerçek anlamına vurgu yapan özelliği ile öne çıkmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵³ el-Endelüsî, İrtıfâfû'd-darab, s. 1355; el-Endelüsî, et-Tezyîl ve't-tekmîl, Cilt:7, ss. 143-144.

¹⁵⁴ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 211.

¹⁵⁵ Nisâ 4/164: "Allah, Mûsa ile gerçekten (vasıtasız bir şekilde) konuştu."

¹⁵⁶ Ebu'l-Fütûh, s. 81.

¹⁵⁷ Ebû İshak İbrahim ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh**, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, Cilt:2, s. 133; en-Nehhâs, Cilt:1, s. 251; Muhammed b. Ahmed Şemsüddîn el-Kurtubî, **el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî)**, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyad, bty, Cilt:6, s. 18; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîl, Cilt:4, s. 139;

Mefûlü mutlak ile yapılan tekidin sağladığı bu anlamsal katkıyı farklı bir örnek üzerinden izah etmeye çalışalım. Örneğin تَكَلَّمَ الْأَمِيرُ denildiğinde burada iki yönlü bir mecaz ihtimalinden bahsedilebilir. İlk olarak تَكَلَّمَ fiilinden emîrin gerçekten konuştuğu anlaşılabilceği gibi mecazi bir anlam kastının olması da ihtimal dahilindedir. İkinci olarak da, konuşan kişi emîrin bizatihi kendisi midir yoksa emîrin sözlerini ileten bir vekili midir şeklinde faile yönelik bir mecazi anlam da söz konusu olabilir. Bu ihtimallerden ilki bertaraf edilmek istendiğinde تَكَلَّمَ الْأَمِيرُ تَكَلَّمًا “Emîr gerçekten konuştu” denilerek mefûlü mutlak ile amel tekid edilmiş olur. İkinci ihtimal ortadan kaldırılmak istendiğinde ise تَكَلَّمَ الْأَمِيرُ نَفْسُهُ “Emîr bizzat (kendisi) konuştu” denilerek manevî tekid üslubuna müracaat edilir. Zira burada fiile ya da faile yönelik bir şüphe söz konusudur. Fiile yönelik şüphenin giderilmesi, amilini tekid eden bir masdar ile sağlanırken faile yönelik şüphe, manevî tekid öğelerinden نَفْسُهُ ifadesinin getirilmesiyle bertaraf edilmiş olmaktadır. Öyleyse mübhem masdar ile elde edilen tekid üslubu, eylemin gerçek anlamıyla kesin olarak gerçekleştiği vurgusunu yaparken mecazi bir anlatım olduğunu düşünen muhataplarına da bir cevap niteliği taşır. Örneğini verdiğimiz ayet ise eyleme yönelik bir şüphe içerdiğinden; söz konusu amilin tekidi, mefûlü mutlak kullanımı ile sağlanmıştır.

Ayette faile yönelik bir şüphenin de söz konusu olabileceği, dolayısıyla burada fail olan lafzatullahtan sonra نَفْسُهُ gibi bir manevi tekid öğesine neden yer verilmediği sorusu akıllara gelebilir. Buna karşılık ayette, amilin faili olan lafzatullaha yönelik bir şüphenin söz konusu olmadığını ifade etmeliyiz ki, buna da Cenâb-ı Hakk’ın başka bir ayetindeki ¹⁵⁸ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ... sözü delil gösterilebilir. Dolayısıyla Musa (a.s.) ile konuşanın yüce Allah olduğu kesinlik arz eden bir husustur. Şayet failde bu anlamda bir şüphe bulunsaydı fail, نَفْسُهُ ifadesiyle tekid edilmiş olurdu.¹⁵⁹

2.1.1.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Kullanımı

Mefûlü mutlak, amilin bizatihi kendisini tekid edebileceği gibi akabinde geldiği cümlelerin muhtevasını da tekid edebilir. Bazı dilciler, "المصدر المؤكد لنفسه" *kendisini*

Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, byy, 1974, Cilt:3, s. 223.

¹⁵⁸ A'raf 7/143: "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca..."

¹⁵⁹ Ebu'l-Fütûh, s. 82.

tekid eden masdar ve "المصدر المؤكد لغيره" başkasını tekid eden masdar şeklinde kullandıkları terimlerle, mefûlû mutlak'ın cümleyi tekid eden mahiyetteki kullanımına işaret etmişlerdir.¹⁶⁰ Bu da masdarın, amilini tekid etmekten daha kapsamlı bir kullanım potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu kullanımda dikkat çeken özellik, söz konusu masdarların mahzûf fiilleri yerine geçmiş olmasıdır. Zira amilin bizatihi kendisini tekid eden mübhem masdarların fiilleri hazfedilemez. Bu nedenle bazı dilciler müekkîd masdarın bu kullanımını mefûlû mutlak'ın tekid, tür ve sayı ifade eden diğer kısımlarından bağımsız olarak tasnif ettikleri "المصدر النائب عن فعله" fiili yerine geçen masdar başlığı altında ele almışlardır. Zira amillerini tekid edip etmedikleri hususu tartışmalı olan bu masdarlar, eylemin niteliğini ya da niceliğini de açıklamazlar. Ancak bu masdarlardan cümlelerin anlamını tekid eden mahiyettekiler, tekidle ilişkisi bağlamında mübhem masdarın ikinci bir kullanımı olarak değerlendirilebilir. Mahzûf fiili yerine geçen bazı masdarlar da vardır ki, bunlar amilini tekid etmedikleri gibi cümleyi tekid etme niteliği de taşımazlar.

Cümlelerin muhtevasını tekid eden nitelikteki masdar kullanımına حَقًّا هُوَ أَجِي ve حَقًّا إِعْتِرَافًا cümleleri örnek verilebilir. Burada حَقًّا ve إِعْتِرَافًا ifadelerinin mefûlû mutlak olarak nasbedildiği, bununla birlikte mahzûf fiilleri yerine geçerek cümlelerin anlamını tekid ettikleri görülmektedir. Zira ilk cümlede, "O benim gerçekten kardeşimdir." denilerek mecaz anlamda bir kardeşliğin kastedilme ihtimali ortadan kaldırılmış olurken, ikinci cümlede "İtiraf ederim ki, onun bende bin lira alacağı var." denilerek cümlelerin ihtiva ettiği anlam tekid edilmiş olmaktadır. Ayrıca ilk örnekteki حَقًّا ifadesi, muhtemel bir mecaz anlamı ortadan kaldırması bakımından "المصدر المؤكد لغيره" başkasını tekid eden masdar olarak, ikinci örnekteki إِعْتِرَافًا ifadesi ise sadece tekid işlevi gördüğü için "المصدر المؤكد لنفسه" kendisini tekid eden masdar olarak da adlandırılmıştır. Zira ikinci örnekte cümlelerin muhtevasında bir mecaz ihtimali söz konusu olmadığı için إِعْتِرَافًا ifadesi, bir anlamda cümlelerin tekrarı mahiyetindedir. İkinci örnekteki حَقًّا ise, hem lafzı hem de anlamı itibariyle akabinde geldiği cümlelerin muhtevasından farklı olduğundan, cümlelerin tekrarı olarak değerlendirilmez.¹⁶¹

¹⁶⁰ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 153; eş-Şâtîbî, Cilt:3, s. 254; el-Esterâbâdî, Cilt:1, ss. 323–324; Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 226–227.

¹⁶¹ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 91; İbnu'n-Nâzım, s. 196.

2.1.2. Muhtas Masdar (Mübeyyin Masdar) ve Özellikleri

Muhtas masdar, eylemin yapılış şeklini ve sayısını ifade etmesi bakımından fiildeki hadese ek bir anlam ihtiva etmesiyle bir anlamda hususilik elde eden masdar anlamına gelir.

Eylemin sayısını bildiren masdarlar, ittifakla tesniye ve cemi olabilirken niteliğini, yani yapılış şeklini ifade eden masdarlar da genel kabule göre yine tesniye ve cemi olabilirler. Bu bağlamda eylemin iki farklı şekli kastedilerek *“İki türlü oturdum”* denilebilir. Muhtas masdar ayrıca *“Malum kalkışı yaptım”* *قُمْتُ الْقِيَامَ* örneğinde olduğu gibi ahdilik ifade eden harfi ta'rifin gelmesiyle yahut *جَلَسْتُ الْجُلُوسَ* *“Bir şekilde oturdum”* örneğindeki gibi cins ifade eden elif-lâm'ın getirilmesi ile hususileşebilir. İlk örnekte anlam, *الْقِيَامَ الَّذِي تَعَهُدُ* *“bildiğin kalkışı”* şeklinde muhatabın bildiği bir kıyam vasfı kazanırken ikinci örnekte cins ve nekrelik kastedilmiş olur. Ayrıca masdarın bir sıfatla nitelenmesi ya da bir başka isme izafe edilmesi ile de hususilik elde edilmiş olur. *سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ سَعْيًا عَظِيمًا* *“İşini halletmek için üstün bir gayret gösterdim”* cümlesinde masdar bir sıfat vasıtasıyla hususileşirken *سِرْتُ سِرًّا* *“Erdemli kimseler gibi yürüdüm”* cümlesinde izafet yoluyla hususilik kazanmıştır.¹⁶²

Eylemin niceliğini açıklayan masdarın tesniye ve cemi formunda gelmesi ittifakla doğru kabul edilirken eylemin niteliğini açıklayan mefûlü mutlak kullanımında masdarın tesniye ve cemi gelip gelemeyeceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sibeveyh, masdarların bihassa çoğul olması hususunu birtakım semâî örneklerle sınırlı tutarak her masdarın çoğul yapılamayacağını ifade etmiştir. Ancak dilcilerin çoğu, eylemin türünü açıklayan masdarların da tesniye ve cemi formunda gelebileceği kanaatini benimsemiş, bu görüşlerine de *وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا* *“Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.”*¹⁶³ ayetini delil göstermişlerdir. Zira ayette geçen *الظُّنُونَا* ifadesi çoğul olduğu halde, eylemin türünü açıklayan bir mefûlü mutlak konumunda gelmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, ss. 73–74; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 33.

¹⁶³ Ahzâb 33/10.

¹⁶⁴ Sibeveyhi, Cilt:3, s. 619; el-Ezherî, Cilt:1, s. 497; Berekât, Cilt:2, s. 248.

İbn Malik söz konusu masdarın tekid maksadı dışındaki kullanımlarında tesniye ve cemi olabileceğine "وَمَا لَتَوَكِّدَ فَوْحًا أَبَدًا ... وَثَنَ وَاجْمَعَ غَيْرُهُ وَأَفْرَدًا" beyti ile işaret etmiştir.¹⁶⁵ Ancak eylemin türünü açıklayan masdarın tesniye ve cemi formunda gelebilmesi, eylemde nitelik itibariyle çeşitliliğin kastedildiği durumlarda söz konusu olabilir. Ayrıca bu masdarlar genellikle fail veya meful almazlar.¹⁶⁶

Eylemin niteliği veya niceliğini açıklayan mefûlû mutlak, amilinden önce veya sonra getirilebilir. Ancak mefûlû mutlak konumundaki ismin, mastar yerine geçen bir soru veya şart ismi olması halinde amilinden önce getirilmesi zorunludur. Zira soru ve şart edatlarının cümlelerin başında zikredilme gereksinimleri vardır.¹⁶⁷

Muhtas masdar amilin anlamını tekid etmenin ötesinde eylemin türüne ve sayısına ilişkin ek bir anlam içerdiğinden, söz konusu eylemin yapılış şeklini ve sayısını gösteren lafzî ya da manevî bir karine bulunması halinde amil hazfedilebilir. Söz gelimi بَلَىٰ إِعْتِنَاءً عَظِيمًا “İşine özen gösteriyorsun” diyen birine إِنْكَ لَا تَعْنِي بِعَمَلِكَ “Evet, büyük bir özen (gösteriyorum)” denildiğinde ya da أَصَبْتَ الْهَدَفَ؟ “Hedefi vurdun mu?” diye soran birine إِيصَابَتَيْنِ “iki kez” şeklinde cevap verildiğinde eylemin niteliği ve niceliğine ilişkin lafzî bir karine bulunduğundan, mefûlû mutlak’ın amili hazfedilebilir. Bunun dışında, hac için hazırlık yapan bir kimseye حَجًّا مَبْرُورًا “Haccınız kabul olsun”, yolculuktan dönen birine قُدُومًا مُبَارَكًا “Hoş geldiniz” ve حَيْرٍ مُّقَدِّمٍ “Hayırla geldiniz”, söz verip de sözünü tutmayan birine مَوَاعِيدَ عُقُوبٍ¹⁶⁸ “Urkûb’un söz vermesi gibi (söz verdin)” denilerek mefûlû mutlak’ın amili hazfedilebilir. Bu örneklerde zikri geçen حَجًّا, قُدُومًا, حَيْرٍ ve مَوَاعِيدَ ifadelerinden her biri mefûlû mutlak olmak üzere mahzûf bir fiille mansuptur. Bu örneklerde amillerin hazfını gösteren karine ise sözün söylendiği bağlamdan anlaşılması itibariyle manevi karine olarak değerlendirilir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ el-Ceyyânî, el-Elfiyye, s. 106.

¹⁶⁶ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 212.

¹⁶⁷ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 37.

¹⁶⁸ Bu söz Urkûb denen kimsenin sözünde durmaması ve yalancılığı ile şöhret bulması üzerine mesel haline gelmiş olup Urkûb gibi sözünde durmayan yalancı kimseler ve bir şeyi yapmaya niyeti olmayanlar hakkında kullanılır. Bkz. Numan Yazıcı, **Atasözleri ve Deyimler**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 67.

¹⁶⁹ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 37; Berekât, Cilt:2, s. 256.

2.1.2.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Kullanımı

Muhtas masdarla ilgili verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere eylemin türünü, yani niteliğini açıklayan mefûlü mutlak, yapısı itibariyle farklı şekillerde gelebilir. Başka bir deyişle, bu yöntemler sayesinde mübhem masdar, eylemin türünü açıklayacak nitelikte bir muhtas masdara dönüştürülebilir. Bunlardan ilki mastarın bir sıfatla nitelenmiş olmasıdır. Örneğin فَهُمْ مُتَّقِنًا “*Tam/kusursuz bir şekilde anlıyorum*” denildiğinde فَهُمْ sıfatı ile tahsis edilen ifade, "anlama" eyleminin tam ve eksiksiz bir şekilde gerçekleşmekte olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla muhtas masdar burada, eylemin türünü açıklayan bir mefûlü mutlak olarak kullanılmıştır.

Eylemin türünü açıklayan nitelikte bir muhtas masdar elde etmenin bir diğer şekli, mübhem masdarın ahdiyye (belirlilik) veya cins ifade eden bir ta'rif edatı ile getirilmesidir. Örneğin فَهَمْتُ الْقَهْمَ “*Malum şekilde anladım*” denildiğinde mübhem masdara getirilen harfi ta'rifin ahdiyye ifade eden elif-lâm olduğu düşünüldüğünde sözü söyleyen ile muhatap arasında bilinen bir eyleme gönderme yapılmış olacağından masdar bu yolla tahsis edilmiş olmaktadır. Harfi ta'rifli masdar, جَلَسْتُ الْجُلُوسَ “*Bir şekilde oturdum*” örneğinde olduğu gibi harfi ta'rifin cins ve çokluk ifade edebileceği bir bağlamda kullanıldığında ise eylemin cinsi yahut belirsizliği kastedilmek suretiyle bir anlamda hususilik elde etmiş olacaktır. Bununla birlikte bazı dilciler mefûlü mutlak'ın قَامَ زَيْدٌ الْقِيَامَ ve قَعَدَ الْقُعُودَ şeklinde harfi ta'rifli gelmesinin hatalı bir kullanım olduğunu öne sürmüş, ancak قَامَ زَيْدٌ الْقِيَامَ الْحَسَنَ “*Zeyd güzelce ayağa kalktı*” örneğindeki gibi mastarın bir sıfatla nitelenmesi halinde bu kullanımın mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁷⁰ Harfi ta'rifli masdarların فَصَفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ¹⁷² ve فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ¹⁷¹ ayetlerinde bir sıfatla nitelenmiş olarak gelmesi de, söz konusu dilcilerin bu görüşlerini destekler mahiyettedir. Mübhem masdar, bu kullanımlar dışında, فَهُمُ الْمُتَّقِينَ “*İşin ustaları gibi anlıyorum*” örneğinde olduğu gibi, bir isme izafe edilerek de muhtas masdar vasfı elde edebilir. Ancak mefûlü mutlak'ın harfi ta'rifli gelmesiyle ilgili olarak yukarıda bahsedilen ihtilafı durum da göz önünde bulundurulursa izafetli ve harfi

¹⁷⁰ el-Endelüsî, İrtişafü'd-darab, s. 1355.

¹⁷¹ Gâşiye 88/24: "Ancak kim yüz çevirir, inkâr ederse Allah onu en büyük azaba uğratar."

¹⁷² Hicr 15/85: "Şimdi sen güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et."

ta'rifli şekillerde gelen masdarların aslında mevsuf oldukları yönünde görüş beyan eden dilciler de olmuştur. Bu bağlamda فَهْمْتُ örneğindeki masdarın, aslında فَهْمْتُ (الْكَامِلِ) فَهْمْتُ “Mükemmel/eksiksiz bir şekilde anladım” takdirindeki bir sıfatın mevsufu olduğu; فَهْمْتُ (فَهْمًا مِثْلًا) örneğinde ise muzaf suretinde görünen masdarın, فَهْمْتُ (فَهْمًا مِثْلًا) takdirinde sıfatıyla birlikte hazfedilen asıl masdar için muzafun ileyh olduğu varsayılmıştır.¹⁷³

Ebû Alî el-Fârisî, muzaf durumdaki mefûlû mutlak için ضَرَبْتُ الْأَمِيرَ الْبَصَّ “Onu, emîrin hursız dövdüğü gibi dövdüm” örneğini zikrettikten sonra, failin bir başkasına ait eylemi yapamayacağını, sadece bir benzerini yapabileceğini gerekçe göstererek asıl mefûlû mutlak’ın mahzûf olduğunu belirtmiştir. Fârisî bu görüşüne ¹⁷⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ mastarın كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ şeklinde bir anlama sahip olduğunu delil göstermiş, söz konusu müevvel mastarın da benzer şekilde mahzûf bir mastarın sıfatı olduğuna işaret etmiştir. Cürcânî, Fârisî’nin bu görüşünü naklettikten sonra "failin bir başkasına ait eylemi yapamayacağı" gerekçesine ek olarak, ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبِي عَمْرًا “Zeyd’i, Amr’ı dövdüğüm gibi dövdüm” örneğinde olduğu gibi, failin -kendi eylemi bile olsa- aynı eylemi ikinci kez yapamayacağını öne sürerek söz konusu takdirin yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Demâmînî (v. 827/1424) ve bazı dilciler, muzaf suretindeki mastarın aslında naibi mastar kabîlinden bir kullanım olduğunu dile getirmiştir. Zira bir başkasına ait eylemi yapmanın imkânsız oluşu, söz konusu ifadelerin de yapılan takdirlerle kuralla uygun hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak muzaf suretindeki mastarlar; dilcilerce tabirde hafiflik ve kolaylaştırma esasına dayalı bir yaklaşımla, aslî ya da naib olduklarına bakılmaksızın, eylemin türünü açıklayan bir mefûlû mutlak olarak irab edilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ Berekât, Cilt:2, ss. 243–244.

¹⁷⁴ Bakara 2/183: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."

¹⁷⁵ el-Fârisî, s. 168; Abdulkahir el-Cürcanî, Cilt:1, s. 589.

¹⁷⁶ İbn Akîl, Cilt:2, s. 172; el-Hudarî, Cilt:1, s. 378; es-Sabbân, Cilt:2, s. 164; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 208.

2.1.2.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Kullanımı

Eylemin niceliğini açıklayan mefûlü mutlak; fiildeki hadese ek olarak, sayıca miktarı bilinen veya bilinmeyen bir nicelik anlamı içermek suretiyle, miktarı belirlenmiş bir hades hüviyeti kazanır. Bazı dilcilerin, bu kullanımı muakkat masdar olarak tabir etmeleri de söz konusu masdarın belirlenmiş olmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda eylemdeki nicelik kavramı, sayısı bilinen ya da bilinmeyen bir miktarı ifade etmek üzere vaz edilen bir mastarla sağlanabilir ki, bunun için de eylemin yapılış sayısını gösteren "mastarı merre" kalıbından yararlanılır. Buna göre söz konusu nicelik anlamı, ضَرْبُهُ ضَرْبَةً وَضَرْبَتَيْنِ örneklerinde sayıca bilinen, müfred ve tesniye formundaki mastarlar ile ifade edilmiş olurken; ضَرْبَاتِ örneğinde ise sayıca bilinmeyen, cemi formundaki bir mastar ifadesiyle sağlanmış olur. Bu yapıların, eylemin sayısını açıkladıkları hususu ittifaklı olduğu halde, naibi mastar suretinde gelen bazı ifadelerin bu yönlü bir anlam ihtiva edip etmedikleri hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İbnu'l-Hâcib'in mefûlü mutlak tarifinden hareket eden Radî, eylemin sayısına delalet eden naibi mastar suretindeki ifadeleri eylemin niceliğini açıklayan mastar örnekleriyle bir arada zikretmiştir. Bu bağlamda, ضَرْبُهُ ضَرْبَةً وَضَرْبَتَيْنِ وَضَرْبَاتِ gibi örneklerin yanı sıra, ضَرْبُهُ ضَرْبًا كَثِيرًا örneğindeki gibi sayıya delalet eden bir ifadeyle nitelenmiş mastarı ve ضَرْبَاتِ ثَلَاثَ, ضَرْبُهُ أَلْفًا, ضَرْبُهُ سَوَاطِئَ وَسَوَاطِينِ وَأَسْوَاطًا gibi eylemin sayısını bildiren lafızları da bu mahiyetteki mefûlü mutlak örnekleri arasında göstermiştir. Buna göre eylemdeki nicelik, ضَرْبُهُ ضَرْبًا كَثِيرًا örneğinde sayısı bilinmeyen bir miktar ifadesiyle nitelenen mastar tarafından açıklanırken; ضَرْبَاتِ ثَلَاثَ örneğinde mastarla temyiz edilen açık bir sayı ile, ضَرْبُهُ أَلْفًا örneğinde doğrudan bir sayı ile, سَوَاطِينِ وَأَسْوَاطًا ضَرْبُهُ سَوَاطِئَ örneklerinde ise mastarı merre yerine vaz edilmiş ve eylemin aracı olarak kullanılan bir alet ismi tarafından açıklanmaktadır. Bununla birlikte Radî, ضَرْبُهُ أَلْفًا ve ضَرْبُهُ سَوَاطِئَ örneklerine dair yaptığı açıklamada أَلْفًا ifadesinin, ضَرْبًا takdirindeki mahzûf mastarın sıfatı olarak; سَوَاطِئَ ifadesinin ise سَوَاطِئَ takdirindeki mahzûf mastarın naibi olarak da görülebileceğini sözlerine eklemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 300.

İbn Hişâm'ın, وما بمعنى المصدر مثله “*Mastar manasında olanlar da mastar gibidir.*” sözüyle mefûlû mutlak örnekleri arasında gösterdiği ¹⁷⁸ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ, ¹⁷⁹ وَلَا تَصْرُوهُ شَيْئًا, ¹⁸⁰ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ayetlerindeki naibi mastarlar hakkında ise, eylemin niteliği ve niceliği açısından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Cevherî bu ayetlerde geçen كُلَّ ve شَيْئًا ifadelerinin, eylemin türünü; ثَمَانِينَ ifadesini ise eylemin sayısını açıklayan mefûlû mutlak örnekleri olduğunu belirtmiştir. Cevherî'nin bu açıklamasından İbn Hişâm'ın, son ayette geçen ثَمَانِينَ ifadesini eylemin sayısını açıklayan mefûlû mutlak örneği olarak zikrettiği anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Ancak Eşmûnî, ¹⁸² فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ayetindeki ثَمَانِينَ ifadesini, eylemin türünü açıklayan suretteki naibi mastar örnekleri arasında zikretmiştir.¹⁸² Eşmûnî'nin bu yaklaşımına göre ise mastara delalet eden tüm yapılar, tür ifade eden bir mahiyet yansıtmaktadır.

Fadıl Salih es-Sâmerrâî (d. 1933), bu husustaki farklı yaklaşımlar üzerinden mefûlû mutlak'ın; "amilini tekid eden", "türünü beyan eden", "sayısını bildiren" şeklinde taksim edilmesini kusurlu bularak, dilcilerin mefûlû mutlak'ı bu kısımlardan ibaret gören yaklaşımlarını eleştirmiştir. Sâmerrâî; amilin türünü ve sayısını beyan eden masdarları, iki ayrı sınıf halinde görmek yerine, "المصدر المبين" *mübeyyin masdar* adı altında amilin türü, sayısı, miktarı ve aracı gibi tüm kavramları içeren mutlak bir “*açıklayıcı masdar*” sınıfı içinde değerlendirmenin daha isabetli olacağını savunmuştur. Sâmerrâî ayrıca, dilcilerin mefûlû mutlak'ı mastar ya da mastar yerine geçen ifadeler arasında fark gözetmeksizin söz konusu kısımlara ayırdıklarını belirterek, mastar yerine geçen ifadelerin de "mübeyyin masdar" şeklinde tabir edilmesinde bir mahzur olmayacağına dikkat çekmiştir.¹⁸³

2.1.3. Fiili Yerine Geçen Masdar ve Özellikleri

Bu bölümde ele alacağımız masdarlar, çeşitli bağlamlarda mahzûf fiili yerine geçerek bu fiillerin özelliklerini yansıtan mübhem asıllı masdarları ifade etmektedir. Zira bu masdarlar, amilin hazfından önce tekid maksadıyla kullanılmakta iken, mahzûf

¹⁷⁸ Nisâ 4/129: "Büsbütün meyletmeyin."

¹⁷⁹ Tevbe 9/39: "Siz ise O'na hiçbir zarar veremezsiniz."

¹⁸⁰ Nûr 24/4: "Onlara seksen değnek vurun."

¹⁸¹ İbn Hişâm el-Ensârî, Şuzûru'z-zeheb, s. 121; el-Cevherî, Cilt:2, ss. 426–427.

¹⁸² el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 211.

¹⁸³ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 156.

fiillerinin yerini alarak yeni bir anlam boyutu kazanmaktadır. Mahzuf fiillerini tekid edip etmedikleri hususunda dilciler arasında bir fikir birliği yoksa da, amillerinin zorunlu olarak hazfedilmesi yönüyle mübhem masdarlardan ayrıldıkları için bağımsız bir mefûlû mutlak sınıfını teşkil ettikleri söylenebilir.

Amilin hazfedilmesindeki zorunluluk; söz konusu masdarların, fiilleri yerine geçmeleri neticesinde fiillerinden devraldıkları birtakım özelliklere sahip olması sebebiyledir. Zira bu masdarlar, fiillerinin sadece anlamını değil, zamirini ve amel yetkisini de devralmak suretiyle bir fiil gibi işlev görürler. Bu bakımdan söz konusu masdarların, fiillerinden devraldığı fonksiyonları yerine getirebilmesi fiillerinin hazfedilmesi koşuluna bağlanmıştır.¹⁸⁴

Fiili yerine geçen masdar için صَبْرًا جَمِيلًا ifadesini örnek verecek olursak burada masdar, amili olan emir formundaki اصْبِرْ fiili yerine geçerek emir anlamında kullanılmış ve fail zamiri de dahil, daha önce fiile ait olan özellikler masdara intikal etmiştir. Böyle bir kullanımda fiilin varlığı, masdarın fiilin hazfı sayesinde elde ettiği özellikleri işlevsiz hale getireceği için fiilin hazfedilmesi bir zorunluluk sayılmıştır. Öte yandan bu durum söz konusu fiilin hiçbir surette zikredilemeyeceği anlamına gelmez. Zira bu cümledeki talep anlamı fiilin zikriyle de elde edilebilir. Nitekim صَبْرًا جَمِيلًا¹⁸⁵ ve وَأَهْجُزْهُمْ هَاجِرًا جَمِيلًا¹⁸⁶ gibi pek çok ayette bu kullanıma rastlanmaktadır. Ancak bu durumda masdar emir ifade etmeyeceği için, fiili yerine geçen bir masdar kullanımı değil, eylemin niteliğini açıklayan bir masdar kullanımı elde edilmiş olacaktır. Dolayısıyla fiilin zikredilmesi halinde aslında evvelce bahsedilen muhtas masdarın, eylemin niteliğini açıklayan suretteki kullanımı örneklendirilmiş olacaktır. Oysa صَبْرًا جَمِيلًا şeklindeki kullanımda durum bundan farklıdır. Zira masdar burada masdarlık anlamından adeta soyutlanarak doğrudan bir emir fiili gibi kullanılmış ve emir fiilinin anlamını yüklenmiştir. Aynı durum, dua fiili yerine kullanılan masdar için de geçerlidir. Örneğin masdar, رَعِيَا لَكَ سَقِيَا ifadesinde olduğu gibi tek başına kullanıldığında dua maksatlı bir kullanım niteliği taşıırken رَعِيَا اللَّهُ رَعَاكَ اللَّهُ سَقَاكَ

¹⁸⁴ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 220.

¹⁸⁵ Meâric 70/5: "(Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde sabret."

¹⁸⁶ Müzzemmil 73/10: "... ve onlardan güzellekle ayrıl."

şeklinde fiilleriyle birlikte söylendiğinde dua anlamı masdarla değil, fiille yansıtılmış olacağından masdar sadece fiilini tekid etmek üzere getirilmiş olur.¹⁸⁷

Bu sınıftaki masdarlardan bazıları da aslen ses isimleri oldukları halde önce masdarlara aktarılacak suretiyle isimler gibi işlem görmeye başlamış, bu sayede bazıları tenvinli olarak da ifade edilebilmiştir. Dilciler, masdarlara aktarılan bu sesleri iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, masdarlıktan ayrılmaksızın daima mansup olanlardır ki, bunlar isim-fiil değildirler. Birini bir şeyden alıkoymak için *لِيَهِيَ*, teşvik için *وَلِيَهِيَ*, hayret ve hoşlanma duygusunu dile getirmek için *وَاهِيَ*, hastalıktan kalkan için *لَعَا* ve *دَعَدَعَا* ve buna benzer *وَيْلَكَ*, *وَيْلُكَ*, *وَيْسَكَ*, *وَيْلُكَ* gibi kullanımlar bu masdarlara örnek gösterilebilir. Bu ifadelerin mefûlü mutlak olarak işlem görmesi ve mu'rab bir isim olarak değerlendirilmesi dilcilerce uygun görülmüştür. Ancak bunlardan *وَيْلُكَ* örneğindeki gibi iki harfli olup ikinci harfi sakın olanlar, aslî mebniliğini devam ettirmiştir. Aslı itibarıyla ses ismi olan masdarların diğer bir kısmı da, *صَهْ* ve *مَهْ* ifadelerinde olduğu gibi masdarlıktan ayrılarak isim-fiil sınıfına intikal etmiştir.¹⁸⁸ Ancak bu kısımdaki ifadeler mefûlü mutlak konumuzun dışında kalmaktadır.

Mefûlü olarak irab edilen bazı ifadelerin, aslı itibarıyla bir masdar değilken sonradan bu hüviyeti kazanmış olduğu ihtimali dikkate alınırsa söz konusu masdarların kendi lafızlarından türetilmiş bir fiilin; Arap dilinde vaz edilip edilmediği, vaz edildiyse bile kullanımda olup olmadığı gibi birtakım sorulara muhatap kalmak kaçınılmazdır. Buna ilişkin olarak da dilciler, söz konusu masdarların hangi fiillerin yerine geçtiği ve bu fiillere ait hangi işlevleri yerine getirdiği yönündeki soru işaretlerini gidermek için *mühmel* (kullanım dışı) fiil ve *müsta'mel* (kullanımda olan) fiil kavramlarından bahsetmişlerdir. Buna göre söz konusu masdarlardan bazıları, yerini aldıkları mühmel fiilleriyle nasbedilirken bazıları da bilinen şekilde müsta'mel fiilleri yerine geçerek mansup olmaktadır.

Sözlüklerde, mühmel fiilleri yerine geçen masdarlara ait kendi lafızlarından türetilmiş bir fiilleri bulunmaz. Bu tarz masdarlar genellikle mefullerine muzaf olarak kullanılır ve bu masdarlar için kendileriyle aynı anlama gelen bir fiil takdir edilir. İleride bahsedileceği üzere; *وَيْلُكَ*, *وَيْلُكَ*, *وَيْلُكَ* ve *بَلْ* gibi ifadeler bu tür masdarlar

¹⁸⁷ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 166.

¹⁸⁸ Selim en-Naîmî, "İsmu'l-fi'l dirasetü teysîr", **Mecelletü'l-Mecmer'l-İlmiyyi'l-İrâkî**, Cilt:16, 1968, s. 79.

arasında yer almaktadır.¹⁸⁹ Aslında bu masdarlara ait kendi lafızlarından türetilmiş fiillerin varlığından da söz edilebilir. Zira bazı kaynaklarda Arapların çok eskiden bu fiilleri kullandığı ancak bir zaman sonra bu kullanımı terk ettikleri de ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Fiili yerine geçen masdarlardan *talebî masdar* olarak da tabir edilen bazı masdarlar emir, nehiy, dua, beddua ve istifham gibi talep içerikli yapılarda kullanılırken bazıları talep anlamı içermeyen daha ziyade semâî kökenli olup, yaygın kullanımları sebebiyle deyim halini aldıkları bellibaşlı durumlarda; *haberî masdar* olarak da bilinen bazıları ise tamamen kıyasî olup haber kipinde kullanılmaktadır.¹⁹¹

2.1.3.1. Emir ve Nehiy Fiilleri Yerine Kullanımı

Bazı masdarlar, emir fiilleri yerine geçerek bu fiillerin anlamını yüklenirler. Örneğin صَبْرًا عَلَى الْأَذَى فِي الْمَجْدِ “*Şeref elde etmek için eziyete sabret!*” cümlesinde masdar, emir formundaki إِصْبِرْ fiili yerine geçerek emir anlamı içeren bir masdar niteliği kazanmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere burada masdar, mahzuf fiilinin anlamını tekid etmemektedir. Zira amilini tekid eden mübhem masdarların amilleri hazfedilemez. Yine بَلِّغْ الشَّرَّ (بَلِّغْهَا الشَّرَّ) “*Şerri/kötülüğü terk et!*” örneğinde geçen بَلِّغْ ifadesi de, mühmel bir fiilin masdarı olup bu fiille ya da aynı anlama gelen أَتْرُكْ fiili ile mansuptur. Ayrıca bu ifadenin mefûlü mutlak olarak değerlendirilmesi için, muzaf suretinde gelmesi yahut tenvinli okunması gerekir. Çok nadir olmakla birlikte izafe edilmeksizin sonrasında gelen ismi mefûlün bih olarak nasbetmesi de mümkündür, ancak bu durumda بَلِّغْ ifadesi mahzuf bir fiilin masdarı değil, أَتْرُكْ anlamında kullanılan bir isim-fiil olarak değerlendirilir.¹⁹²

Fiili yerine geçen masdar, yasaklama bildiren fiilleri yerine de kullanılabilir. Bu durumda ise masdar, yalnız emir fiilinin anlamında kullanılan bir masdardan sonra getirilebilir. Örneğin قِيَامًا لَا فُجُودًا “*Kalk, oturma!*” ifadesindeki فُجُودًا, emir fiilinin yerine geçen قِيَامًا ifadesinden sonra getirilerek yasaklama anlamı içeren bir mahiyette

¹⁸⁹ Berekât, Cilt:2, s. 257.

¹⁹⁰ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 230.

¹⁹¹ Bazı dilciler talep içerikli olmayan semaî kökenli masdarları da amillerinin lafzını ve suretini göz önünde bulundurarak haber kipi içerisinde değerlendirirken Abbas Hasan bu masdarları, talep içermeyen bir inşâ üslûbu çerçevesinde ele almıştır. Bkz. Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 220.

¹⁹² el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 215; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 38; en-Naîmî, s. 72.

kullanılmıştır. Bu durumda söz konusu ifade, لَا تَفْعُدْ cümlesindeki fiil kullanımıyla eşdeğer bir ifade sayılmaktadır. Bunun dışında emir ve yasaklama konumundaki fiilleri yerine geçen masdarlara aşağıdaki örnekler verilebilir: ¹⁹³

اجْتَنَاهَا لَا كَسَالًا	“ Çalış, tembel olma / haylaz olma !”
نَشَاطًا لَا خُمُولًا	“ Canlı ol, uyuşuk davranma !”
جِدًّا لَا تَوَانِيًا	“ Ciddiye al, savsaklama !”
مَهْلًا لَا عَجَلَةً	“ Ağır ol, acele etme !”
سُرْعَةً لَا تَبَاطُؤًا	“ Çabuk ol, ağır davranma !”
سُكُوتًا لَا كَلَامًا	“ Sus, konuşma !”
صَبْرًا لَا جَزَعًا	“ Sabret, kaygılanma !”

Fiili yerine geçen talebî masdarların tekrar edilmesi gerektiğini savunan İbn Usfûr gibi dilciler de vardır. Buna göre صَبْرًا صَبْرًا gibi masdarın tekrarlandığı durumda ilk masdarın amil olan fiile karşılık geldiği ifade edilmiştir. Ancak dilcilerin çoğunluğu tekrar gerekmezsin amilin hazfının zorunlu olduğu konusunda hemfikirdir. ¹⁹⁴

2.1.3.2. Dua ve Beddua Fiilleri Yerine Kullanımı

Mahzuf fiili yerine geçen masdar dua ve beddua maksatlı bir anlam da ihtiva edebilir. Emir ve nehiy fiilleri yerine geçen masdarlarda olduğu gibi bu masdarların da söz konusu anlamları yansıtabilmeleri için fiilleri mahzuf olmak zorundadır. Aksi takdirde dua ve beddua anlamları masdarla değil, fiilleri ile karşılanmış olacağından masdar, sadece eylemin tekid edilmesini sağlayacaktır. Arap kelimelerinde dua ve beddua içerikli sözlerin masdarla ifade edilmesi oldukça yaygın bir kullanım şeklidir. Örneğin سَقِيًّا سَقِيًّا ifadesindeki سَقِيًّا kelimesi, sulamak anlamına gelen سَقَى fiilinden türetilmiş bir masdar olarak bağlamına göre “Allah artırsın, Allah bereketlendirsın, bereketli olsun, uğurlu olsun”¹⁹⁵ gibi bir anlam taşıırken; رَعِيًّا ifadesi, korumak ve himaye etmek anlamındaki رَعَى fiilinden türetilmiş bir masdar olup “Allah esirgesin,

¹⁹³ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 39; Berekât, Cilt:2, s. 259.

¹⁹⁴ Berekât, Cilt:2, s. 258.

¹⁹⁵ "Türkçe'ye aktarımında referans alınan": Ali Bulut, *Sibeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2003, s. 221; M.Faruk Toprak, "Klasik Arapçada Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2000, s. 133.

Allah yardımcın olsun"¹⁹⁶ gibi dua maksatlı bir anlam ihtiva eder. Bu iki masdar birlikte ¹⁹⁷ "سَقِيًّا وَرَعِيًّا" şeklinde kalıp bir ifade olarak kullanılabildiği gibi ayrı olarak da kullanılabilirler. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu masdarlar mahzuf fiilleriyle birlikte de zikredilebilir. Ancak bu takdirde, masdarın tek başına kullanımı ile hedeflenen üslubun dışına çıkmış olacağından, amilini tekid eden bir mübhem masdar elde edilmiş olacak ve farklı bir anlam boyutu ortaya çıkacaktır.¹⁹⁸

Klasik Arapçada سَقِيًّا ifadesinin dua bağlamında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadenin dua bağlamında tercih edilmesine yönelik şöyle bir değerlendirme yapılmıştır:

*Araplar su ve yağmur talebini iyilik afitet talebinde istiare yollu kullanırlar. Çünkü yaşadıkları bölgeler sıcak ve kurak olduğu için yağmur Arapların hem kendileri ve hem de hayvanları bakımından yaşamın ta kendisidir. Sevdikleri her şeye bu şekilde dua ederlerdi. Bu nedenle سَقَى الله تلك الأتباع ve سَقَاكَ الله Arapların en iyi dualarındandır.*¹⁹⁹

Bu masdarlar yalnız بَعْدَكَ ve سَحَقَكَ sözünde olduğu gibi çirkin telakki edilen kelimada muzaf olarak kullanılırlar. Bu durumda söz konusu ifadenin mefûlü mutlak olarak nasbedilmesi zorunludur, zira merfu olması mastarı haberi olmayan bir müpteda haline getirir. Ayrıca عَذَابًا لَهُ، وَعَذَابٌ لَهُ örneğinde olduğu gibi muzaf değilse hem mansup hem de merfu okunabilir, ancak mansup olması daha evlâ görülmüştür. Bunun dışında الْحَبِيبَةُ لِلْمُفْسِدِ şeklinde harfî ta'rifli geldiklerinde müpteda olarak merfu olmaları daha uygun görülmüştür.

وَيْسَهُ ve وَيَحُهُ، وَيَبُهُ، وَيَلَهُ gibi bazı masdarların kendi lafızlarından vaz edilmiş fiilleri yoktur. Bu tarz masdarların mühmel fiilleriyle ya da aynı anlama gelen başka fiiller vasıtası ile mansup oldukları kabul edilir. وَيَلٌ ve وَيَبٌ kelimeleri kınama ve azarlama gibi durumlarda kullanılırken، وَيَسٌ ve وَيَحٌ kelimeleri kınama ve azarlama kastının olmadığı inkâr halinde söylenen merhamet ifadeleri olup، sadece bir hataya yönelik

¹⁹⁶ "Türkçe'ye aktarımında referans alınan": Reşit Özbalıkcı, "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Boyutu", **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:13-14, 2001, s. 7; Bulut, s. 221.

¹⁹⁷ Bu kullanım "Allah korusun ve susuzluğunu gidersin!", "Allah korusun ve sana su ihsan etsin!", "Allah seni sulasın/bereketlendirsın ve korusun!" gibi şekillerde de tercüme edilmiştir. Bkz. Ahmet Bostancı, "Arapçada Dua Üslûbu", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, 2004, s. 36; M. Edip Çağmar, "Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâgat Açısından Değerlendirilmesi", **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:18, 2003, s. 192; Muhammed Şakir Hanbelizâde, **Temrînli ve İ'raplı Arapça**, (sdl. Hüseyin Elmalı), Anadolu Yayınları, İzmir, 2010, s. 195.

¹⁹⁸ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 166.

¹⁹⁹ Hanbelizâde, s. 195, (Sdl.nin notu).

ikazda bulunmak için kullanılırlar. Zaman içerisinde bu sözler, kişinin sevdiğine de sevmediğine de söyleyebildiği taaccübe benzer bir ifade şeklini almıştır. Bu ifadeler, muzaf olduklarında sadece mansup okunabilirken muzaf olmadıklarında *وَيْلًا لَهُ*, *وَيْلٌ لَهُ* şeklinde hem merfu hem mansup okunabilirler. Ancak son durumda merfu olmaları daha evlâ görülmüştür.²⁰⁰

Çeşitli kaynaklardan derlediğimiz aşağıdaki ifadeler, fiilleri yerine geçen masdarlar olup dua ve beddua anlamında kullanılırlar.²⁰¹ Örneklerde görüleceği üzere, tek başına kullanımı mümkün olduğu halde bazı masdarların, muzaf suretinde ya da ikincil bir masdarın atfıyla kullanımı âdet haline gelmiştir.

بُؤْسًا	“Başın beladan kurtulmasın, acınacak hale gelesin !”
حَيْبَةً	“Hüsranı uğrayasın, başarısız olasın !”
عَقْرًا	“Soyun kurusun, Allah neslini devam ettirmesin !”
سُخْفًا	“Allah seni kahretsin !”
تَعْسًا	“Yok olasıcı, mutsuz olasıcı, bedbaht kalasıcı !”
لَعًا	“Geçmiş olsun !”
نَقْدًا	“Allah kurtarsın !”
مَرْحَبًا	“Hoş geldin, hoş gelesin !”
لَا مَرْحَبًا	“Hoş gelmeyesice !” ²⁰²
دَفْرًا	“Kötü kokasıcı !”
بَهْرًا	“Yenilesice, kahrolasıcı !”
أُفَّةً وَتُفَّةً	“Mahrum kalasın, pislikten kurtulmayasın !”
تُفًا لَكَ	“Tüh, yazıklar olsun sana !”
أَهْلًا وَسَهْلًا	“Hoş geldin, hoş gelesin !”
تَعْسًا وَتَبًّا	“Yüzün yere gelsin, geber emi !”
بُعْدًا وَسُخْفًا	“Allah rahmetinden uzak etsin !”

²⁰⁰ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 80; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 39.

²⁰¹ "Türkçe'ye aktarımında referans alınan": Bulut, ss. 221–225; Özbalkıç, s. 7; Toprak, ss. 131-152; Bostancı, ss. 34–35; Ali Yılmaz, "Arapçada İsim Fiiller", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2001, s. 391; Çağmar, s. 192; Selahattin Yılmaz, "Arapçada Fiillerinin Yerine Mansup Olarak Kullanılan Masterlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 2002, s. 224; Selami Bakırcı ve Sadi Çöğenli, **Arapça Edatlar Sözlüğü**, 1. Baskı, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 2000, ss. 232-234.

²⁰² Bu sözün kişilere yönelik olarak değil de genellikle hastalık, yaşlılık, gurbet gibi istenmeyen durumlar için söylendiği ifade edilmiştir. Bkz. Toprak, s. 143.

جَدْعًا وَعُقْرًا	“ Hayır yüzü görmeyesin, burnun sürtülsün!”
رَحْمَةً لِلْبَائِسِ	“ İhtiyaç sahibine Allah acısın !”
عَذَابًا لِلْكَاذِبِ	“ Yalancının Allah cezasını versin !”
حَوْجًا لَكَ	“ Allah sana selamet versin !”
بُعْدًا لَهُ	“ Allah uzak etsin !”
تَعَسًا لَهُ	“ Yok olasınca, geberesice !”
قُبْحًا لَهُ	“ Ayıp ona, utansın, Allah kahretsin, belasını bulsun !”
تَبًّا لَهُ	“ Allah onu hüsrana uğratsın, helak olsun, kahrolsun !”
سُخْفًا لَهُ	“ Uzak olsun, cehenneme kadar yolu var !”
وَيْلًا لَهُ	“ Yazıklar olsun !” ²⁰³
جُوعًا لَهُ وَتُوعًا	“ Açlık ve susuzluğa uğrasın !”
دَفْرًا لَهُ، بَحْرًا لَهُ	“ Geberesice, yazıklar olsun !”
وَيْحًا	“ Vay sana, nedir bu başına gelenler !”
وَيْبًا	“ Yazık, yazıklar olsun, kahrolasınca, ayıp sana !”
وَيْسًا	“ Yazık, vah sana, vah canım !”
وَيْكَ، وَيَّ لَكَ	“ Vay sana, vay başına gelenlere !”
وَيْلَكَ وَوَيْلَكَ	“ Kahrolası, Allah seni kahretsin, yazıklar olsun sana !”

Bu ifadelerden başka, mastar asıllı olmadıkları halde تُرَبًّا و وَجْدَلًا gibi فَاَهَا لَفِيكَ gibi "ismi ayn" türünden ifadeler de, dua ve beddua bağlamında, mastar yerine kullanılmıştır. Sibeveyh تُرَبًّا لَكَ و وَجْدَلًا şeklindeki sözün, adeta اللَّهُ تُرَبًّا وَوَجْدَلًا adeta اللَّهُ وَأَطْعَمَكَ اللَّهُ تُرَبًّا وَوَجْدَلًا “Yoksulluktan kurtulmayasın, elin taş toprak olsun, Allah sana toprak ve taş yedirsin!” gibi anlamlar ihtiva ettiğini dile getirmiştir.²⁰⁴

Dua ve beddua bağlamında kullanılan bu masdarlar semâî olanlarla mı sınırlı yoksa bu ifadelere kıyas yapılabilir mi, bu hususta farklı görüşler vardır. Sibeveyh bu şekilde gelen masdarlara kıyas yapılmasını doğru bulmazken, Ahfeş ve Müberrid kıyas yapılabileceğini belirtmiştir. Ebû Hayyân ise bu hususun; kendi lafzından fiili olanlara kıyas yapılabileceği aksi takdirde yapılamayacağı, şeklinde açıklanması gerektiği kanaatindedir.²⁰⁵

²⁰³ Bu ifadenin bir eşdeğeri olarak بَسْلًا şeklinde bir kullanımın olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Bostancı, s. 34.

²⁰⁴ Sibeveyhi, Cilt:1, s. 315.

²⁰⁵ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 80.

2.1.3.3. Tekdir, Şaşma ve Acıma Bağlamında Soru Hemzesi ile Kullanımı

Soru edatından sonra gelerek fiili yerine geçen masdar, bağlamına göre azarlama, hayret ve acıma gibi duyguları dile getirebilir.²⁰⁶ Bu maksatla inşa edilen soru üslubuna istifham-ı tevbîhî adı verilir. İstifham-ı tevbîhî, azarlama ve tekdir anlamını ya da inkâr anlamını ortaya koyan bir hemze ile yapılır.²⁰⁷ Bu üslupla sağlanan söz konusu anlamlar bir muhataba ya da üçüncü şahıslara yönelik olabileceği gibi sözü söyleyen kişinin kendisine yönelik de olabilir.²⁰⁸ Örneğin *أَتَوَانِيَا وَقَدْ جَدَّ قُرْنَاؤُكَ!* ²⁰⁹ ifadesinde azarlama ve tekdir kastının muhataba, *أَحُوْفًا وَهُوَ جُنْدِيٌّ!* *“Asker olduğu halde korkuyor mu!”* ²¹⁰ ifadesinde üçüncü şahsa, *أَتَرَكَا لِلْعَمَلِ وَأَنَا فَقِيرٌ!* *“Yoksul olduğum halde çalışmayı terk mi edeyim!”* ifadesinde ise kişinin kendisine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümlelerde soru edatlarından sonra gelen *تَوَانِيَا*, *حُوْفًا* ve *تَرَكَا* ifadeleri zorunlu olarak hazfedilmiş *يَخَافُ*, *تَتَوَانِي* ve *تَرَكَا* fiillerinin anlamında kullanılarak bu fiillerin yerine geçmiş ve mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir.

Azarlama ve tekdir bağlamında fiili yerine geçen masdarda, soru edatı olmadan da bu anlam ifade edilebilir. Ancak bu tarz ifadelerde soru edatının takdîrî olduğunu belirten dilciler, masdarın bu kullanımına örnek olarak tavîl²¹¹ bahrinden olan şu beyti zikretmişlerdir.²¹²

حُمُولًا وَإِهْمَالًا ! وَعَيْرُكَ مُوَلَّعٌ ... بِنَتْنِيَّتِ أَسْبَابِ السَّيَادَةِ وَالْمَجْدِ²¹³

“Senin dışındakiler efendilik ve şerefîn (güç) araçlarını sağlama almak için yanıp tutuşurken, sen uyuşuk ve ihmalkâr (mı) davranıyorsun !”

²⁰⁶ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 40.

²⁰⁷ Berekât, Cilt:2, s. 260.

²⁰⁸ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 222.

²⁰⁹ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, s. 221.

²¹⁰ İbrahim Berakat, verdiğimiz örnekten farklı olarak tevbîh kastının muhatap hükmünde kabul edilen bir üçüncü şahsa yöneldiğini ifade etmiştir. Bkz. Berekât, Cilt:2, s. 261.

²¹¹ Tavîl, Halîl b. Ahmed'in aruz sisteminde “muhtelif” denilen birinci dâirenin ilk bahrini oluşturan şiir veznidir. Eski Arap şairleri, bu vezinde çokça şiir söylediklerinden “rekûb” (binek hayvanı) adıyla da anılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, "Tavîl", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, s. 183.

²¹² el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 188; el-Endelüsî, et-Tezyîl ve't-tekmîl, Cilt:7, s. 200; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 90.

²¹³ Bu beytin kime nispet edildiği kaynaklarda belirtilmemiştir. Bkz. Emîl Bedî Yakub, **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî şevâhidi'l-luğati'l-Arabiyye**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, Cilt:3, s. 367.

Buradaki *حُمُولًا* ve *إِهْمَالًا* ifadeleri zorunlu olarak hazfedilen *تَحْمُلُ* ve *تُهْمِلُ* fiilleri yerine geçerek mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir.

Soru edatından sonra gelerek fiili yerine geçen masdar, hayret ve şaşkınlık duygusunu da dile getirebilir.²¹⁴ Bu bağlamda fiili yerine geçen masdara yine tavîl bahrinden ²¹⁵ "... أَشَوْفًا؟ وَلَمَّا يَمْضِ لِي غَيْرُ لَيْلَةٍ ... " *"Daha sadece bir gece geçmişken özlemek mi?"* dizesinde geçen masdar, örnek gösterilebilir. Acıma duygusunu dile getiren masdara ise, ²¹⁶ "... وَنَأْيٍ حَسِيبٍ؟ إِنَّ ذَا لَعَظِيمٍ " *"Hapsedilmek, prangaya vurulmak, hasret çekmek, gurbette kalmak ve sevgiliden uzak düşmek mi? Doğrusu bu, gerçekten güç"* beytinde geçen masdarlar örnek gösterilebilir. Zira bu ifadelerden her biri, zorunlu olarak hazfedilen *تُسَجِّرُ*, *تُفَادُ*, *تُشْتَاقُ*, *تُعْتَرِبُ* ve *تَنْأَى* fiilleri yerine kullanılmıştır.

2.1.3.4. Bazı Semaî Masdarların Bellibaşlı Durumlarda Kullanımı

Bu masdarların çoğu sık kullanılmaları bakımından adeta deyim halini almış bir yapı ve kullanım özelliği yansıtırlar. Mahzûf fiilleri yerine geçerek bu fiillerin anlamında kullanıldığı ise, sözün söylendiği durumdan anlaşılır. Örneğin bir emre uyulduğu kastını ifade etmek için *سَمِعًا وَطَاعَةً* *"İşitir ve itaat ederim, başüstüne, derhâl"*, bir nimetin hatırlanması halinde *حَمْدًا وَشُكْرًا لَا كُفْرًا* *"Allah'a hamd ve şükür eder, ona nankörlük etmem"*, bir sıkıntıya düşüldüğünde *صَبْرًا لَا جَزَعًا* *"Sabrederim, kaygılanmam"*, tuhaf bir durumla karşılaşıldığında *عَجَبًا* *"Hayret, şaşıyorum!"* denilerek ifade edilmek istenen şey, daha kısa ve öz bir anlatım üslubu ile dile getirilmiş olur. Dolayısıyla

²¹⁴ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 40.

²¹⁵ Kaynaklarda devamı farklı şekillerde nakledilen bu beyit; Kays b. Zerîh, Mecnûn lakaplı Kays, Ru'be ve Cemîl gibi farklı şairlere atfedilmiştir. Bkz. Kays b. el-Mülevvîh el-Âmirî, **Dîvânü Mecnûni Leylâ**, (thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc), 1. Baskı, Dâru Mısır, Kahire, 1979, s. 242; Abdurrahman el-Mistâvî, **Dîvânü Kays b. Zerîh (Kays-u Lübnâ)**, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, ss. 121–122; el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali b. Hamdûn, **et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye**, (thk. İhsan Abbas ve Bekir Abbas), 1. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1996, Cilt:6, s. 72; Muhammed Ali es-Serrâc, **el-Lübâb fi kavaidi'l-lüğa ve âlâtî'l-edeb**, (thk. Hayruddîn Şemsi Paşa), 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983, s. 94; Mahmûd b. Muhammed el-Aynî, **Şerhu's-şevâhidi'l-kübâra**, (thk. Ali M. Fâhir, Ahmed M. Tevfîk ve Abdulazîz M. Fâhir), 1. Baskı, Dâru's-Selâm, Kahire, 2010, Cilt:3, ss. 1038-1039.

²¹⁶ Bu beyit bazı kaynaklarda fakîh, şair ve mutasavvıf bir zat olan Abdullah Aynu'l-Kudât'a nispet edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. es-Sübî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî, **Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübâra**, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1964, Cilt:7, s. 129; el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, **Lisânu'l-mîzân**, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), 1. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002, Cilt:6, s. 292.

sözün sadece söylendiği duruma bakılarak bile bu ifadelerin mahzuf fiillerinin anlamında kullanıldığı tahmin edilebilir.²¹⁷

“*Şu yüz kızartıcı işi yapar mısın?*” diye soran bir kişiye *حَرَامًا* “Çok sakıncalı”²¹⁹ ya da *حَجْرًا* “(Onu yapmaktan) imtina ederim”, *حَجْرًا مَحْجُورًا* “Yasak, yasaklanmış” şeklinde verilen karşılıklar da bu tarz masdarlara örnek gösterilebilir. Ya da *أَفْعَلُهُ، وَمَسْرَّةً* “*Şu işi yapar mısın?*” diye soran bir kimseye “*Memnuniyetle yaparım.*” veya *لَا أَفْعَلُهُ وَلَا كَيْدًا وَلَا هَمًّا* “*Onu ne yaparım ne de yapmaya kalkışırım / Onu yapmayı aklımdan bile geçirmem.*” ve *لَأَفْعَلَنَّهُ وَرَغْمًا وَهَوَانًا* “*Onu mutlaka yapacağım ve seni rezil rüsva edeceğim.*” şeklinde verilen karşılıklardaki ifadeler de bu türdendir. Yine *حَمْدًا* ve *شُكْرًا* ifadesindeki masdarlar ayrı ayrı kullanıldıklarında fiilleri de *حَمْدًا* ve *أَشْكُرُ اللَّهَ شُكْرًا* şeklinde açıkça zikredilebilir. *حَمْدًا* ifadesi ise sadece *حَمْدًا* ifadesi ile birlikte kullanılabilir. Bunların dışında *سُبْحَانَ اللَّهِ* ve *مَعَادَ اللَّهِ* ifadeleri de yine bu tür masdarlar arasında yer alır. *سُبْحَانَ اللَّهِ* ifadesi “*Yüce Allah’ı noksanlıklardan ve O’na lâıyık olmayan vasıflardan tenzih ederim.*” anlamında, *مَعَادَ اللَّهِ* ifadesi ise “*Allah’a sığınırım*” anlamında, fiilleri yerine geçen masdarlar olup daima muzaf olarak kullanılırlar.²²⁰

Bu tarz masdarların fiilleri yerine kullanımı, semâî olup belli lafızlarla sınırlı bir durumdur. Ancak bellibaşlı durumlarda sıklıkla kullanıldığı bilinen her masdarın bu masdarlara kıyas edilmek suretiyle kullanılabileceğini savunanlar da vardır.²²¹

Yukarıda verilen örneklerin yanı sıra tesniye formunda kullanılan masdarlar da bulunmaktadır. Ancak bu ifadelerle gerçek anlamda bir tesniyelik değil, çokluk anlamı kastedilir. *لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ*²²² “*Emrine âmâdeyim, sana karşı boynum kıldan ince.*”, “*Sana itaat edip sana yöneliyorum, memnuniyetle.*”, *حَنَانِيكَ* “*Merhametini dilerim, şefkatine devamlı muhtacım.*”, *سُبْحَانَ اللَّهِ وَحَنَانِيهِ* “*Yüce Allah’ı noksanlıklardan tenzih*

²¹⁷ Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 223–224; Berekât, Cilt:2, s. 261.

²¹⁸ Emîl Bedî Yakub ve Âsi Mîşâl, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-lüğa ve'l-edeb*, 1. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, Cilt:1, s. 565.

²¹⁹ "Türkçe'ye aktarımında referans alınan": Özbalıkçı, s. 9.

²²⁰ el-Galâyînî, Cilt:3, ss. 40–41.

²²¹ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 224.

²²² *لَبَّيْكَ* tek başına da kullanılabildiği halde *سَعْدَيْكَ* yalnız *لَبَّيْكَ* ifadesine tâbi olarak kullanılabilir. Bkz. es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 82.

eder, merhametini dilerim.” gibi ifadeler, tesniye formunda kullanılan başlıca masdar örnekleridir.²²³

2.1.3.5. Mücmel İfadenin Açıklaması ve Sonucu Mahiyetinde Kullanımı (Tafsîlî Masdar)

Fiili yerine geçen masdar, öncesinde geçen cümlelerin tafsilatını yaparak söz konusu cümledeki eylemin sonuçlarını açıklama maksadı ile kullanılabilir. Bu durumda, tafsilatı yapılacak olan cümlelerin eylemi de dilek ya da haber kipinde gelebilir.²²⁴ Masdarın bu bağlamda fiilin yerine geçebilmesi için tafsilatı yapılan cümle özet ve belirsiz bir durum ihtiva etmeli, masdar da bu nitelikteki durumun bir sonucu ve açıklaması mahiyetinde olmalıdır. Eylemi dilek kipinde olan cümleye örnek olarak, *“Dostun sana bir kötülük ederse âkil kimselerin yolunu tut.”* denildiğinde, *فَاسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْعُقَلَاءِ* cümlesi belirsiz ve özet bir durum içermekte, burada sözü edilen âkil kimselerin yolunu tutmaktan tam olarak neyin kastedildiği bilinmemektedir. Dolayısıyla söz konusu cümle bu haliyle bir açıklama ve tafsilat gerektirmektedir. Ancak bu cümleden sonra *فَإِمَّا عِتَابًا كَرِيمًا، وَإِمَّا صَفْحًا* *“Ya kibarca serzenişte bulunursun ya da hoşgörüyle karşılırsın.”* sözleriyle devam edildiğinde bu ifadedeki tafsil edatı *إِمَّا* ile birlikte getirilen *عِتَابًا* ve *صَفْحًا* masdarları, söz konusu cümledeki belirsizliğin bir açıklaması ve sonucunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu cümle *صَفْحًا جَمِيلًا* (أَنْ تَصْفَحَ) *وَإِمَّا (أَنْ تَعْتَبَ) عِتَابًا كَرِيمًا، وَإِمَّا (أَنْ تَصْفَحَ) صَفْحًا جَمِيلًا* takdirinde olup, *عِتَابًا* ve *صَفْحًا* masdarları da zorunlu olarak hazfedilen *تَعْتَبَ* ve *تَصْفَحَ* fiillerinin yerine geçerek bu fiillerin anlamında kullanılmıştır. Yine *إِذَا تَعَبْتَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فَاتْرُكْهَا لِأَشْيَاءَ أُخْرَى* *“Okumaktan usandığında onun yerini başka şeylere bırak.”* cümlesinden sonra *فَإِمَّا مَشْيًا فِي الْحَدَائِقِ، وَإِمَّا اسْتِمَاعًا لِلِدَّاعَةِ، وَإِمَّا عَمَلًا يَدْوِيًّا مُنَاسِبًا* *“Ya parkta yürüyüş yap, ya radyo dinle ya da uygun bir el işiyle uğraş.”* sözleriyle devam edildiğinde buradaki *مَشْيًا* ve *اسْتِمَاعًا* *تَعْمَلُ عَمَلًا* takdirindeki fiilleri yerine kullanılmıştır.²²⁵ Eylemi haber kipinde olana ise *لَأَجْتَهِدَنَّ فَإِمَّا قُوْرًا وَإِمَّا هَلَاكًا* *“Gerçekten gayret göstereceğim artık ya*

²²³ el-Galâyînî, Cilt:3, ss. 41–42.

²²⁴ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 91.

²²⁵ Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 224–225.

kazanırım ya da mahvolurum” cümlesi örnek verilebilir. Buradaki هَلَاكًا ve فَوْزًا masdarları, لَا جَنَّةَ لَهُ ifadesinin tafsilatını yaparak eylemin sonucuna işaret etmektedir.

2.1.3.6. Teşbih Maksatlı Kullanımı (Teşbîhî Masdar)

İbn Akîl, İbn Malik’in كَذَلِكَ ذُو التَّشْبِيهِ بَعْدَ جُمْلَةٍ... كَلِي بُكَاءٍ ذَاتِ غَضَلَةٍ beytinden de yola çıkarak teşbih maksatlı kullanılan muzaf suretindeki masdar için *teşbîhî masdar* ifadesini kullanmıştır.²²⁶ Ancak burada, teşbih maksatlı kullanılan her masdarın, fiili yerine kullanılmadığı hususuna dikkat edilmelidir. Zira muhtas masdar konusundan hatırlanacağı gibi muzaf suretinde gelerek eylemin niteliğini açıklayan masdarların da teşbih ifade edebildiğini ancak buradaki durumdan farklı olarak söz konusu masdarın cümlede zikri geçen bir amil tarafından nasbedildiğini ifade etmiştik. Benzer şekilde teşbih maksatlı kullanıldığı halde لَهُ ذِكَاؤُ ذِكَاؤِ الْحُكَمَاءِ “Onun bilgeler gibi bir zekası var” ifadesinde olduğu gibi, mastarın faille meydana gelen bir özellik olmaması nedeniyle, mefûlû mutlak olarak irab edilemeyen mastar örnekleri de vardır. Öyleyse teşbih ifade eden her mastar, fiili yerine geçen bir masdar değildir. Sonuç olarak teşbih maksadı gözetilen bir mastarın, fiili yerine geçen bir masdar olabilmesi, mastar açısından birtakım şartların sağlanmasını gerektirmektedir.

Buna göre; teşbih maksatlı kullanılacak mastar, bu mastarın anlamını ve sahibini (eylemi gerçekleştireni) içeren bir cümleden sonra gelmeli ve bu cümlede mastarı nasbedebilecek bir amil olmamalıdır. Ayrıca söz konusu mastar, hareket ifade eden bir eylemin mastarı olmalıdır. Örneğin لَهُ بُكَاءُ الْطِفْلِ “Onun çocuk gibi bir ağlayışı var.” ifadesinde geçen بُكَاءُ mastarı için bu şartların sağlanmış olup olmadığına bakılacak olursa; بُكَاءُ ifadesinin teşbih maksatlı olarak zikredildiği, sabit ve durağan bir eylemin değil harekete dayalı bir eylemin mastarı olduğu ve öncesinde geçen لَهُ بُكَاءُ cümlesinin de söz konusu mastarın hem anlamını hem de sahibini içerdiği görülmektedir. Ayrıca لَهُ بُكَاءُ cümlesinde بُكَاءُ mastarını nasbetmeye elverişli bir amil de bulunmamaktadır. Öyleyse bu mastarın zorunlu olarak hazfedilmiş يَبْكِي fiili yerine geçerek mefûlû mutlak olmak üzere nasbedildiği söylenebilir.

²²⁶ el-Ceyyânî, el-Elfiyye, s. 107; İbn Akîl, Cilt:2, s. 184; el-Endelüsî, et-Tezyîl ve't-tekmîl, Cilt:7, s. 184.

Bu şartları sağlayan mastarın, birinci mastardan bedel olarak ya da mahzuf bir müptedanın haberi olarak merfu okunması da mümkün olduğu gibi, ikinci mastarın nekre olması halinde sıfat olarak değerlendirilmesi de mümkündür, ancak marife olması halinde uyum bozulacağından sıfat olarak irab edilemez. Dolayısıyla yukarıda verilen örnekteki mastarın, marife olduğu dikkate alındığında üç vecih mümkün olurken, aynı cümle بُكَاءُ طِفْلِ olarak düşünüldüğünde mastarın irabına ilişkin dört farklı vecih söz konusu olacaktır. Buna göre ikinci mastar; mahzuf bir fiile mefûlû mutlak olarak mansup, mahzuf bir müptedanın haberi olarak merfu, birinci mastardan bedel olarak merfu ya da birinci mastarın sıfatı olarak merfu okunmak suretiyle dört farklı şekilde irab edilebilir. Başta el-Halîl olmak üzere dilciler, mahzuf bir isim takdir etmek suretiyle marifenin de sıfat olabileceğine cevaz vermektedir. Buna göre söz konusu cümlelerin takdîr بُكَاءُ الطِّفْلِ (مثلاً) بُكَاءُ şeklinde olur.²²⁷

Teşbih ifade eden mastarın, fiili yerine geçerek teşbîhî masdar olabilmesi için bahsi geçen koşulların tümünü birden sağlaması gerekir. Zira bu koşullardan biri eksik olursa, ikinci mastarın birincisinden bedel olarak merfu okunması zorunlu hale gelir. Buna göre; بُكَاءُ بُكَاءُ النَّكْلِ “Onun ağlayışı, yavrusunu yitirmiş bir annenin ağlayışıdır” ifadesinde olduğu gibi mastardan önce öğeleri tam olan bir cümle yok ise, cümle olduğu halde لَهُ رَجُلٌ رَجُلٌ فِيلٍ “Onun bir ayağı var ki, (sanki) fil ayağı” sözünde olduğu gibi içinde bir mastar ifadesi geçmiyorsa, mastar geçtiği halde لَهُ ذِكَاةٌ ذِكَاةٌ الْحُكْمَاءِ “Onun bilgeler gibi bir zekası var” örneğindeki gibi failin meydana getirdiği bir hadesi ifade etmiyorsa, faille meydana gelen bir hades olduğu halde لَهُ نَوْحٌ نَوْحٌ الْحَمَامِ “Onun güvercin misali bir feryadı var” örneğindeki gibi cümle mastarın sahibini (eylemi gerçekleştireni) içermiyorsa ikinci mastarın merfu okunarak birinci mastardan bedel olarak irab edilmesi zorunlu hale gelecektir.²²⁸ Ayrıca söz konusu cümle tüm bu şartları sağladığı halde هُوَ يَشْرَبُ شُرْبَ الصَّادِي “Susuz kalmış kimse gibi içiyor” örneğinde olduğu gibi mastarı nasbetmeye elverişli bir amil içeriyorsa bu takdirde, mahzuf fiili yerine geçen bir teşbîhî masdar kullanımı değil, muzaf suretinde gelen bir muhtas masdar kullanımı elde edilmiş olacaktır.

²²⁷ el-Ezherî, Cilt:1, s. 507; Berekât, Cilt:2, s. 267.

²²⁸ İbn Akîl, Cilt:2, ss. 183-184; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 214; Berekât, Cilt:2, ss. 267-268.

2.1.3.7. Somut İsmi Haber Konumundaki Fiili Yerine Kullanımı

Masdar, ismi ayn (madde ismi) olarak da tabir edilen somut bir ismin haberi konumunda gelen fiili yerine kullanılabilir. Bu takdirde masdar, hazfedilmesi zorunlu hale gelen fiili yerine geçebileceği gibi cevazen hazfedilmiş fiili yerine de geçebilir. Her iki durum da masdarın, somut ismin haberi konumundaki fiili yerine kullanımına örnek teşkil eder, ancak fiil açıktan zikredildiği takdirde masdar, fiili yerine geçen bir masdar örneği olmaktan çıkar.

Somut ismin haberi konumundaki fiilin zorunlu olarak hazfedildiği durumda masdar ya tekrar edilir ya da hasr edatlarından biriyle hasredilmiş olur. Masdarın tekrar edilmediği ya da hasredilmediği durumda somut ismin başında bir soru hemzesi bulunabileceği gibi, söz konusu masdarın ma'tufun aleyh suretinde gelmesi de mümkündür. Tüm bu hallerde masdar, hazfedilmesi zorunlu olan fiili yerine geçmiş olur. Yine hazfın zorunlu olabilmesi için bu konumdaki masdarın kesintisiz olarak şimdiki zamana kadar süren bir anlam içermesi ve müstakbel zamanlı olmaması gerekir. Masdarın tekrar edildiği veya hasredildiği duruma sırasıyla *هُوَ سَعِيًّا سَعِيًّا* “O hep çabalar durur / sürekli gayret eder” ve *مَا هُوَ إِلَّا سَعِيًّا* “O hep çalışıp çabalar” ifadeleri; somut ismin başında soru hemzesinin bulunduğu veya masdarın ma'tufun aleyh suretinde geldiği duruma da sırasıyla *أَأَنْتَ سَمْعًا* “Dinliyor musun?” ve *أَنْتَ سَمْعًا وَطَاعَةً* “Sen hep dinler ve itaat edersin / hiç sözümden çıkmazsın” ifadeleri örnek gösterilebilir. Buna göre *هُوَ سَعِيًّا سَعِيًّا* masdarının *هُوَ سَعِيًّا* cümlesinde tekrar edilerek, *مَا هُوَ إِلَّا سَعِيًّا* cümlesinde ise hasredilerek hazfı zorunlu hale gelen *يَسْعَى* fiili yerine geçtiği görülmektedir. Benzer şekilde *أَأَنْتَ سَمْعًا* cümlesindeki *سَمْعًا* masdarının, soru başında soru hemzesi bulunan bir somut ismi takip ederek, *أَنْتَ سَمْعًا وَطَاعَةً* cümlesinde ise ma'tûfun aleyh suretinde gelerek hazfedilmesi zorunlu hale gelen fiili yerine geçtiği görülmektedir. Bu örneklerde masdar, zorunlu olarak hazfedilen fiili yerine geçerken söz konusu şartlardan birini sağlamadığı durumda, fiil mahzûf ise cevazen hazfedilen fiili yerine geçmiş olur. Ancak fiil zikredildiği takdirde masdar, fiili yerine geçen masdar statüsünü kaybetmiş olur. Tüm bu koşullar, mahzûf fiilin somut bir isme haber

olduğu durumda geçerlidir. Zira soyut bir ismin devamında gelen mastarlar mefûlû mutlak değil, merfu okunmak suretiyle haber olarak irab edilmek zorundadır.²²⁹

2.1.3.8. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Maksatlı Kullanımı

Fiili yerine geçen bazı masdarlar, cümlelerin muhtevasını tekid eden bir niteliğe sahip olması bakımından tekid üslubu ile olan ilişkisi bağlamında mübhem masdarın ikinci bir kullanım şekli olarak da değerlendirilmiştir. Zira masdarın bu kullanımı, fiili yerine geçen diğer masdarlardan farklı olarak iki yönlü bir özellik taşımaktadır. Şöyle ki, bu masdarlar tekid işlevi görmeleri bakımından müekkid masdar olma özelliği yansıtırken, zorunlu olarak hazfedilen fiili yerine geçmesi itibariyle de "fiili yerine geçen masdar" sınıfına dahildirler. Ayrıca söz konusu masdarın حَمًّا *“Seni görmek beni gerçekten sevindirdi.”* örneğinde olduğu gibi sadece tekid maksatlı gelmesi ya da قَطْعًا *“Bu kesinlikle benim evimdir.”* örneğindeki gibi mecaz anlam ihtimalini ortadan kaldırması, fiilin hazfedilmesindeki zorunluluğa engel değildir. Zira cümlelerin muhtevasını tekid eden masdarlar, "المصدر المؤكد لنفسه" *kendisini tekid eden masdar* ve "المصدر المؤكد لغيره" *başkasını tekid eden masdar* olarak iki farklı surette bu işlevini gerçekleştirebilmektedir. Buna göre ilk örnekteki حَمًّا ifadesi kendisini tekid eden bir masdar suretinde iken ikinci örnekteki قَطْعًا ifadesi, mecaz ihtimalini ortadan kaldırması itibariyle "başkasını tekid eden" bir masdar konumundadır.²³⁰

Cümlelerin muhtevasını tekid eden masdarlar, هَذَا عَبْدُ اللَّهِ حَمًّا وَقَطْعًا وَيَقِينًا örneğindeki ifadelerde görüldüğü üzere nekre gelebildikleri gibi هَذَا عَبْدُ اللَّهِ الْحَقُّ لَا الْبَاطِلَ وَالْيَقِينَ لَا الشَّكَّ örneğindeki gibi harfi ta'rifle ya da çalışmanın sonraki bölümünde ayet örneklerini vereceğimiz صُنِعَ اللَّهُ, وَعَدَ اللَّهُ, صِبْغَةَ اللَّهِ, كِتَابَ اللَّهِ ifadelerinde olduğu gibi izafet yoluyla marife olarak da kullanılabilirler. Yine لَا أَفْعَلُهُ أَبْنَةً *“Onu kesinlikle yapmayacağım.”* örneğindeki أَبْنَةً ifadesinin, harfi ta'rifle marife olduğu ve zorunlu olarak hazfedilen أَبْنَةً fiili yerine geçerek cümlelerin muhtevasını tekid etmek üzere mefûlû mutlak olarak nasbedildiği görülür. Zira bu masdarın akabinde geldiği cümledeki menfili devamlı olabileceği gibi kesintiye de uğrayabilirdi. Ancak masdarın zikri, söz konusu menfiliğin devam edeceğini vurgulamıştır. أَبْنَةً ifadesinin بَنَاتًا, بَنَةً ve بَنَاتًا şeklinde nekre

²²⁹ İbn Akîl, Cilt:2, s. 181; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 213; el-Ezherî, Cilt:1, s. 505; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 225; Berekât, Cilt:2, ss. 262-264.

²³⁰ İbn Akîl, Cilt:2, s. 182; Abbâs Hasan, Cilt:2, ss. 226-227.

olarak kullanılabildiğini savunanlar varsa da Ebû Hayyân gibi bazı dilciler devamlı surette marife kullanıldığını, bazıları ise hemzesinin أَلْبَنَ şeklinde kat' hemzesi olduğunu ifade etmektedir.²³¹ Cümlelerin muhtevasını tekid eden masdarlar, tekid ettikleri cümleye takdim edilemedikleri gibi cümlelerin öğeleri arasına da giremezler.

2.2. AMİLİN DELALETİ ÇERÇEVESİNDE NAİBİ MASTARDA ANLAM

Mefûlû mutlak bağlamındaki mastar-amil ilişkisinden söz edilirken, fiilin ancak delalet kapsamına giren ifadelerde amel edebildiği, mastarı da bu bakımdan hiçbir hilaf olmaksızın mefûlû mutlak olarak nasbedebildiği ifade edilmişti. Fiilin mastara delaleti, ضَرَبْتُ ve فُئْتُ örneklerinde olduğu şekilde, aynı lafız ve anlam ekseninde cereyan edebileceği gibi, mastarın fiille aynı anlama sahip farklı bir lafız olması ile anlam eksenli bir boyutta da gerçekleşebilir. Fiilin mastara anlam eksenli delaleti ise iki şekilde olabilir. Buna göre mastar, zikredilen fiilin lafzından ve harflerinden ibaret olabileceği gibi lafız ve harfleri itibariyle tamamen farklı bir yapıya da sahip olabilir. Fiilin lafzını ve harflerini ihtiva eden mastara وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا²³² ve وَتَبَتَّلَ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا²³³ ayetlerinde geçen نَبَاتًا ve تَبْتِيلًا ifadeleri örnek gösterilebilir. Bu ifadeler, cümlede zikri geçen أَنْبَتَ ve تَبَتَّلَ fiillerinin değil, bu fiillerle aynı anlama gelen نَبَتَ ve بَتَّلَ fiillerinin mastarlarıdır. Sibeveyh bu mastarların, kendi lafızlarından takdir edilen bir fiille mansup olduğunu ifade ederken Müberrid ve Sîrâfî gibi dilciler, cümlede zikredilen fiilleri tarafından nasbedildiği görüşündedir.²³⁴ Buna göre Sibeveyh, zikri geçen ayetleri نَبَاتًا ve أَنْبَتَكُمْ (فَنْبَتُمْ) ve تَبْتِيلًا (وَتَبَتَّلَ) şeklinde takdir ederek söz konusu mastarların, zikredilen fiillerin delalet ettiği mahzûf fiillerle mansup olduğunu ifade etmektedir.²³⁵

Fiilin mastara anlam eksenli delaletinin diğer bir şekli de حَبَسْتُ ve فَعَدْتُ جُلُوسًا örneklerinde olduğu gibi, yakın anlamlı olsalar bile, mastarın zikredilen fiilden farklı bir lafza sahip olduğu surette gerçekleşir. Dilcilerin kahir ekseriyeti; aynı

²³¹ es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 92; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 226; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 42; Berekât, Cilt:2, s. 265.

²³² Nûh 71/17: "Allah, sizi (babanız Âdem'i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı)." Nûh 71/17: "Allah, sizi (babanız Âdem'i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı)."

²³³ Müzzemmil 73/8: "...ve bütün benliğine O'na yönel."

²³⁴ İbn Yaîş el-Mevsîlî, Cilt:1, ss. 274–276.

²³⁵ Sibeveyhi, Cilt:4, s. 81.

lafızdan olmasa bile fiilin, anlamca örtüşmesi kaydıyla başka bir fiilin mastarında amel etmesine cevaz vermektedir. أَعْجَبَنِي الشَّيْءُ حُبًّا cümlesinde geçen fiil ve mastar yine bu duruma örnek verilebilir. Zira أَعْجَبَ ve حُبًّا aynı lafızdan olmasalar da yakın anlamlı ifadelerdir. Dilcilerin diğer bir kısmı da fiillerin فِيَّامًا örneğindeki gibi yalnız kendi lafzından olan mastarında amel edebileceği görüşünü benimsemiştir. Zira onlara göre, fiil ancak lafzından türetildiği bir mastara delalet edebilir. Bu bağlamda bahsi geçen جُلُوسًا ve فَعَدْتُ gibi örneklerdeki mastarların, bu lafızlardan türetilmiş fiillerin takdiri ile mansup oldukları öne sürülmüştür. Buna göre جُلُوسًا ve مَنْعًا ifadelerinin حَبَسْتُ takdirindeki kendi fiilleriyle nasbedildiği anlaşılmaktadır. Benzer durumların tamamında bu yöntem izlenir ki, bu aynı zamanda Sibeveyh'in benimsediği görüştür. Zira Sibeveyh, fiilden sonra gelen ve harfleri fiilden farklı olan mastarın yine bu mastardan türetilmiş bir fiille mansup olabileceği kanaatindedir. ضَرْبُهُ أَيُّ ضَرْبٍ, ضَرْبُهُ أَيُّ ضَرْبٍ, ضَرْبُهُ أَنْوَاعًا مِنْ الضَّرْبِ örneklerinde geçen ifadeler ise hiçbir hilaf olmaksızın kendilerinden önce zikredilen fiiller tarafından mefûlü mutlak olarak nasbedilebilir. Doğrusu bu ifadelerden her biri, mevsufları hazfedilmiş olan sıfatlardır. Buna göre ضَرْبُهُ أَنْوَاعًا مِنْ الضَّرْبِ denildiğinde, adeta مُتَنَوِّعًا (ضَرْبًا) ضَرْبُهُ denilmiş olurken, ضَرْبُهُ أَيُّ ضَرْبٍ ve ضَرْبُهُ أَيُّ ضَرْبٍ denildiğinde ise ضَرْبُهُ (ضَرْبًا) أَيُّ ضَرْبٍ anlamı ifade edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ifadeler başlangıçta sıfat iken, mevsuflarının hazfedilmesi ile bu mevsuflardan devraldıkları mefûlü mutlak konumuna getirilmiştir.²³⁶ Sonuç itibariyle bazı dilciler, mefûlü mutlak bağlamında fiilin başka bir fiile ait mastarı nasbedemeyeceği kanaatinden hareketle, جُلُوسًا ve تَبَيُّنًا gibi örneklerde takdir yaparak fiilin mastara olan delaletini yine lafzî bir çerçevede değerlendirmiştir. Ancak bu mastarların cümledeki fiilleriyle nasbedilmesine cevaz veren dilciler açısından, anlam eksenli bir delaletin olması da mümkün görünmektedir. Ayrıca أَنْوَاعًا, أَيُّ ve أَيُّ gibi türetilmiş bir fiili olmayan ifadelerin, zikri geçen fiillerle nasbedilmesi ittifaklı olmakla birlikte mahzûf mastarlarına naib oldukları daha isabetli görülmüştür.

Hadese delalet eden ifadeler, naibi mastar suretinde geldiklerinde mübhem masdar işlevi üstlenen bir mefûlü mutlak olabilecekleri gibi, farklı bir konumda irab edilmek suretiyle çeşitli belâğî maksatlarla kullanımına başvuru yapılar olarak da

²³⁶ İbn Yaîş el-Mevsîlî, Cilt:1, ss. 276–277.

değerlendirilebilir. Söz gelimi mübalağa maksadı gözetilen bir bağlamda, أَقْبَلَ رَكْضًا örneğinde olduğu gibi, müştak bir isim (رَاكِضًا) yerine mastar (رَكْضًا) kullanımının tercih edildiği ve bu mastarın hâl olarak irab edilmesiyle yerleşik kuralın dışına çıkıldığı görülebilir.²³⁷ Bu bağlamdaki mastar mübalağa ifade etmekle birlikte ismi fail gibi müştak bir vasfın yerine geçtiği için bir zamir ihtiva eder. Sibeveyh ve Basralı dilcilerin ekseriyeti, bu konumdaki mastarın müştak bir isim teviliyle hâl olarak irab edilmesi gerektiği kanaatini benimsemiştir. Müberrid ve Ahfeş gibi dilciler ise söz konusu mastarın رَكْضًا (يَرْكُضُ) takdirindeki fiiliyle nasbedildiğini belirtirken Sîrâfî, فَعَدَّ cümlesindeki masdar kabîlinden, eylemin türünü beyan eden bir mefûlû mutlak olduğu görüşünü savunmuştur. Ancak gerek hazfın olmaması gerekse mübalağa maksadının gözetilmiş olması itibariyle, burada mastarın hâl olarak irab edilmesi daha isabetli görünmektedir.²³⁸ Benzer şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın Musa (a.s.)'ya hitabı olan سَعِيًّا ayetindeki أَدْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعِيًّا ifadesi de bazı müfessirlerce failin hâli olarak irab edilen ve mübalağa maksadı ile سَاعِيَّاتٍ yerine kullanılan bir mastar olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu ifade, amiliyle yakın anlamlı bir mastar olması itibariyle, يَأْتِيَنَّكَ anlamında tekid işlevi gören bir mefûlû mutlak olarak da irab edilmiştir.²⁴⁰

Müştak vasıflar yerine mastar kullanımı, genel itibariyle mastarın mübalağa maksatlı kullanım özelliğini öne çıkarmaktadır. Bu durum, naibi mastarların mübhem ve muhtas masdar kullanımında da gözetilen belâğî bir incelik olup, mübalağa maksatlı kullanımın yanı sıra, kimi zaman da "tevessu" olarak tabir edilen anlam genişlemesine bir örnek teşkil etmektedir. Söz gelimi, عَطَاءٌ cümlesinde geçen أَعْطَيْتُهُ عَطَاءً (حَسَنًا) ifadesi, hem zâta hem de hadese delaleti olan bir "ismi mastar" olması bakımından söz konusu cümlelerin, عَطَاءٌ ya da أَعْطَيْتُهُ مَالًا (حَسَنًا) şeklinde iki farklı anlam ihtiva etmesi

²³⁷ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 288.

²³⁸ Abdulaziz b. Cuma b. Zeyd el-Mevsîlî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mu'tî*, (thk. Ali Musa eş-Şûmelî), 1. Baskı, Mektebetü'l-Harîcî, Riyad, 1985, Cilt:1, s. 570; es-Suyûtî, Hem'u'l-hevâmi', Cilt:2, s. 228; el-Ezherî, Cilt:1, s. 583.

²³⁹ Bakara 2/260: "... Sonra da onları çağır. Sana uçarak/koşarak gelirler."

²⁴⁰ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 213; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:2, s. 648; Mahmûd b. Abdurrahîm Sâfî, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân ve sarfihî ve beyânih*, 3. Baskı, Dâru'r-Reşîd / Müessesetü'l-Îmân, Dimeşk / Beyrut, 1995, Cilt:2, s. 41; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddîn en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl)*, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), 1. Baskı, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, Cilt:1, s. 216; Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-mesûn fi ulûmi'l-Kitabi'l-meknûn*, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, bty, Cilt:2, s. 578.

muhtemeldir. Dolayısıyla bu ifade şekli, aynı anda her iki anlama da işaret etmek isteyen bir kimsenin bu maksadını da yansıtabilecek bir niteliğe sahiptir. Oysa burada ismi mastar yerine (حَسَنًا) أَعْطَيْتُهُ إِعْطَاءً şeklinde fiilin kendi mastarı getirilmiş olsaydı söz konusu hadesin tekid edilmesinden ibaret bir mübhem masdar yahut da eylemin niteliğini açıklayan bir muhtas masdar kullanımı elde edilmiş olacaktı. Dolayısıyla naibi mastar kullanımıyla dikkat çekilmek istenen bir husus da, farklı anlamlara delaleti olan lafızların bir araya getirilmesi yoluyla söz konusu ifadenin delalet kapsamını genişletmek ve bu suretle az lafızla daha çok anlama işarete bulunmaktır.²⁴¹

2.2.1. Mübhem Masdar Olarak Kullanılan Naibi Mastar

Mastarın müradifi ya da ortak kök harfleri ihtiva eden farklı bir fiilin mastarı ve ismi mastarlar hem amilini tekid eden bir mübhem masdar hem de eylemin niteliğini ve niceliğini açıklayan bir muhtas masdar olarak kullanılabilirler. Hadese doğrudan delalet etmeyen veya delalet kapsamı hadesle sınırlı olmayan mastar dışı unsurlar ise yalnız muhtas masdar işlevi görürler. Zira bu isimler, mahzuf mastarlar vasıtasıyla hadese delalet etmekle birlikte mastara ilişkin tür ve sayı gibi özellikleri de ihtiva ederler.

فَعَدْتُ جُلُوسًا ve أَعْجَبَنِي الشَّيْءُ حُبًّا örneklerinde mastarla eş anlamlı ya da yakın anlamlı bir mastar suretinde gelen ifadeler, amilini tekid eden mahiyetteki mübhem masdara örnek verilebilir. Keza ²⁴² وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيُّنًا ayetinde olduğu gibi ortak kök harfleri ihtiva eden başka bir fiilin mastarı ve كَلَّمْتُ كَلَامًا, سَلَّمْتُ سَلَامًا örneklerindeki ismi mastarlar da bu nitelikteki naibi mastar örnekleri arasındadır.²⁴³

Mübhem masdarın nekre olduğu, muzaf veya mevsuf suretinde gelmediği göz önünde bulundurulursa, naibi mastar suretinde gelen ifadeler de aynı koşulları sağlamalıdır.²⁴⁴ Aksi takdirde mübhem masdar yerine naibi mastar suretinde bir muhtas masdar kullanımı elde edilmiş olur. Yine bu ifadelerden ismi mastar, özel isim

²⁴¹ Fadıl Salih es-Sâmerrâî, **el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ**, 1. Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2000, s. 174.

²⁴² Müzzemmil 73/8: "...ve bütün benliğine O'na yönel."

²⁴³ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 211; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 34.

²⁴⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, Evdahu'l-mesâlik, Cilt:2, s. 205.

olmadığı takdirde mübhem masdar işlevi üstlenebilir. Özel isim olduğunda ise hadese ek bir anlam ihtiva edeceğinden mübhem masdar şeklinde kullanılamaz.²⁴⁵

Dilcilerin çoğunluğu, mübhem masdar olarak kullanılan naibi mastarların zikredilen fiillerle aynı anlama sahip olması bakımından cümledeki fiilleri ile nasbedilmesini isabetli bulurken; Sibeveyh'in de aralarında olduğu bazı dilciler, bu mastarlar için kendi lafızlarından türetilmiş bir fiil takdir etmeyi gerekli görmüşlerdir.²⁴⁶ Bu bağlamda Sibeveyh ve lafzî delaleti gerekli gören diğer dilciler açısından جُلُوسًا (فَجَلَسْتُ) şeklinde mastarın kendi lafzından bir fiil takdir edildiğinde burada naibi mastar söz konusu olmayacaktır.

2.2.2. Muhtas Masdar Olarak Kullanılan Naibi Mastar

Eş anlamlı veya yakın anlamlı mastarlar ile kök harfleri ortak olan mastar ve ismi mastarlar, hadese delalet eden yapılar olması bakımından mübhem masdar olabilecekleri gibi muzaf, mevsuf veya harfi ta'rifli bir surette geldikleri takdirde muhtas masdar da olabilirler. Örneğin فُتِنْتُ وَفُوفًا طَوِيلًا ifadesinde eş anlamlı bir mastar, تَطَوَّيْتُ أَنْطَوَاءَ الْحِضْبِ...²⁴⁷ ifadesinde mevsuf suretinde bir ismi mastar, تَكَلَّمْتُ كَلَامًا جَمِيلًا ifadesinde ise ortak kök harfleri içeren muzaf suretindeki bir başka mastar bu işlevi görmektedir.²⁴⁸

Naibi mastar olabilen diğer ifadeler ise doğrudan hadese delalet eden yapılar olmadıkları halde mastarla sıfat, bedel, temyiz ve izafet gibi yollarla dilbilgisel bir etkileşim kurmak veya doğrudan mastar yerine kullanılmak suretiyle mefûlü mutlak konumunda bulunabilirler. Eşmûnî gibi bazı dilciler, bu ifadelerin mastarla kurdukları anlam ilişkisini sadece eylemin türünü/niteliğini açıklayan mefûlü mutlak kapsamında değerlendirmiştir.²⁴⁹ Bu yaklaşıma göre eylemin miktarı, türü, sayısı, aracı ve sıfatı gibi özellikleri yansıtan ifadeler arasında fark gözetilmeksizin tüm ifadelerin; tür/nitelik bildiren mahiyetteki muhtas masdara örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

²⁴⁵ el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 180; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 214.

²⁴⁶ İbn Yaîş el-Mevsilî, Cilt:1, s. 276.

²⁴⁷ Bu beyit, Rü'be b. Accâc'a ait recez örneklerindendir. Beytin istişhad olarak zikredildiği diğer kaynaklar için bkz. Yakub, Şevâhid, Cilt:9, s. 131.

²⁴⁸ Sibeveyhi, Cilt:4, s. 82; İbn Yaîş el-Mevsilî, Cilt:1, s. 275; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 34; el-Hâşimî, el-Kavâid, s. 198; Berekât, Cilt:2, s. 250.

²⁴⁹ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 210.

Buna karşın eylemin sayısını yahut miktarını belirten naibi master suretindeki ifadeleri "eylemin niceliğini açıklayan mefûlü mutlak" kapsamında değerlendiren Radî ve Cevherî gibi dilciler de vardır. Eylemin niceliğini açıklayan mefûlü mutlak konusunda da bahsedildiği üzere, Eşmûnî'nin nitelik (tür) beyan eden suretteki naibi master örnekleri arasında zikrettiği ²⁵⁰ جَلْدَةً ثَمَانِينَ فَاجْلِدُوهُمْ اyetindeki ثَمَانِينَ ifadesi, Cevherî'ye göre nicelik (sayı) beyan eden bir mefûlü mutlak kullanımına örnek teşkil etmektedir.²⁵¹ Öte yandan Radî, İbnu'l-Hâcib'in mefûlü mutlak tarifinden hareketle, sayı isimlerinin yanı sıra ضَرْبًا كَثِيرًا örneğindeki gibi sayıya delalet eden ifadelerle nitelenmiş masterları ve سَوَاطٍ، سَوَاطِينَ، أُسَاطٍ gibi örneklerde eylemin aracı olarak master yerine geçen alet isimlerini de bu sınıfa dahil etmektedir.²⁵² Arap dili ve belagatı sahasında günümüzün önemli isimlerinden olan Sâmerî de, dilcilerin bu husustaki yaklaşımlarını tenkit ederek, "tür" ve "sayı" eksenli yapılan mefûlü mutlak tasnifinin sorunlu olduğunu ifade etmiştir. Zira Sâmerî'ye göre, naibi master suretinde gelen ifadelerin masterla olan anlam ilişkisi, tür ve sayı kavramlarından ibaret değildir. Bu bağlamda Sâmerî, tür ve sayı eksenli bir taksimat yerine, bu ifadeleri mutlak bir "mübeyyin master" başlığı altında toplamının daha kapsamlı bir yaklaşım olacağını dile getirmiştir.²⁵³

Sâmerî'ye göre, naibi master suretindeki muhtas masdarlardan، فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ “Büsbütün meyletmeyin” ve سَعَيْتُ بَعْضَ السَّعْيِ “Biraz çabaladım” gibi örneklerde mastara muzaf olarak gelen كُلٌّ ve بَعْضٌ tarzındaki ifadelerin, eylemin türüne ilişkin bir mefûlü mutlak olarak tasnif edilmesinde de benzer bir kusur söz konusudur. Şöyle ki; esasen eylemin tam ya da kısmen yapıldığını gösteren ve miktar belirleyici ifadeler olan كُلٌّ ve بَعْضٌ kelimeleri, eylemin türüne ya da sayısına ilişkin bir anlam ihtiva etmedikleri halde dilciler tarafından, yalnız izafet yoluyla mastara olan delaletleri gerekçe gösterilerek "eylemin niteliğini açıklayan mefûlü mutlak" kapsamında değerlendirilmiştir. İşte bu nedenle Sâmerî, "mübeyyin masdar" şeklindeki adlandırması ile, tür ve sayı bildirmeyen naibi master suretindeki ifadelerin de dahil olacağı mutlak bir “açıklayıcı masdar” terimini kullanmayı tercih etmiştir.

²⁵⁰ Nûr 24/4: "Onlara seksen değnek vurun."

²⁵¹ el-Cevherî, Cilt:2, s. 427.

²⁵² el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 300.

²⁵³ es-Sâmerî, Meânî, Cilt:2, ss. 154-156.

Yukarıda bahsi geçen كُلٌّ ve بَعْضٌ ifadelerinin yanı sıra, أَيَّ اجْتَهَادٍ “İnsanüstü bir çaba gösterdim” örneğinde olduğu gibi, eyleme kemâliyet anlamı kazandıran أَيَّ kelimesi de mastara muzaf olarak eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlû mutlak olarak nasbedilebilir. أَيَّ kelimesinin bu kullanımı, eylemin kusursuz ve mükemmel bir şekilde yapıldığı anlamını ifade eder ki, bu nedenle kendisine “أَيَّ الكمالية” *eyyü’l-kemâliyye* adı verilmiştir. Yukarıda örnekleri verilen كُلٌّ, بَعْضٌ ve أَيَّ ifadelerini mahzuf bir mastarın sıfatı olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim bazı dilciler bu cümlelerde mefûlû mutlak olarak, كُلٌّ الْمَمْلُوعُ (مَمْلُوعًا) بَعْضٌ سَعْيٌ (سَعْيًا) بَعْضٌ, فَلَا تَمِيلُوا (مَمْلُوعًا) كُلٌّ الْمَمْلُوعُ, أَيَّ اجْتَهَادٍ ve السَّعْيِ şeklinde fiille aynı kökten olan mansup bir mastar takdir edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.²⁵⁴

كُلٌّ, بَعْضٌ ve أَيَّ ifadelerinden başka izafet yoluyla mastarın muhtevasını belirleyen أَشَدُّ, غَايَةٌ, مُنْتَهَى, دَقَّةٌ, مُعْظَمٌ, جَزِيلٌ, يَسِيرٌ ve شَدِيدٌ gibi ifadeler de mastarın yerine geçerek mefûlû mutlak olarak irab edilirler. “أَنَا مُتَمَنٍّ شَدِيدٍ الْإِمْتِنَانِ” “Çok minnettarım.”, “أَحْتَرَمُهَا غَايَةَ الْإِحْتِرَامِ” “Ona son derece saygı duyarım (hürmette kusur etmem)” ve “جَزِيلَ الشُّكْرِ” “Çok teşekkür ederim.” gibi ifadeler bu kullanıma örnek verilebilir.²⁵⁵

Eylemin sayısını gösteren ifadeler, mastarla temyiz edilerek veya doğrudan mastar yerine kullanılarak mefûlû mutlak olabilirler. Buna göre ضَرْبَاتٍ ثَلَاثَ cümlesinde, ثَلَاثَ ifadesi temyizi durumundaki mastara muzaf olmak suretiyle mefûlû mutlak olurken, ضَرْبَتُهُ ثَلَاثًا örneğindeki ثَلَاثًا ifadesi doğrudan mastar yerine kullanılmak suretiyle mefûlû mutlak olarak irab edilmiştir. Yine جَلْدَهُ ثَمَانِينَ ayetinde geçen ثَمَانِينَ ifadesi de mastarın temyiz olarak geldiği konumda mefûlû mutlak olarak irab edilen sayı ifadesine örnek gösterilebilir. Öte yandan mastarın temyiz olarak zikredilmediği durumda sayı ifadesi, mahzuf bir mastarın sıfatı olarak da değerlendirilebilir.²⁵⁷ Bu durumda ضَرْبَتُهُ ثَلَاثًا örneğindeki ثَلَاثًا ifadesinin, ثَلَاثًا (ضَرْبًا) ضَرْبَتُهُ takdirdindeki mahzuf mastarın yerine geçmesi ile mefûlû mutlak olduğu kabul edilir.²⁵⁸ Sayı isimleri dışında yine eylemin sayısını gösteren مَرَّةً ifadesi مَرَارًا, مَرَاتٍ, مَرَّتَيْنِ, مَرَّةً “Onu bir kez, iki kez, üç kez, defalarca kez uyardım” şeklinde müfred, tesniye veya

²⁵⁴ el-Galâyînî, Cilt:3, s. 36; el-Hâşimî, el-Kavâid, s. 199.

²⁵⁵ Berekât, Cilt:2, s. 255.

²⁵⁶ Nûr 24/4: "Onlara seksen değnek vurun."

²⁵⁷ el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 300.

²⁵⁸ Abbas Hasan, mastarın temyiz olarak zikredildiği durumu da dahil ederek, eylemin sayısını gösteren tüm isimleri mahzuf bir mastarın sıfatı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 217.

ceci formunda gelerek muhtas masdar olabileceği gibi, *أَنْدَرْتُهُ عِدَّةَ مَرَّاتٍ* “Onu birkaç kez uyardım” şeklinde bu ifadeye muzaf olan ya da ²⁵⁹ *إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ* ayetinde olduğu gibi bu ifadeyle temyiz edilen bir isim de mastar yerine geçerek mefûlû mutlak olabilir.²⁶⁰

Mastarın hazfedilmesi halinde sıfatı durumundaki ifade, mahzûf mastarı yerine geçerek eylemin niteliğini açıklayabilir. Örneğin *سِرْتُ أَحْسَنَ السَّيْرِ* “En güzel şekilde yürüdüm” veya *سِرْتُ أَيَّ سَيْرٍ* “Bir yürüdüm ama ne yürüyüş!” cümlelerinde mefûlû mutlak olarak irab edilen *أَحْسَنَ* ve *أَيَّ* ifadeleri, asıl konumları itibariyle *السَّيْرِ* (السَّيْرُ) *أَحْسَنَ* ve *أَيَّ* ifadeleri, asıl konumları itibariyle *السَّيْرِ* ve *السَّيْرِ* takdîrindeki mahzûf mastarların sıfatıdır. Yine anlamı itibariyle eylemin bir türüne delalet eden *الْفَهْرَى* ve *الْفَرْصَاءُ* gibi birtakım ifadeler de niteledikleri mastarın yerine geçebilirler. Örneğin *رَجَعَ الْفَهْرَى* “Gerisin geri döndü.” ve *قَعَدَ الْفَرْصَاءُ* “Bağdaş oturuşu ile oturdu.” denildiğinde mefûlû mutlak olarak irab edilen bu ifadelerin esasen *الْفَهْرَى* (الرَّجْعَةُ) *رَجَعَ* ve *الْفَرْصَاءُ* (الْقَعْدَةُ) *قَعَدَ* takdirindeki mastarları niteledikleri kabul edilmektedir.²⁶¹ Sibeveyh ise *الْفَهْرَى* ve *الْفَرْصَاءُ* gibi ifadelerin doğrudan eylemin türünü açıkladığı kanaatindedir. Bu bakımdan söz konusu isimleri, cümledeki fiillerle nasbedilen masdarlar olarak değerlendirmiştir.²⁶²

Eylemin işlendiği aracı gösteren ifadeler ise doğrudan mastar yerine kullanılmak suretiyle mefûlû mutlak olarak irab edilebilirler. Örneğin *ضَرَبْتُهُ سَوْطًا* denildiğinde bu ifade, *ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً بِالسَّوْطِ* cümlesinin adeta sadeleştirilmiş bir şekli olarak değerlendirilebilir. Bu kullanım, eylemin kendisi vasıtası ile gerçekleştiği tüm alet ve araçlar için geçerlidir. Söz gelimi, *رَشَقْتُ الْعَدُوَّ* “Düşmana attım/fırlattım” cümlesinin sonuna bu eylemin aracı sayılabilecek *سَهْمًا*, *حِجَارَةً*, *رَصَاصَةً*, *قَذِيفَةً* vb. (ok, taş, kurşun, mermi vb.) ifadeler getirildiğinde, her biri doğrudan mastar yerine kullanılmak suretiyle mefûlû mutlak olarak nasbedilir. Ancak zikredilen eylemin aracı olarak bilinmeyen ifadeler mastar yerine kullanılamaz. Örneğin *حَشَبَةً* ve *كُرْسِيًّا* (odun ve sandalye) gibi isimler, dövmek ve atmak anlamındaki eylemlerin bir aracı olarak bilinmediğinden *ضَرَبْتُهُ حَشَبَةً* ya da *رَمَيْتُهُ كُرْسِيًّا* şeklinde ifade edilemez.²⁶³

²⁵⁹ Tevbe 9/80: "Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir."

²⁶⁰ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 211; el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 300; el-Ezherî, Cilt:1, s. 496.

²⁶¹ el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 181; el-Ezherî, Cilt:1, s. 496; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 210.

²⁶² Sibeveyhi, Cilt:1, s. 35; İbn Yaîş el-Mevsılî, Cilt:1, s. 277.

²⁶³ el-Ezherî, Cilt:1, s. 496; el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 211; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 35.

Mastarı işaret etmek için kullanılan işaret isimleri de mastarın yerine geçebilir. Burada işaret isminin naibi mastar olabilmesi için doğrudan mastar yerine kullanılması ile mastarın işaret ismine tabi olarak zikredilmesi arasında bir fark yoktur. Diğer bir deyişle, müşârun ileyh olan mastarın hazfedilip hazfedilmemesi, işaret isminin mefûlü mutlak olarak irab edilmesi sonucunu değiştirmez.²⁶⁴ Sibeveyh başta olmak üzere dilcilerin çoğunluğu bu görüşü benimserken İbn Malik mastarın, işaret ismine tabi olması gerektiğini savunmuştur.²⁶⁵ Örneğin الْإِكْرَامَ ذَلِكَ أَكْرَمْتُهُ ذَلِكَ “Ona şu ikramı yaptım / Onu şöyle ağırladım” cümlesinde işaret ismi, mastarın kendisine bedel olarak irab edildiği bir yapı içerisinde naibi mastar olurken هَلْ اجْتَهَدْتَ اجْتِهَادًا حَسَنًا؟ “İyice/güzelce çalıştın mı?” şeklindeki bir soruya karşılık olarak verilen اجْتَهَدْتُ ذَلِكَ “Öyle çalıştım” ifadesinde ise doğrudan mastar yerine kullanılmış sayılır.

Mefûlü mutlak konumundaki mastara dönen zamir de mastar yerine geçebilir. Bu tür ifadeler اجْتَهَدْتُ اجْتِهَادًا لَمْ يَجْتَهِدْهُ غَيْرِي “Benden başka kimsenin göstermediği gayreti gösterdim.” ve جَامِلُكَ مُجَامَلَةً لَا أَجَامِلُهَا أَحَدًا “Sana hiçbir kimseye göstermeyeceğim nezaketi gösterdim.” cümlelerinde geçen لَمْ يَجْتَهِدْهُ ve أَجَامِلُهَا fiillerinin mansup zamirleri örnek gösterilebilir. Benzer şekilde عَذَابًا فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ²⁶⁶ ayetindeki عَذَابًا ifadesine dönen mansup zamir de bu kullanıma örnek verilebilir.²⁶⁷

İsim soylu edatlardan أَيُّ ve مَا ifadeleri, hem soru hem de bir şart edatı olarak mastar yerine geçebilir. أَيُّ عَيْشٍ تَعِيشُ؟ “Ne şekilde bir yaşam sürmekte?” ve مَا أَكْرَمْتُ؟ “Misafirine ne tür bir ikramda bulundun?” örneklerindeki أَيُّ ve مَا edatları, soru üslubu yoluyla mastarın yerine geçtikleri için mefûlü mutlak olarak irab edilirler. Burada مَا edatı mastara muzaf olmasa da أَيُّ إِكْرَامٍ أَكْرَمْتُ ضَيْفَكَ؟ cümlesinde mastara muzaf olan إِكْرَامٍ ile eşdeğer bir anlam taşımaktadır.²⁶⁸ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ²⁶⁹ ayetindeki أَيُّ ifadesinin de bu suretle mastarın yerine geçtiği ve mefûlü mutlak konumunda geldiği görülür. أَيُّ سَبِيلٍ تَسِيرُ أَسِرْ “Hangi şekilde yürürsen öyle yürürüm” ve مَا شِئْتَ فَاجْلِسْ “Ne şekilde istersen öyle otur / Dilediğin şekilde otur” örneklerinde şart edatı olarak kullanılan أَيُّ ve مَا için de durum böyledir.²⁶⁹

²⁶⁴ el-Ezherî, Cilt:1, s. 494; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 36.

²⁶⁵ Sibeveyhi, Cilt:1, s. 40; el-Ceyyânî, Teshîl, Cilt:2, s. 181.

²⁶⁶ Mâide 5/115: "... artık ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim."

²⁶⁷ İbn Akîl, Cilt:2, s. 192; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 34; el-Hâşimî, el-Kavâid, s. 198.

²⁶⁸ Şuara 26/227: "Zulmedenler hangi akıbetle uğrayacaklarını göreceklerdir."

²⁶⁹ el-Eşmûnî, Cilt:1, s. 211; Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 218; el-Galâyînî, Cilt:3, s. 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MEFÛLÜ MUTLAK KULLANIMI

3.1. MÜBHEM (MÜEKKİD) MASDAR KULLANIMI

Kur'ân-ı Kerîm'de mübhem masdar ile yapılan tekid üslubuna dair çok sayıda ayet örneği bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmı, bazı muhtemel mecazi anlamları bertaraf ederek eylemin gerçek anlamıyla kullanıldığı mesajını aktarırken, diğer bir kısmı da sadece tekid yoluyla söz konusu hadesin gerçekleşmesindeki kesinliği ifade etmektedir.

Mübhem masdarın, muhtemel bir mecazı bertaraf ederek gerçek anlamı mı vurguladığı yoksa eylemin gerçekleşmesindeki kesinliği mi ifade ettiği, genellikle kullanıldığı bağlamdan anlaşılan bir husustur. Bu itibarla, önceki bölümde örneği geçen ve eylemin gerçek anlamına vurgu yaparak mecazi bir anlatımın söz konusu olmadığı mesajını aktaran ²⁷⁰ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا gibi ayet örneklerinin yanı sıra, özellikle kıyamet sahnelerinin anlatıldığı ayetlerde zikri geçen eylemlerin kesin olarak gerçekleşeceği mesajını veren ²⁷¹ إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًا gibi müekkid mastarlara ilişkin ayet örnekleri çalışmamızın bu bölümdeki temel inceleme konusu olacaktır.

Yine çalışmamızın ikinci bölümündeki tasnife bağlı kalmak suretiyle, mübhem masdarın amilini tekid eden mahiyetteki kullanımına ek olarak, cümlelerin muhtevasını tekid eden nitelikteki صُنِعَ اللَّهُ, وَعَدَ اللَّهُ, حَقًّا ve كِتَابًا gibi ifadeler de bu bölümde ele alacağımız müekkid master örnekleri arasında olacaktır.

3.1.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مُمْرًا وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سِيرًا – “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır, dağlar yürüdükçe yürür.”²⁷²

Ayeti kerîmede geçen مُمْرًا ifadesi amili olan تَمُورُ fiilinin, سِيرًا ifadesi de yine amili durumundaki تَسِيرُ fiilinin mastarı olup mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir. مُمْرٌ lafzı çalkantı ile hareket etmek anlamında olup مُمْرُ السَّمَاءِ ise yıldız gibi gök cisimlerinin

²⁷⁰ Nisâ 4/164: "Allah, Mûsa ile gerçekten (vasıtasız bir şekilde) konuştu."

²⁷¹ Vâkıa 56/4-5: "Yeryüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar iyice ufalanarak parça parça edildiği zaman..."

²⁷² Tûr 52/9-10

çalkalanarak düzen ve işleyişinin bozulması anlamına gelir. Dağların yürümesi ise depremlerle yerlerinden taşınması veya bulutlar gibi bulundukları yerlerden başka yerlere intikal ederek yok olmasını ifade etmektedir. Burada تَمُورُ السَّمَاءِ ve تَسِيرُ الْجِبَالُ ifadelerinden anlaşılan eylemler, mecazi anlam ihtiva edebilecek nitelikteki hadiselerdir. Ancak her iki durum da dünya aleminin son bulması ile meydana gelecek kıyamete ilişkin olağanüstü hadiseler olması bakımından, مَوْرًا ve سَيْرًا şeklindeki mastarları ile tekid edilmek suretiyle, söz konusu mecazi anlam ihtimali bertaraf edilmiş ve fiillerin gerçek anlamlarında kullanıldığına dair muhataba kesin bir mesaj verilmiştir.²⁷³

مَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ – “Onlar sinsice bir tuzak kurdular. Biz de, farkında bile değillerken, onları görülmemiş bir şekilde helâk ederek tuzaklarını boşa çıkardık.”²⁷⁴

Ayeti kerîmede Salih (a.s.) ile ona îman edenlere büyük bir düşmanlıkta bulunarak suikaste karar verenlerin bir komplo planı yaptıkları, Cenâb-ı Hakk’ın da onları helâk etmek suretiyle bu planlarını altüst ettiği anlatılmaktadır. Ayetin ifadesiyle onların tuzak kurması, Salih (a.s.)’i ve ailesini öldürmek için gizlice plan yapmalarıdır. Cenâb-ı Hakk’ın tuzak kurması ise, onları farkında değillerken ansızın helâk ederek cezalandırması ve kurdukları tuzağı boşa çıkarmasıdır. Zira yüce Allah gerçek anlamda tuzak kurmaktan münezzehtir. Buna göre Cenâb-ı Hakk’a isnad edilen مَكْر fiili, müşâkele²⁷⁵ üslubu ile ilkinden farklı bir anlamda kullanılmıştır. Başka bir deyişle yüce Allah, onları cezalandırmasına müşâkele yoluyla tuzak adını vermiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın onları helak etmesi, cezalandırmanın gizliliği bakımından istiare yoluyla tuzak kuran kimsenin tuzağına benzetilmiştir.²⁷⁶

²⁷³ es-Suyûtî, el-İtkân, Cilt:3, s. 223; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, Cilt:27, ss. 41–42; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri**, Nesa Yayıncılık, İstanbul, bty, Cilt:7, s. 3506; Sâfi, Cilt:14, s. 15.

²⁷⁴ Neml 27/50.

²⁷⁵ Müşâkele, bedî ilminde “bir söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzeşmesi” mânasında terim olarak kullanılır ve anlama güzellik katan sanatlardan sayılır. Müşâkele, edebî bir amaç veya nükte için bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi şeklinde gerçekleşir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Müşâkele”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, s. 154; es-Suyûtî, el-İtkân, Cilt:3, s. 322; Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, **Cevahiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 309; el-Meydanî, Cilt:2, s. 438.

²⁷⁶ en-Nehhâs, Cilt:3, s. 147; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, **Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)**, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999, Cilt:24, s. 561; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-tefâsîr**, 1. Baskı, Dâru's-Sâbûnî, Kahire, 1997, Cilt:2, s. 379; Derviş, Cilt:7, s. 225.

Ayette geçen her iki مَكْرًا ifadesi de mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir.²⁷⁷ Buna göre yüce Allah, onların komplo eylemlerini mefûlû mutlak ile tekid etmek suretiyle ne denli sinsî bir entrika çevirdiklerini ifade ederken, kendi eylemini mefûlû mutlak ile tekid etmek suretiyle de onları görölmemiş bir şekilde helak ederek planlarını altüst ettiğini ifade etmektedir.

وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا – “İşte biz her şeyi açıkça anlattık.”²⁷⁸

Yüce Allah, bu sözüyle din ve dünya işlerine dair ihtiyaç duyulan hükümleri bir karışıklığa yol açmayacak şekilde açıkladığını ve ortaya koyduğunu ifade etmektedir.²⁷⁹ Bu anlam تَفْصِيلًا ifadesinin mefûlû mutlak olarak getirilmesi ile de ayrıca tekid edilmiştir.²⁸⁰ er-Râzî’ye (v. 606/1210) göre Cenâb-ı Hak, bu sözünü mefûlû mutlak ile tekid etmekle adeta, din ve dünya hükümlerine ilişkin ihtiyaç duyulan her şeyi hiçbir fazlası olmadan gerektiği şekilde açıkladığını ifade etmektedir.²⁸¹

ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا – “Sonra, onlarla hem açıktan açığa, hem de gizli gizli konuştum.”²⁸²

Ayeti kerîmede Nûh (a.s.)’un, kavmini hem alenen hem de gizli bir şekilde imana davet etmek suretiyle davetinde izlediği yöntemden bahsedilmektedir. Müfessirlere göre bu ayetin ثُمَّ ile atfedilmesi, Nûh (a.s.)’un davetini sadece alenen veya sadece gizlice yapması dışında üçüncü bir yöntem olarak hem alenen hem de gizlice yaptığına işaret etmektedir.²⁸³ Râzî, bu ayetin önceki üç ayetle birlikte; Nûh (a.s.)’un davetinin üç aşamada gerçekleştiğine, ثُمَّ edatının ise bu aşamaların zaman ve tesir itibariyle birbirinden sonra geldiğine delalet etmekte olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁴ Ayetin ikinci cümlesindeki إِسْرَارًا ifadesi, amili olan أَسْرَرْتُ fiilini tekid eden bir mefûlû mutlak konumunda gelmiştir.²⁸⁵ Yine bu fiile ait الدُّعَاءُ ve الْإِنْدَارُ şeklinde mahzûf bir

²⁷⁷ Sâfî, Cilt:10, s. 183; Derviş, Cilt:7, s. 223.

²⁷⁸ İsrâ 17/12.

²⁷⁹ Ebû Saîd Abdullah b. Ömer Nâsiruddîn el-Beydâvî, **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvî)**, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî), 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, Cilt:3, s. 250; en-Nesefî, Cilt:2, s. 249.

²⁸⁰ Sâfî, Cilt:8, s. 20; Derviş, Cilt:5, s. 400.

²⁸¹ er-Râzî, Cilt:20, s. 307.

²⁸² Nûh 71/9.

²⁸³ es-Sâbûnî, Cilt:3 s. 428.

²⁸⁴ er-Râzî, Cilt:30 s. 651.

²⁸⁵ en-Nehhâs, Cilt:5 s. 27; Sâfî, Cilt:15, s. 97.

mefûlün olduğu, tekidin ise hazfa aykırı olduğu gerekçe gösterilerek *إِسْرَارًا* kelimesinin sadece fasıla uyumundan kaynaklı geldiği de ifade edilmiştir.²⁸⁶

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا – “Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman...”²⁸⁷

Bu ayette geçen *زُلْزَالَهَا* ifadesi, failine izafe edilmiş bir mastar şeklinde gelerek amili olan *زُلْزِلَتْ* fiilinin anlamını tekid etmek üzere mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir. en-Nehhâs (v. 338/950) burada mastarın *الْأَرْضُ* ifadesine dönen zamire muzaf olarak kullanımını *أَكْرَمْتُكَ كَرَامَةً* sözünün *أَكْرَمْتُكَ كَرَامَةً* anlamında kullanılması kabîlinden saymış, dolayısıyla *زُلْزِلَتْ زِلْزَالَهَا* ifadesinin *زُلْزِلَتْ زِلْزَالًا* anlamında olduğunu ve ayetlerin birbirine uygunluğu açısından izafeli olarak geldiğini belirtmiştir.²⁸⁸ Öte yandan Ebû Hayyân ve bazı müfessirlere göre burada mastarın muzaf olarak gelmesi, kıyametin koptuğu vakit yeryüzünün, üzerindikilerle birlikte şiddetli bir şekilde sarsıntıya uğratılmasını ve bu sarsıntının yeryüzünde bulunanları (dağ, ağaç, bina, kale gibi) savuruncaya dek süren bir şekilde gerçekleşeceğini ifade etmek içindir. Buna göre mastarın muzaf suretinde gelmesi, izafesiz şeklinden daha mübalağalı bir anlam ihtiva etmektedir. Zira bu görüşte olan müfessirler, *إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالًا* şeklinde izafesiz gelen bir mastar ifadesinin, küçük ölçekli bile olsa her sarsıntı için doğru ve geçerli olabileceği değerlendirmesini yapmıştır.²⁸⁹ Elmalılı’ya (1878-1942) göre mastarın izafetle ifade edilmesi, yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarsıntısına işaret eder.²⁹⁰ İbn Âşûr (1879/1973) ise *زِلْزَال* ifadesinin, sarsılmanın dehşetine işaret etmek suretiyle fiilini tekid eden bir mefûlü mutlak olduğunu belirtmiş, birlikte sıkça kullanılmaları sebebiyle yeryüzü için tekrarlanan bir eylem olduğunu ifade etmesi bakımından muzaf suretinde geldiğini aktarmıştır.²⁹¹ Bu değerlendirmelere göre *زُلْزِلَتْ* ile *زِلْزَالًا* ifadelerinin nüans olarak birbirini tam anlamıyla karşılamadığı açıktır.

²⁸⁶ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 3. Baskı, Dâru't-Türâs, Kahire, 1984, Cilt:2, ss. 393–394.

²⁸⁷ Zelzele 99/1.

²⁸⁸ en-Nehhâs, Cilt:5 s. 171.

²⁸⁹ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîf, Cilt:10 s. 522; es-Sâbûnî, Cilt:3, s. 563; Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed), 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, Cilt:5, s. 510; Derviş, Cilt:10, s. 548.

²⁹⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sdl. Komisyon), Azim Dağıtım, İstanbul, bty, Cilt:9 s. 370.

²⁹¹ İbn Âşûr, Cilt:30 s. 491.

Bu durumda ayetin “Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman...” şeklindeki çevirisi de bir bakıma bu anlamsal farkı yansıtmaktadır.

3.1.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlû Mutlak Örnekleri

- وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ حَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ
“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi geçip giderler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁹²

Bu ayetteki صُنِعَ ifadesi, öncesindeki صُنِعَ cümlesinin içerdiği anlamı tekid etmek üzere kendi lafzından takdir edilen bir amille mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Burada صُنِعَ cümlesi, صُنِعَ ifadesini nasb eden amile delalet etmekte ve zımnî bu amilin anlamını içermektedir. Zira dağların bulutlar gibi hareket etmesi, yüce Allah’ın işidir. Dolayısıyla صُنِعَ cümlesinden sonra adeta صُنِعَ “Bunu kesinlikle Allah yapmıştır” denilmiş ve dağların hareketinin her şeyi yerli yerince, sağlam ve muntazam yapan yüce Allah’ın bir sanatı olduğuna işaret edilerek cümlelerin muhtevası takviye edilmiştir.²⁹³

- إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ
“Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler.”
- وَعَدَّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ “Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da kesin olarak va’detmiştir.”²⁹⁴

Ayetin ilk kısmı, müminlerin canlarını ve mallarını Allah yolunda feda etmelerine karşılık Cenâb-ı Hakk’ın kendilerini cennetle mükâfatlandırmasını anlatan bir temsil olup kendilerine niçin böyle bir bedel ödendiğini beyan etmektedir.²⁹⁵ Bu bakımdan إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى ifadesiyle başlayan cümle, Allah yolunda mücadele edenlere Cenâb-ı Hak tarafından cennetin va’dedildiği anlamını, başka bir deyişle وَعَدَّا masterını nasb eden amilin anlamını zımnî ihtiva etmektedir. Ebussuûd efendi (v. 982/1574),

²⁹² Neml 27/88.

²⁹³ en-Nehâs, Cilt:3, s. 153; İbn Âşûr, Cilt:20, s. 50; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1015; en-Nesefî, Cilt:2, s. 624.

²⁹⁴ Tevbe 9/111.

²⁹⁵ el-Beydâvî, Cilt:3, s. 99; İbn Atyye, Cilt:3, s. 87.

cennetin müeccel bir mükafat olması hasebiyle, bu ayette amile (وعد) delalet eden şeyi “*bedelin müeccel olması*” sözüyle açıklamıştır. Netice olarak وَعْدًا ifadesi, وَعَدَهُمْ وَغَدًا takdirinde olup cümlelerin muhtevasını tekid eden bir mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Benzer şekilde حَقًّا ifadesi de ذَلِكَ الْوَعْدُ حَقًّا takdîriyle, akabinde geldiği وَعْدًا (وَعَدَهُمْ) cümlesini tekid eden bir mefûlû mutlak ya da mastarın (وَعْدًا) sıfatı olarak değerlendirilebilir.²⁹⁶ Ayrıca اشْتَرَى fiili, istiare yoluyla وَعَدَ fiili yerinde kullanılmıştır. Zira her iki fiil de bir çaba karşılığı bir şeyin verilmesi anlamına gelir ki, bu ayette de cihada karşılık bir mükafatın verilmesi ifade edildiğinden va'detme eylemi satın alma eylemine benzetilmiştir.²⁹⁷

“Hiçbir kimse Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır.”²⁹⁸

Bu ayetle Cenâb-ı Hakk’ın ilmi ve takdiri olmadan hiçbir hadisenin kendiliğinden meydana gelemeyeceği ifade edilirken, takdir edilen şeyin ise mutlaka gerçekleşeceği, dolayısıyla savaştan kaçmanın takdir edilen bir hükme mâni olamayacağı ifade edilmiştir. Bu bakımdan savaşta sebat etmenin ölüme sebep olmayacağı gibi savaştan kaçınmanın da insanı ölümden kurtaramayacağı haber verilerek müminler mücadeleye cesaretlendirilmiştir.²⁹⁹ Ölümün belirli bir süreye göre Cenâb-ı Hak tarafından yazıldığı ve takdir edildiği bilgisi ise onun ancak Allah’ın izniyle gerçekleşeceği ifadesi içinde zımnen bulunmaktadır. Buna göre كِتَابًا ifadesi, ayetin siyakından anlaşılan كُتِبَ ذَلِكَ كِتَابًا veya كُتِبَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا takdirindeki mahzûf bir كتب fiiliyle mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir.³⁰⁰

...وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَعْلَبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ... - “...Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah’ındır. O gün Allah’ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü’minler

²⁹⁶ en-Nehhâs, Cilt:2, s. 135; Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî, **Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm)**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, bty, Cilt:4, s. 105; Derviş, Cilt:4, s. 178; Sâfî, Cilt:6, s. 40; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 661.

²⁹⁷ İbn Âşûr, Cilt:11, s. 37.

²⁹⁸ Âli İmrân 3/145.

²⁹⁹ el-Beydâvî, Cilt:2, s. 41; Bilmen, Cilt:1, s. 468.

³⁰⁰ el-Ahfeşü'l-Evsat, Cilt:1, s. 234; ez-Zeccâc, Cilt:1, s. 474; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:3, s. 366; er-Râzî, Cilt:9, s. 379; ez-Zerkeşî, Cilt:2, s. 400; Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn el-Bâkulî, **İ'râbu'l-Kur'ân li'l-Bâkulî (İ'râbu'l-Kur'âni'l-mensûbu ile'z-Zeccâc)**, (thk. İbrahim el-İbyârî), 4. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri/Dâru'l-Kütübi'l-Lübnâniyye, Kahire/Beyrut, 1999, s. 767; Sâfî, Cilt:2, s. 325.

sevinecektir...” وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ – “Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah, vaadinden dönmez.”³⁰¹

Burada وَعَدَ اللَّهُ ifadesinden önceki ayetlerin muhtevasına bakıldığında Cenâb-ı Hakk’ın iki vaadi olduğu zımnen ifade edilmektedir. Bunlardan ilki Rumlara, yenilgilerinden sonra galip geleceklerini ifade eden وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَعْلَبُونَ cümlesinden anlaşılırken, ikincisi de Cenâb-ı Hakk’ın Rumlara zafer vermesiyle müminlerin sevineceklerini ifade ettiği وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِخُ الْمُؤْمِنُونَ cümlesinden anlaşılmaktadır.³⁰² Bu cümleden hemen sonra gelen وَعَدَ اللَّهُ وَعْدًا ifadesi ise takdiriyle söz konusu ayetin muhtevasında zımnen bulunan vaadi tekid etmek suretiyle mefulu mutlak olarak nasbedilmiştir.³⁰³ Ayrıca mastarın lafzatullaha izafe edilmesi, telvîh yoluyla, vaadin mutlaka gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Zira doğruluk ve kudret sahibi Cenâb-ı Hakk’ı sözünden caydıracak hiçbir güç yoktur. Bu bağlamda وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ cümlesi de وَعَدَ اللَّهُ ifadesindeki maksat manayı beyan etmektedir. Dolayısıyla telvîh yoluyla kesin bir vaade delalet eden وَعَدَ اللَّهُ ifadesindeki maksat, وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ cümlesi ile de sarâhaten ifade edilmiş olmaktadır.³⁰⁴

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ – “Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu İsa işte budur.”³⁰⁵

Bu ayet, vasıfları zikredilen zatın Meryem oğlu İsa olduğunu kesin bir şekilde ifade ederek Yahudi ve Hristiyanların İsa (a.s.) hakkında öne sürdükleri iddiaları tekzip etmekte ve onların vafsettiği gibi olmadığını en belîğ şekilde ortaya koymaktadır. Zira Yahudiler İsa (a.s.) için "sihirbaz", Hristiyanlar ise "Allah’ın oğlu" demişlerdi.³⁰⁶ “İşte bu (vasıfları anlatılan) Meryem oğlu İsa’dır.” sözünü takiben gelen قَوْلَ الْحَقِّ ifadesi de bu sözü tekid ederek İsa’nın, Meryem’in oğlu olduğuna dair verilen haberin doğru ve kesin olduğu, Meryem’in onu hiçbir beşer eli değmeksizin dünyaya getirdiği hakikatini kesin bir dille ifade etmektedir. Buna göre قَوْلَ الْحَقِّ ifadesi, أَقُولُ قَوْلَ الْحَقِّ takdirinde olup cümlemin muhtevasını tekid eden bir mefulü mutlak olarak

³⁰¹ Rûm 30/3-6.

³⁰² Elmalılı, Cilt:6, s. 239.

³⁰³ ez-Zeccâc, Cilt:4, s. 177; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1036; el-İmâdî, Cilt:7, s. 50; Derviş, Cilt:7, s. 471; Sâfî, Cilt:11, s. 25.

³⁰⁴ İbn Âşûr, Cilt:21, s. 48.

³⁰⁵ Meryem 19/34.

³⁰⁶ el-Beydâvî, Cilt:4, s. 10.

nasbedilmiştir. Ayrıca bu ifade, mevsufun sıfatına izafesi kabûlinden olup الْقَوْلُ الْحَقُّ “doğru ve (kendisinde asla şüphe olmayan) hak söz” anlamındadır.³⁰⁷

3.2. MUHTAS (MÜBEYYİN) MASDAR KULLANIMI

Kur’ân-ı Kerîm’de muhtas ya da mübeyyin masdar kullanımı genel itibariyle; وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا³¹⁰ ve تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا³⁰⁹, فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا³⁰⁸ ayetlerinde olduğu gibi, mevsuf suretinde gelen mastar örneklerinden oluşmaktadır. Ayrıca الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ³¹², يَنْظُرُونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ³¹¹ ve الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ³¹² ayetlerinde olduğu gibi, teşbih maksadı ihtiva eden ve muzaf suretinde gelen muhtas masdar örnekleri de bulunmaktadır. Harfi ta’rifli olarak gelen muhtas masdarlar ise; فَاصْصَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ³¹⁵ ve فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ³¹⁴ gibi genellikle bir sıfatla nitelenmiş olduklarından bazı dilcilerce mevsuf suretindeki muhtas masdar kapsamında değerlendirilmiştir. Muhtas masdar, bu örneklerdeki kullanımı itibariyle eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir. Eylemin niceliğini açıklayan mefûlü mutlak örnekleri, sayıca daha az olmakla birlikte فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةٌ وَاحِدَةٌ (نَفْحَةٌ وَاحِدَةٌ) وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً³¹⁶, ve فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةٌ وَاحِدَةٌ (نَفْحَةٌ وَاحِدَةٌ) وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً³¹⁶ ayetlerinde olduğu gibi mastarı merre şeklinde gelen mefûlü mutlak kullanımıyla sınırlıdır. Ayrıca sayı isimleri gibi muhtas masdar olarak kullanılan başka ifadeler de vardır ki, bu ayetler naibi mastar örnekleri arasında ele alınacaktır. Dolayısıyla bu başlık altında incelenecek ayet örnekleri, eylemin niteliğini yahut niceliğini açıklamak üzere mastarın lafzından türetilen bir fiille nasbedilmiş mefûlü mutlak kullanımına ilişkin olacaktır.

³⁰⁷ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:7, s. 260; el-Bâkulî, İ'râbu'l-Kur'ân, s. 767; Sâfi, Cilt:8, s. 296.

³⁰⁸ İnşikâk 84/8: "Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek."

³⁰⁹ Tahrîm 66/8: "...Allah'a içtenlikle tövbe edin..."

³¹⁰ Ahzâb 33/71: "Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır."

³¹¹ Âli İmrân 3/154: "Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar..."

³¹² Muhammed 47/20: "... kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığı geçiren kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün."

³¹³ Vâkıa 56/55: "Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz."

³¹⁴ Gâşiye 88/24: "Ancak kim yüz çevirir, inkâr ederse Allah onu en büyük azaba uğratar."

³¹⁵ Hicr 15/85: "Şimdi sen güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et."

³¹⁶ Hâkka 69/13-14: "Sûr'a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarpıtılınca"

³¹⁷ Nisâ 4/102: "... size ani bir baskın yapsalar."

3.2.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا – “Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapkınlığa düşmüşlerdir.”³¹⁸

Ayeti kerîmede, daha önce bahsi geçen Yahudilerin Peygamber (s.a.s.)’i ve Kur’ân’ı inkâr etmekle kalmayıp başka insanları da Peygamber (s.a.s.)’e uymaktan alıkoydukları ifade edilmektedir. Zira Yahudiler; “Biz, Muhammed’in niteliklerini kitabımızda görmüyoruz”, “Eğer o bir peygamber olsaydı Tevrat’ın Musa (a.s.)’ya inmesi gibi kitabını bir defada getirirdi”, “Tevrat’ta, Musa (a.s.)’nın şeriatı asla neshedilmez, diye yazılıdır”, “Peygamberlik, Harun (a.s.) ve Davud (a.s.)’un soyundan gelenlere verilir” gibi çeşitli sözlerle insanların kalplerine şüphe düşürmek suretiyle Peygamber (s.a.s.)’e uymalarını engellemişlerdir.³¹⁹ Böylelikle yalnız kendilerini değil, başkalarını da dalalete sürüklediklerinden Cenâb-ı Hak, onları derin bir sapkınlık içinde olmakla nitelendirmiştir.³²⁰ Burada بَعِيدًا sıfatı ile tahsis edilerek muhtas masdar olarak gelen ضَلُّوا ifadesi, eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olmak üzere amili olan ضَلُّوا fiiliyle nasbedilmiştir.³²¹

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى – “Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.”³²²

Bu ayeti kerîmede Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s.)’in hanımlarına evlerinde durmalarını emrederek, açılıp saçılmak suretiyle süslenerek dışarı çıkmalarını yasaklamakta ve bunun İslam’dan önceki cahiliye dönemi kadınlarının bir davranışı olduğunu bildirmektedir.³²³ Ayette geçen تَبَرَّجْ kelimesini örtülmesi daha uygun olan yerleri göstermek, salınarak yürümek, süsleri ve zînetleri göstermek gibi anlamlarla izah eden müfessirler, ilk cahiliye tabiriyle kastedilen döneme ilişkin olarak da çok sayıda farklı görüş öne sürmüşlerdir.³²⁴ Bu hususun iki şekilde izah edildiğini nakleden Razi’ye göre ise ilk cahiliyeden maksat, Nûh (a.s.) döneminde yaşayanlar olup sonraki cahiliye ile de ondan sonrakiler kastedilmektedir. Yahut da ilk (الأولى) tabiri, bir

³¹⁸ Nisâ 4/167.

³¹⁹ el-Kurtubî, Cilt:6, s. 19; er-Râzî, Cilt:11, s. 269.

³²⁰ el-Beydâvî, Cilt:2, s. 110; el-İmâdî, Cilt:2, s. 257; es-Sâbûnî, Cilt:1, s. 295.

³²¹ Sâfî, Cilt:3, s. 247; Derviş, Cilt:2, s. 386.

³²² Ahzâb 33/33.

³²³ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:8, s. 477; İbn Atıyye, Cilt:4, s. 383.

³²⁴ el-Kurtubî, Cilt:14, s. 179; el-Beydâvî, Cilt:4, s. 231; es-Sâbûnî, Cilt:2, s. 481.

diğerinin olmasını gerektiren bir mahiyette değil; evvelki, yani eski cahiliye dönemi anlamında kullanılmıştır.³²⁵

Ayeti kerîmede geçen تَبْرُجْ kelimesi, muzaf suretinde gelerek eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir.³²⁶ Ancak bu kelime, teşbih ifade eden bir mastar olup aslı itibariyle مِثْلُ تَبْرُجِ النِّسَاءِ takdirindeki asıl mefûlü mutlak'a ait sıfatın muzafun ileyhi iken bu ifadelerin hazfıyla mefûlü mutlak konumuna gelmiştir.

– إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا

“Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.”³²⁷

Ayeti kerîmenin ilk kısmında, Hendek savaşı sırasında müşriklerin doğudan ve batıdan Müslümanları kuşatmasıyla artan korku ve panik halinin şiddeti tasvir edilmektedir. Bu dehşetli durum karşısında muhlis olanlar, dinini yüceltme hususunda Cenâb-ı Hakk’ın vaadini gerçekleştireceğine ve ilahî yardıma mazhar olacaklarına inanıyorlar yahut da Allah katında imtihan edildiklerini bildikleri halde, hata yapmaktan ve tahammül edemeyip zayıflık göstermekten endişe ediyorlardı. Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar ise, sonraki ayetlerde beyan edileceği üzere, “Allah ve Resûlü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar”³²⁸ diyerek kötü zanda bulunuyorlardı. Ayeti kerîmenin تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ifadesine muhatap olanların işte bu suretle Allah hakkında çeşitli zanlarda bulundukları beyan edilmektedir.³²⁹ Bununla birlikte bu hitabın, sadece münafıklara yönelik olup, Peygamber (s.a.s.) ve ashabının helak olduğunu söyleyenlere atıfta bulunduğu da ifade edilmiştir.³³⁰

Zanların çeşitli oluşunu ifade etmesi bakımından ayette çoğul olarak zikredilen تَظُنُّونَ ifadesi, harfi ta’rifli bir surette gelerek eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olmak üzere nasbedilmiştir. Ayrıca söz konusu ifadenin bir muhtas masdar

³²⁵ er-Râzî, Cilt:25, s. 167; en-Nesefî, Cilt:3, ss. 29-30.

³²⁶ Sâfî, Cilt:11, s. 159; Derviş, Cilt:8, s. 10.

³²⁷ Ahzâb 33/10.

³²⁸ Ahzâb 33/12.

³²⁹ el-Beydâvî, Cilt:4, s. 126; Elmalılı, Cilt:6, s. 302; Bilmen, Cilt:6, s. 2788.

³³⁰ el-Kurtubî, Cilt:14, s. 145.

olarak eylemin türünü açıkladığı, mastarın الطُّنُونَا şeklinde çoğul formunda gelmesinden de anlaşılmaktadır. Zira sadece tekid işlevi gören mastarların, tesniye ve cemi formunda gelemeyeceği ifade edilmişti. Buna göre ayette adeta, طُنُنْتُمْ طُنًّا بَعْدَ طُنٍّ “Sizler zan üstüne zanda bulundunuz” denilerek ayete muhatap olanların tek bir zanda sebat etmediklerine işaret edilmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak, تَطُنُّونَ طُنًّا “Bir zanda bulunuyordunuz” demiş olsaydı bu zanlarında isabetli oldukları akla gelebilirdi, ancak "zanlar" denilince aralarında zannı isabetli olmayanların da bulunduğu anlaşılmış oldu. Zira aynı konuda olmaları halinde, zanların tamamı ya da bir kısmı yanlış olabilir. O halde söz konusu ifadenin ayette الطُّنُونَا şeklinde çoğul olarak ifade edilmesi, zanlarında hata edenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir.

طُنُنْتُمْ ifadesindeki ta'rif edatına gelince; çetin bir durumda herkes bir tür zanda bulunabileceği için buradaki elif-lâmın, mübalağa maksadıyla "istiğrak" ifade eden bir anlamda değerlendirilmesi mümkündür. Buna göre ayetin ifadesi, “Siz de Allah’a karşı türlü türlü zanalarda bulunuyordunuz” şeklinde bir anlam ihtiva eder. Yahut da buradaki elif-lâm, ahdîlik ifade eden bir harfi ta'rif olup bununla, müminlerin ve inkârcıların "bilinen" zanları kastedilmektedir. Zira müminden alışlagelen ve bilinen şey, Allah hakkında hayır ve güzel zanda bulunması iken inkârcılardan beklenen, ذَلِكَ طُنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا “Bu (yaratılanların boş yere yaratıldığı iddiası) inkâr edenlerin zannıdır.”³³¹ ve ...إِلَّا الطَّنَّ...³³² “Onlar ancak zanna uyarlar.”³³² ayetlerinde belirtildiği üzere, kötü zanda bulunmalarındır.³³³ Öte yandan İbn Âşûr buradaki elif-lâm’ın, cinsi belirleyen bir harfi ta'rif olduğunu; الطُّنُونَا ifadesinin de, çoğul formda eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlû mutlak olarak nasbedildiğini kaydetmiştir.³³⁴ الطُّنُونَا ifadesine dair diğer bir husus da, kelimenin aslından olmadığı halde sonuna eklenen elif harfidir. Bazı müfessirlerce bu elifin, وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ³³⁵ ve فَأَصْلُونَا السَّبِيلَ³³⁶ ve ayetlerindeki duruma benzer şekilde, vakıf halinde elife dönüşen ayet sonlarıyla uyumlu olması bakımından zaid olarak geldiği ifade edilmiştir.³³⁷

³³¹ Sâd 38/27.

³³² Necm 53/23.

³³³ er-Râzî, Cilt:25, s. 160.

³³⁴ İbn Âşûr, Cilt:21, s. 282.

³³⁵ Ahzâb 33/66: "...ve Resûl’e itaat edeydik”

³³⁶ Ahzâb 33/67: "...bizi yoldan saptırdılar.”

³³⁷ İbn Âşûr, Cilt:21, s. 282; ez-Zerkeşî, Cilt:1, s. 61; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1053.

3.2.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً... – “İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar.”³³⁸

Ayeti kerîmede inkârcıların, maksatlarına ulaşabilmek için Müslümanların silahlarından gafil olmalarını temenni ettikleri ifade edilerek Cenâb-ı Hakk’ın daha önce geçen وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ “Silâhlarını da yanlarına alsınlar.” şeklindeki emrinin hikmeti ve gerekçesi açıklanmaktadır. “Size ansızın bir baskın yapsalar” cümlesindeki مَيْلَةً وَاحِدَةً ifadesi ise mübalağa ifade etmektedir. Zira bu ifade, onlar (inkâr edenler) ikinci bîr baskına gerek bırakmayacak bir şekilde sizi kökten imha edecek bir baskın yapmayı arzu ederler, anlamına gelmektedir. Burada mastarı merre formunda gelen مَيْلَةً kelimesi, eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlü mutlak suretindedir.³³⁹ İbn Âşûr bu cümledeki eylemin, elde edilmek istenen maksadın gerçekleşmesi bakımından tekrarlanabilecek nitelikte bir eylem olmadığı gerekçesiyle مَيْلَةً şeklinde gelen mastarı merre formunun, güç ve şiddetten kinaye olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu kinayeli anlama dikkat çekmek için de mastar, وَاحِدَةً sıfatıyla kayıtlanmıştır. Bu suretle de mefûlü mutlak’ın sadece eylemi tekid etmeye yönelik olmadığı vurgulanmış olmaktadır.³⁴⁰

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ – “İbrahim, yıldızlara bir baktı ve “Ben hastayım/rahatsızım” dedi.”³⁴¹

Ayeti kerîmede geçen فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ “yıldızlara bir baktı” sözüyle kastedilen manaya dair çok sayıda farklı görüş ve rivayet bulunmaktadır. Buna göre; İbrahim (a.s.), kavmine putların ilâh olmadığını kabullendirmek maksadıyla, putlar hususunda onlara tapanlara bir tuzak kurmak istedi. Ertesi gün, kutlayacakları bir bayram günüydü. İbrahim (a.s.) ise o gün onlarla çıkmayıp yalnız kalmak istiyordu. Böylelikle putları kırabilecek, onların fayda ve zarar veremeyeceğini kavmine göstermiş olacaktı. Bir rivayete göre İbrahim (a.s.), müneccim olan kavminin bu âdetlerine göre davranarak yıldızlara bakmış ve إِنِّي سَقِيمٌ “Ben hastayım (sizinle birlikte çıktığım

³³⁸ Nisâ 4/102.

³³⁹ el-Kurtubî, Cilt:5, s. 372; Sâfî, Cilt:3, s. 152; Derviş, Cilt:2, s. 310.

³⁴⁰ İbn Âşûr, Cilt:5, s. 187.

³⁴¹ Sâffât 37/88–89.

takdirde hastalanacağı)” diyerek onlara hasta olacağı izlenimini vermiştir. Yahut da bu sözüyle kavmi putlara taptığı için kalben rahatsız olduğunu ifade etmek istemiştir.³⁴² Bir rivayete göre ise kendisinde belirli saatlerde sıtma hastalığı ortaya çıkıyordu. O saatin gelip gelmediğini anlamak için yıldızlara bakmıştır. Diğer bir görüşe göre de "yıldızlara bakmak" tabiri, uzunca bir tefekküre dalmaktan kinayedir. Zira Araplar uzun uzadıya düşünceye dalan bir kimse için "yıldızlara bakıyor" tabirini kullanırlardı.³⁴³ Ayetteki bu tabir, bir muzaf takdiriyle *النُّجُومِ (عِلْمِ) فَتَنْظُرُ نَظْرَةً فِي* “Nücûm ilmine (yıldızlarla ilgili ilme) baktı” şeklinde de yorumlanmıştır. Ayette eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlü mutlak suretinde gelen *نَظْرَةً* kelimesinin mastarı merre kalıbı ile kayıtlanması, yüce Allah’ın İbrahim (a.s.)’e kavmi için kuracağı tuzağı ilham ederek kendisini delile sevkettiği anlamını ima etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak’ın *وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ Andolsun, daha önce de İbrahim’e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik.*”³⁴⁴ ayeti de bu anlamı teyid etmektedir.³⁴⁵

Sûr’a – فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً فَيُؤْمِتُذِ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.”³⁴⁶

Önceki ayetlerde inkârcıların kıssalarını haber veren Cenâb-ı Hak bu ayeti kerîmede, kıyametin başlamasını ve akabinde gerçekleşecek bazı hadiseleri tafsil etmektedir. İlk cümlede geçen *نَفْخَةً* kelimesi, naibi fail olarak merfû okunduğu gibi mefûlü mutlak olarak mansup da okunmuştur. Naibi fail olduğu vecihte, fiile sakin müenneslik tâ’sının bitişmemesi gramer açısından daha güzel bulunmuştur. Zira *نَفْخَةً* kelimesi hakiki bir müennes olmadığı gibi fiille aralarına *فِي الصُّورِ* ifadesi fasıla olarak girmiştir. Bununla birlikte fiilin câr ve mecrura isnad edildiği kabul edildiğinde *فِي الصُّورِ* ifadesi naibi fail olacağı için, *نَفْخَةً* kelimesinin mefûlü mutlak olarak mansup okunması da uygun görülmüştür.³⁴⁷ Nehhâs, bu kelimenin bir sıfatla nitelenmemiş olması

³⁴² er-Râzî, Cilt:26, s. 341; es-Sâbûnî, Cilt:3, s. 35.

³⁴³ el-İmâdî, Cilt:7, s. 197; Bilmen, Cilt:6, s. 2989.

³⁴⁴ Enbiyâ 21/51.

³⁴⁵ Sâfî, Cilt:12, s. 69; Derviş, Cilt:8, s. 291; İbn Âşûr, Cilt:23, s. 142.

³⁴⁶ Hâkka 69/13-15.

³⁴⁷ ez-Zeccâc, Cilt:5, s. 216; er-Râzî, Cilt:30, s. 624; el-Beydâvî, Cilt:5, s. 240.

halinde sadece mansup olabileceğine dikkat çekerek burada وَاحِدَةً ile nitelendiği için merfu olmasının daha güzel olduğunu beyan etmiştir.³⁴⁸

İkinci cümlede geçen دَكَّةٌ kelimesi ise, دَكَّنَا fiilindeki zamirin naibi fail konumunda bulunması nedeniyle, mefûlû mutlak olarak sadece mansup okunabilir.³⁴⁹ Ayrıca bu ayetlerdeki نَفْحَةٌ ve دَكَّةٌ kelimeleri mastarı merre formunda olup eylemin tekliğini ifade etmesine rağmen bir itnâb üslubu olarak وَاحِدَةً ile kayıtlanmıştır. Bu da söz konusu kelimelerle cinsin kastedilmiş olabileceği ihtimalini bertaraf etmek içindir. Zira mastarı merre formundaki kelimeler teklik anlamına ek olarak, o cinsin birden fazlasına da delalet edebilmektedir.³⁵⁰

İbn Âşûr'a göre نَفْحَةٌ kelimesinin وَاحِدَةً ile nitelenmesi, her iki irabta da mastarı merre formundan anlaşılan teklik anlamını tekid etmektedir. Böylelikle sûra üfürülmenin, bütün beşeriyeti etkilemesi bakımından hayrete düşüren bir hadise olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁵¹

“Sâmirî, - قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي - *şöyle dedi: Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.*”³⁵²

Ayeti kerîmede Musa (a.s.)'nın يَا سَامِرِيُّ “Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?” şeklindeki sorusuna karşılık Sâmirî, bu husustaki mazeretini beyan etmektedir. قَبَضْتُ قَبْضَةً cümlesinde geçen قَبْضَةٌ ifadesi de binâ-i merre kalıbındaki bir mastar olarak "bir avuç" anlamında eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlû mutlak suretinde gelmiştir. Ancak müfessirlerce bu mastara genellikle, ضَرْبُ الْأَمِيرِ “emirin dövdüğü” örneğindeki gibi mefûlün mastarla adlandırılması kabîlinden, (المقبوض) ismi meful anlamı verilmiştir. Buna göre قَبْضَةٌ ifadesi, mefûlün bih olarak irab edilirken قَبَضْتُ قَبْضَةً cümlesiyle, قَبَضْتُ الْمَقْبُوضَ “Bir avuç (toprak) aldım” anlamı kastedilmiş olmaktadır.³⁵³

³⁴⁸ en-Nehhâs, Cilt:5, s. 16.

³⁴⁹ el-Kurtubî, Cilt:18, s. 264; Sâfî, Cilt:15, s. 63; Derviş, Cilt:10, s. 194.

³⁵⁰ el-Meydanî, Cilt:2, s. 116.

³⁵¹ İbn Âşûr, Cilt:29, s. 124.

³⁵² Tâhâ 20/96.

³⁵³ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 902; er-Râzî, Cilt:22, s. 95; en-Nesefî, Cilt:2, s. 381; Sâfî, Cilt:8, s. 414; Derviş, Cilt:6, s. 237.

3.3. FİİLİ YERİNE GEÇEN MASDAR KULLANIMI

Çalışmanın önceki bölümünde, bazı masdarların mahzuf fiiline ait birtakım özellikleri devralmak suretiyle emir, nehiy, dua, beddua ve istifham gibi çeşitli bağlamlarda fiilleri yerine kullanıldığı ve bu sayede fiil gibi işlev görebildikleri ifade edilmişti. Fiili yerine geçen masdarların ayetlerdeki kullanımına ilişkin örneklerle geçmeden önce, söz konusu masdarların hangi belâğî maksatlar çerçevesinde fiil yerine tercih edildiğinden kısaca bahsedilmesi, söz konusu kullanımın ilgili bağlamlardaki rolünü tespit etmek açısından yararlı olacaktır.

Fiili yerine geçen masdar kullanımında fiilin hazfedilmesi, bu masdarların mübhem ve muhtas masdarlardan farklı bir anlam boyutu içermesi bakımından bir zorunluluk sayılmıştır. Zira bu masdarlara ait fiillerin hazfı, haddi zatında gerekli olmadığı halde, masdarın yeni bir işlev ve anlam boyutu kazandığı bellibaşlı yerlerde zorunlu hale gelmektedir. Söz gelimi ³⁵⁴صَبْرًا جَمِيلًا ayetinde geçen صَبْرًا ifadesi, muhtas masdar suretinde gelen bir mefûlû mutlak olup fiili açıkça zikredildiği halde aynı masdar, emir bağlamında صَبْرًا جَمِيلًا şeklinde ifade edildiğinde emir fiili yerine geçen bir masdar kullanımına dönüşmekte ve fiilin hazfı zorunlu hale gelmektedir. Ayrıca bu kullanımda masdar, mahzuf fiilinden devraldığı özelliklerle adeta bağımsız bir statü elde eder. Bu sayede masdar, gerek lafız gerekse anlam açısından yerine geçtiği fiilin rolünü üstlenir ve daha önce fiile ait olan fail zamiri de artık masdarın faili olarak işlem görür. Dolayısıyla masdarın buradaki etkinliği, fiilin hazfedilmesini bir anlamda zorunlu kılmaktadır. Zira fiili yerine geçen masdarın "ivaz", mahzuf fiilin de "muavvaz" olduğu dikkate alınırsa burada ivaz ile muavvazın bir araya gelemeyeceği prensibiyle hareket edilir.³⁵⁵ Nitekim böyle bir kullanımda fiilin varlığı, masdarın fiilden devraldığı özellikleri de işlevsiz hale getirecektir.

Belâğî açıdan bakıldığında, fiilin hazfedilmesi esasen masdarın ilgili bağlamda yüklendiği misyonla ilişkili bir husustur. Şöyle ki; fiili yerine geçen masdar kullanımında, mübhem ve muhtas masdar kullanımından bağımsız bir maksat gözetildiği ve bu bağlamdaki masdarın, fiilden daha güçlü ve sebat ifade eden bir anlam çerçevesi sunduğu görülmektedir. Zira Arap kelimada fiil, hudûs ve teceddüd;

³⁵⁴ Meâric 70/5: "(Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde sabret."

³⁵⁵ Abbâs Hasan, Cilt:2, s. 220.

masdar ise, sübût ve devâm kavramlarının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Radî; *حَمْدًا لَكَ, شُكْرًا لَكَ, عَجَبًا مِنْكَ, مَعَاذَ اللَّهِ* ve *سُبْحَانَ اللَّهِ* gibi örneklerde, hudûs ve teceddüd anlamlarına delalet etmek üzere vaz edilmiş olan şeyin (fiilin) hazfedilmesini, hadesin sürekliliğine yönelik bir maksadın gözetilmesi ile ilişkilendirmiştir.³⁵⁶

Masdarın salt hades, fiillerin ise zamanla birlikte hades ihtiva eden yapılar olması itibariyle, mastar ile yapılan bir emir, esasen salt hadesle yapılan bir emir anlamına gelmektedir. Bu da masdarla yapılan bir emri fiille yapılan emirden daha vurgulu bir üslup haline getirmektedir. Kezâ fiilin, *سَمَّاكَ اللَّهُ* ve *يَرْعَاكَ اللَّهُ* örneklerinde olduğu gibi, zamana delaleti açısından belirli kalıplarla ifade edilen bir yapı olması; söz konusu fiilin mazi, muzari ya da emir formunda ifade edilmesini gerektirirken, *سَقِيًا لَكَ* ve *رَغِيًا لَكَ* şeklindeki masdar kullanımında, belli bir zaman kaydı olmaksızın eylemin yalnız hades boyutuna dikkat çeken bir anlam vurgulanmış olmaktadır. Bununla birlikte emir, nehiy, dua ve beddua gibi bir bağlamda, bazen failin cümlede zikrine bir önem atfedilmeksizin yalnız hadesin ifade edilmesi yönünde bir maksat gözetilir ki, bu maksadın gerçekleşmesi de yine masdar kullanımıyla mümkün olmaktadır. Oysa fiil için bir failin bulunması kaçınılmaz olduğundan fiil kullanımında hades, belli bir faille kayıtlanmış olacaktır. Bu itibarla beddua fiili yerine geçen masdarlardan *تَعَسَا* ve *بُعْدًا* ifadelerinin ³⁵⁷ *وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ* ve ³⁵⁸ *وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* ayetlerindeki kullanımında, belli bir zaman ve faille kayıtlı olmaksızın yalnız bedduaya yönelik hadesi ön plana çıkaran bir maksat gözetildiği söylenebilir. Öyleyse fiili yerine geçen masdar kullanımında, bir bakıma fail ve zaman kavramları geri plana atılarak sadece hadese ve bu hadesin sürekliliğine odaklanılmaktadır.

Fiili yerine geçen masdarlara dair değinilmesi gereken diğer bir husus da bu masdarların, bahsi geçen sübût ve devâm anlamlarına delalet etmek üzere merfu okunmak suretiyle mahzuf bir müptedanın haberi olarak da irab edilebiliyor olmasıdır. Zira masdarın bu bağlamda merfu olması da mansup olması gibi hadesin sürekliliğine delalet eder. Söz gelimi *صَبْرًا جَمِيلًا* ifadesi yerine *صَبْرٌ جَمِيلٌ* şeklinde merfu okunan bir mastar, uzun ve devamlı olan bir sabır talebini dile getirebilir. Ayrıca merfu okunan

³⁵⁶ el-Esterâbâdî, Cilt:1, s. 306.

³⁵⁷ Muhammed 47/8: “İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara!”

³⁵⁸ Hûd 11/44: “Zalimler topluluğu, Allah’ın rahmetinden uzak olsun!” denildi.”

mastardaki süreklilik vurgusu, mansup mastarda olduğundan çok daha güçlü bir şekilde ifade edilmiş olur.³⁵⁹ Ancak çalışmamızın sınırları gereği, bu kullanıma dair verilen örneklerde mastarın merfu okunmasıyla ilgili detaylara girilmeyecektir.

فَسُحِّقُوا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ – “Artık alevli ateştekiler Allah’ın rahmetinden uzak olsun!”³⁶⁰

Ayeti kerîme, peygamberleri yalanlamak suretiyle işlemiş oldukları suçları ve günahları itiraf eden inkârcılar aleyhinde bir dua cümlesidir. Müfessirlere göre bu ifade, "Suçlarını itiraf eden yahut inkâr edenler Allah’ın rahmetinden uzak olsunlar zira bu onlara fayda vermeyecektir" şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir.³⁶¹ Burada beddua bağlamında kullanılan سُحِّقُوا ifadesi, فَبُعْدًا لَكُمْ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ anlamında, fiili zorunlu olarak hazfedilmiş bir mefûlû mutlak konumundadır. Ancak bazı dilciler bu ifadenin, سَحَقَ fiilinin mastarı olduğunu belirtirken bazıları, kıyasa göre إِسْحَاقًا şeklinde gelmesi gereken mastardan zaid harflerin atılmasıyla elde edilen bir kullanım şekli olduğunu aktarmıştır. Buna göre سَحَقَ fiilinin bir mastarı olarak سُحِّقُوا şeklinde takdir edilen سُحِّقُوا ifadesini, Fârisî ve Zeccâc gibi bazı dilciler أُسْحَقُوا şeklinde takdir etmişlerdir. Ancak her iki takdire göre de “Allah onları rahmetinden uzak etsin!” şeklinde bir anlam ifade edilmiş olmaktadır.³⁶² Öte yandan bu ifadenin, "uzak olmak, çok uzaklaşmak" anlamındaki سَحَقَ fiilinin mastarı olarak أُسْحَقُوا şeklindeki emir fiili yerine geçen mastar kullanımına bir örnek teşkil ettiği de ifade edilmiştir.³⁶³

Bazı müfessirler burada سُحِّقُوا ifadesini mefûlû mutlak olarak nasbenden amili, ³⁶⁴ نَبَاتًا وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ayetinde olduğu gibi, iki farklı şekilde takdir etmektedir. Bu durumda söz konusu ifade, فَأَسْحَقَهُمُ اللَّهُ سُحْقًا (إِسْحَاقًا) “Allah onları rahmetinden uzak etsin!” takdirinde, geçişli fiiliyle nasbedilen bir mefûlû mutlak olarak irab edilebileceği gibi; فَأَسْحَقَهُمُ اللَّهُ فَسَحَقُوا سُحْقًا takdirinde, önceki eylemin neticesinde meydana gelen hadesi tekid etmek üzere سَحَقَ fiiliyle nasbedilen bir mefûlû mutlak olarak da değerlendirilebilir. Bu takdirde ise ayetin ifadesi, “Allah onları rahmetinden

³⁵⁹ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, ss. 167-168.

³⁶⁰ Mülk 67/11.

³⁶¹ er-Râzî, Cilt:30, s. 588.

³⁶² ez-Zeccâc, Cilt:5, s. 199; el-Kurtubî, Cilt:18, s. 213; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhî, Cilt:10, s. 224; el-Halebî, Cilt:10, s. 384; Sâfî, Cilt:15, s. 19; Derviş, Cilt:10, s. 150.

³⁶³ el-Meydanî, Cilt:1, s. 230.

³⁶⁴ Nûh 71/17: "Allah, sizi (babanız Âdem’i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı)."

uzaklaştırsın da, onlar da uzaklaştıkça uzaklaşsın, kahrolsun.” şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir.³⁶⁵

وَيَلِكُمْ لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا - “Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın.”³⁶⁶

Ayeti kerîmede Musa (a.s.)’nın, Allah’ın ayetlerini ve mucizelerini sihir olarak niteleyen sihirbazlara karşı ilahî bir tehditte ve ikazda bulunduğu bildirilmektedir.³⁶⁷ Ancak bazı müfessirler Musa (a.s.)’nın وَيَلِكُمْ “Yazıklar olsun size!” şeklindeki hitabını, sihirbazlara karşı taaccüb halinde söylenmiş bir sakındırma ifadesi olarak değerlendirmiş, bazıları da Firavun ve sihirbazlara yönelik helâk olmaları için söylenmiş bir beddua ifadesi olarak yorumlamıştır. Bu itibarla وَيَلِكُمْ ifadesini nasbeden amel hakkında da farklı görüşler öne sürülmüştür.³⁶⁸ Ancak bu ifadenin beddua bağlamında kullanımı ve zamire muzaf olarak gelmesi dikkate alındığında, mahzuf fiili yerine geçen bir mefûlû mutlak olarak nasbedilmesi dilbilgisel açıdan daha tercihe şayandır. Bu bakımdan, ayette zamire muzaf olarak gelen وَيَلِكُمْ ifadesinin, kendi lafzından türetilmiş bir fiili bulunmadığı halde, bu anlama gelen bir fiilin takdiriyle nasbedilmesi daha isabetli görülmüştür.³⁶⁹

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ - “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun.”, حَتَّىٰ إِذَا أَتَحْنُتُهُمْ فَشُدُّوا الْوُثَاقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ, “Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.”³⁷⁰

Ayeti kerîme müminlerin, inkârcılarla karşı karşıya geldiklerinde İslâmın şerefini muhafaza etmek ve dini yüceltmek için onlara karşı mücadele etmelerini emrederken savaş sonrasında hayatta kalanların, esir alınması ve serbest bırakılmasına ilişkin hükümleri düzenlemektedir. Burada emir fiili bağlamında kullanılan فَضَرْبَ الرِّقَابِ ifadesi, فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ ضَرْبًا takdirinde olup mahzuf emir fiili yerine geçen bir mefûlû mutlak konumundadır.³⁷¹ Ayrıca mahzuf fiilinden amel yetkisini devralan masdar,

³⁶⁵ el-İmâdî, Cilt:9, s. 6; Elmalılı, Cilt:8, ss. 226-227.

³⁶⁶ Tâhâ 20/61.

³⁶⁷ er-Râzî, Cilt:22, s. 65; el-Beydâvî, Cilt:4, s. 31; en-Nesefî, Cilt:2, s. 370.

³⁶⁸ İbn Âşûr, Cilt:16, s. 249; el-Kurtubî, Cilt:11, s. 214.

³⁶⁹ Sâfî, Cilt:8, s. 384; Derviş, Cilt:6, s. 206.

³⁷⁰ Muhammed 47/4.

³⁷¹ ez-Zeccâc, Cilt:5, s. 6; en-Nehhâs, Cilt:4, s. 118; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1160; Sâfî, Cilt:13, s. 207.

artık kendi mefûlü sayılan الرِّقَابِ ifadesine takdim edilerek isimlerin birbirine izafe edilmesi kabîlinden bu mefule izafe edilmiştir. Zira masdar, her ne kadar fiilin amelini yaparak mefûlünü nasbedebilse de isim olması bakımından mefûlün bih'te amel etmesi zayıf olup, izafe edilmesi daha tercihe şayandır. Ayeti kerîmede mecazı mürsel yoluyla, öldürme eyleminin en ağır şekli ile tasvir edilmesi ve savaşta mümkün olduğunca katlin bu şekilde yapılmasını hissettirmek maksadıyla, فَاقْتُلُوهُمْ “Onları öldürünüz” yerine bu tabirden daha sert ve çetin bir anlam içeren üslupta, فَضْرَبِ الرِّقَابِ “Boyunlarını vurun” emriyle hitap edilmiştir.³⁷² Ayetin devamında ise savaşta üstünlüğün sağlanmasından sonra düşman saflarından hayatta kalanlara yönelik tatbik edilmesi emredilen hüküm, فَشُدُّوا الْوَتَاقَ “Bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın)” hitabı ile önce mücmel olarak ifade edilmiş, daha sonra فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ “Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.” şeklinde tafsil edati akabinde gelen masdarlar ile, önceki cümlede sağ kalanların esir alınması yönünde mücmel olarak zikredilen eylemin tafsilatına ve sonucuna işaret edilmiştir. Buna göre, فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ cümlesinde geçen مَنَّا ve فِدَاءٌ ifadeleri, kendi lafızlarından takdir edilen fiillerle mefûlü mutlak olarak nasbedilen masterlar olup, mücmel bir anlam ihtiva eden فِيمَا مَنَّا بَعْدُ cümlesinin tafsilatını yaparak eylemin sonucuna dikkat çekmektedir. Ayetin takdiri فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ (أَنْ تُفَادُوا) şeklinde olup buradaki fiillerin hazfedilmesi zorunludur.³⁷³

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ – “Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tespih edin.”³⁷⁴

Ayeti kerîmede, Cenâb-ı Hakk’ın daima tesbih ve takdis edilerek lâayık olmadığı noksan sıfatlardan tenzîh edilmesi gerektiği emredilmektedir. فَسُبْحَانَ اللَّهِ sözü, نَزَّهَهُ عَنْ صِفَاتِ النَّقْصِ وَصِفَاتِ الْكَمَالِ “O’nu her türlü noksanlıktan tenzih edip, kemâl vasıflarla tavsif ediniz.” şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir. Bununla birlikte bazı müfessirler buradaki سُبْحَانَ صَلُّوا “Namaz kılınız” anlamında olduğunu belirterek, bu ayetle beş vakit namaza işaret edilmekte olduğunu dile getirmişlerdir.³⁷⁵

³⁷² İbn Âşûr, Cilt:26, s. 79; el-Beydâvî, Cilt:5, s. 120; en-Nesefî, Cilt:3, s. 322; el-Kurtubî, Cilt:16, s. 226; el-İmâdî, Cilt:8, s. 92; Sâfî, Cilt:13, s. 210.

³⁷³ en-Nehhâs, Cilt:4, s. 118; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:9, s. 461; Sâfî, Cilt:13, s. 208; Derviş, Cilt:9, s. 200; el-Halebî, Cilt:9, s. 685.

³⁷⁴ Rûm 30/17.

³⁷⁵ er-Râzî, Cilt:25, s. 86; en-Nesefî, Cilt:2, s. 694; el-Kurtubî, Cilt:14, s. 14; Bilmen, Cilt:6, s. 2703.

Ancak her hâlükârda, tesbih etmek anlamında ismi mastar olan سُبْحَانَ ifadesi, bu ayetteki bağlamı itibariyle, فَسَبِّحُوا اللَّهَ سُبْحَانًا takdirinde olup, emir fiili yerine geçen bir mefûlû mutlak konumunda gelmiştir.³⁷⁶

عُفِّرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ - “Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”³⁷⁷

Ayeti kerîme; daha önce vasıfları anlatılan müminlerin, Cenâb-ı Hakk’a karşı sorumluluklarını yerine getirme hususunda bir kusur işleme korkusuyla yahut bütün taatlerin Cenâb-ı Hakk’ın ilahlık hakları karşısında birer kusur sayılayacağını ifade etmek maksadıyla, Allah’tan mağfiret dilediklerini bildirmektedir.³⁷⁸ Bazı dilciler buradaki عُفِّرَانَكَ ifadesini إَغْفِرْ لَنَا عُفِّرَانَكَ “Bizi bağışla!” takdirinde, emir fiili yerine geçen bir mefûlû mutlak olarak irab ederken bazıları da نَسْتَغْفِرُ عُفِّرَانَكَ “Senden mağfiret dileriz” anlamında, haber kipindeki fiili yerine geçen bir mefûlû mutlak olarak değerlendirmiştir.³⁷⁹ Sibeveyh’in إَغْفِرْ لَنَا عُفِّرَانَكَ “Bizi bağışla!” şeklinde talep içerikli bir fiil takdir etmek suretiyle dilek kipi içerisinde değerlendirdiği عُفِّرَانَكَ ifadesi, Zemahşerî’nin عُفِّرَانَكَ لَا تُكْفِرَانَكَ “Senden mağfiret dileriz ve sana nankörlük etmeyiz.” şeklinde yaptığı takdire göre, haber kipindeki نَكْفُرُكَ وَلَا نَسْتَغْفِرُكَ fiiliyle nasbedilmiş bir mefûlû mutlak konumundadır.³⁸⁰

3.4. NAİBİ MASTAR SURETİNDE MÜBHEM MASDAR KULLANIMI

Naibi mastar suretinde gelerek mübhem masdar işlevi üstlenen ifadelerin, ayetler bağlamındaki kullanımı incelendiğinde farklı anlam ve irab ihtimallerine de açık olmaları bakımından çok yönlü bir anlam çerçevesine sahip oldukları görülmektedir. Zira müfessirler, genel itibariyle bu tarz ifadeleri tahlil ederken, tek bir ihtimale bağlı kalmamıştır. Müfessirlerin bu yaklaşımı aslında, naibi mastar suretinde gelen ifadelerin birden fazla anlam ihtiva edebilecek nitelikte yapılar olması ve tevessu' (anlam genişlemesi) sayesinde bu muhtemel anlamlardan her birinin gözetilmiş olması ile ilişkili bir husustur.

³⁷⁶ İbn Âşûr, Cilt:21, s. 65; Derviş, Cilt:7, s. 486; Sâfi, Cilt:11, s. 32.

³⁷⁷ Bakara 2/285.

³⁷⁸ er-Râzî, Cilt:7, ss. 113-114.

³⁷⁹ el-Ahfeşü'l-Evsat, Cilt:1, s. 207; el-Ferrâ, Cilt:1, s. 188; el-Bâkulî, İ'râbu'l-Kur'ân, s. 767; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 234; İbn Âşûr, Cilt:3, s. 134.

³⁸⁰ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhî, Cilt:2, s. 759; el-Halebî, Cilt:2, s. 696.

Kur'ân-ı Kerîm'de naibi mastarların gerek mübhem gerekse muhtas masdar olarak kullanıldığı pek çok yerde "tevessu" olgusundan söz edilebilir. Örnek olarak, ³⁸¹جَهْرَةً اَيَاتِنَا يَا مُوسَى لَنْ نُوْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً³⁸¹ ayetinde geçen جَهْرَةً ifadesi ele alınacak olursa; müfessirler buradaki جَهْرَةً ifadesinin رُؤْيَةً ile eş anlamlı bir mastar olduğu görüşünden hareketle söz konusu ifadenin, uykuda görme ya da kalp ile idrak etme şeklinde anlaşılma ihtimalini ortadan kaldıran bir müekkid masdar olduğu kanaatini benimsemiş, dolayısıyla جَهْرَةً اَيَاتِنَا يَا مُوسَى لَنْ نُوْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً “Allah’ı gözle görünceye dek” şeklinde izah etmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu ifadenin جَهْرَةً جَهْرَةً şeklinde mahzuf fiiliyle nasbedilen bir mübhem masdar olduğu yahut قَعَدَ الْفُرُصَاءَ kabîlinden bir muhtas masdar olduğu şeklinde görüşler de öne sürülmüştür. Yine aynı ifade, جَهْرَةً دَوَى جَهْرَةً şeklinde bir muzaf takdiriyle yahut جَاهِرِينَ şeklinde ismi fail teviliyle failin hâli yahut ظَاهِرًا غَيْرَ مَسْتُورٍ anlamında lafzatullah’ın hâli olarak da irab edilmiştir.³⁸² Bu takdirde ise جَهْرَةً ifadesi, zikri geçen eylemin bir niteliği değil, fail ya da mefule ilişkin durumu beyan etmektedir. Yine bu ayetteki kullanıma benzer diğer bir örnek ³⁸³عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُفْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ³⁸³ ayetinde görülmektedir. Burada ise, ismi mastar şeklinde gelen مَتَاعًا ifadesi, تَمَتُّعًا anlamında mastar yerine geçen ve amilini tekid eden bir mefûlû mutlak olarak irab edilmekle birlikte, muktedir olunan şeyin niteliğini yansıtmak üzere daha önce geçen عَلَى الْمَوْسِعِ ifadesindeki müstetir zamirin hâli olarak da irab edilmiştir.³⁸⁴ Dolayısıyla bu bölümde, naibi mastar suretindeki ifadelerin ayetler bağlamındaki kullanımı incelenirken, tevessu' olgusu kapsamında ihtimal dahiline giren diğer anlam ve irab vecihlerine de örnekler içerisinde temas edilecektir.

3.4.1. Amilin Anlamını Tekid Eden Mefûlû Mutlak Örnekleri

أَوْكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ – “Onlar ne zaman kesin bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı?”³⁸⁵

³⁸¹ Bakara 2/55: “Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz.”

³⁸² en-Nehhâs, Cilt:1, s. 54; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:1, ss. 340-341; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 64; Sâfî, Cilt:1, s. 131; Derviş, Cilt:1, s. 105; el-Halebî, Cilt:1, s. 368.

³⁸³ Bakara 2/236: "(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin."

³⁸⁴ en-Nehhâs, Cilt:1, s. 118; el-Kurtubî, Cilt:3, s. 203; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:2, s. 533; Sâfî, Cilt:1, s. 504; Derviş, Cilt:1, s. 355; el-Halebî, Cilt:2, s. 490.

³⁸⁵ Bakara 2/100.

Ayette geçen عَاهَدَ ifadesi bir ismi mastar olup amili durumundaki fiilinin mastarı olan مُعَاهَدَةً ifadesinin yerine geçmiş ve amilini tekid etmek üzere mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Ayrıca bu ifade, zikri geçen fiilin أَعْطَا fiilinin anlamını tazmin etmesi yoluyla, ikinci meful olarak da irab edilebilir. Ancak bu durumda birinci meful mahzûf olup cümlelerin takdiri عَاهَدُوا اللَّهَ عَاهِدًا veya عَاهَدُوكُمُ عَاهِدًا şeklinde olur.³⁸⁶ Ancak görüldüğü kadarıyla, meallerde genellikle ikinci meful vechi dikkate alınmıştır. Zira diyanet meali de dahil olmak üzere meallerde mefûlû mutlak irabını tam olarak yansıtabilen bir çevirinin yapılmış olduğu söylenemez. Nitekim ayette sözü geçen "antlaşma yapma" eylemi, sadece عَاهَدُوا ifadesiyle de karşılanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu yargıyı güçlendirmek için "Onlar ne zaman kesin bir antlaşma yaptılarsa..." şeklindeki bir ifade ile eylemin tekid edilmesi daha isabetli olacaktır.

وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا – "Allah, sizi (babanız Âdem'i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı)."³⁸⁷

Ayeti kerîmede, yaratılışı ve arzdan vücuda gelmiş olmayı daha güçlü ifade etmesi bakımından yaratma (أَنْشَأَ) yerine istiare yoluyla أَنْبَتَ ifadesi kullanılmıştır. Buna göre ayeti kerîme, "Cenâb-ı Hak babanız Adem'i yerden yaratmak suretiyle (ekini yerden bitirmesi gibi) sizi de yerden bitirdi (yarattı)." şeklinde bir anlama gelmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, Adem (a.s.)'i arzdan yaratmış, nesli de ondan meydana getirmiştir. Bu itibarla bütün insanların arzdan yaratılmış olmaya nisbet edilmeleri doğru olmaktadır. Razî de benzer şekilde, أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ sözünü "babanız Âdem'i yerden bitirdi" şeklinde izah ederek başlangıçta Adem (a.s.)'in topraktan yaratılması itibariyle insanların da onun cinsinden yaratılmış olduğu anlamına işaret etmektedir.³⁸⁸ Bazı müfessirler buradaki نَبَاتًا ifadesinin, bir ismi mastar olup إِنْبَاءًا anlamında kullanılmış bir mefûlû mutlak olarak nasbedildiğini ifade ederken bazıları إِنْبَاءًا (bitirme)'nin bir neticesi olarak kendi lafzından takdir edilen sülâsî fiili (نَبَتَ) ile nasbedildiği görüşünü benimsemiştir. İlk görüşe göre "Allah sizi yerden bitirmek suretiyle yetiştirdi" şeklinde bir anlam ortaya çıkarken ikinci görüşe göre ayetin takdiri

³⁸⁶ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 97; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:1, s. 519; Sâfî, Cilt:1, s. 212; Derviş, Cilt:1, s. 156.

³⁸⁷ Nuh 71/17.

³⁸⁸ el-Beydâvî, Cilt:5, s. 249; el-Îmâdî, Cilt:9, s. 39; en-Nesefî, Cilt:3, s. 544; Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer Burhânuddîn el-Bikâî, **Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-â-yâti ve's-süver**, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1984, Cilt:20, s. 444; er-Râzî, Cilt:30, s. 654.

Allah sizi (bitki misali) yerden bitirdi, siz de bittiniz." şeklinde bir anlam elde edilmektedir.³⁸⁹ Bikâî'ye göre burada mefûlû mutlak ile tekid, dirilişi inkâr edenlerin adeta başlangıcı da inkâr etmiş olduklarına da atıf yapan bir anlam içermek suretiyle inkârcılara bir cevap niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte Bikâî; أَنَّبَتْ'nin zikrini mastarının hazfına, نَبَاتًا'nın zikrini de kendi fiilinin hazfına delil göstererek ayeti kerîmenin ihtibâk³⁹⁰ sanatı için de uygun olduğunu ifade etmektedir ki, bu durumda ayeti kerîme yine نَبَاتًا فَنَبَّتُمْ نَبَاتًا şeklinde takdir edilir.³⁹¹

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى - "İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, 'Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz' diyorlar." ³⁹²

Ayeti kerîmede, ibadetlerdeki esasın tevhid konusunda samimiyet ve ihlâsa dayanması gerektiği beyan edildikten sonra müşriklerin, Allah'ı bırakıp kendilerine başka dost edinmekle tutmuş oldukları yol kınanmaktadır.³⁹³ Kelime anlamı itibariyle yakınlık, derece ve mertebe gibi anlamlara gelen زُلْفَى ifadesi ise, ayeti kerîmede يُقَرِّبُونَا fiilinin kendi mastarı olan تَقَرَّبًا ifadesinin müradifi olarak kullanılmış ve söz konusu mastarın yerine geçerek amilini tekid eden bir mefûlû mutlak konumunda gelmiştir. Buna göre يُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ifadesinin, "Bizi yüce Allah'a iyice yakınlaştırsınlar diye onlara ibadet ediyoruz." şeklinde إِلَى اللَّهِ تَقَرَّبًا ifadesi ile eşdeğer bir anlamda olduğu görülmektedir.³⁹⁴ Ancak önceki bölümde bahsedildiği üzere amilin lafzından olmayan mastarların hangi fiille nasbedildiği hususu, dilciler arasında ihtilaflı bir meseledir. Bu itibarla dilcilerin çoğunluğu; ayetteki زُلْفَى ifadesinin, zikri geçen يُقَرِّبُونَا fiiliyle nasbedildiği; bazı dilciler de zikri geçen fiilin delalet ettiği mahzuf يُقَرِّبُونَا fiiliyle

³⁸⁹ en-Nehhâs, Cilt:5, s. 28; el-Kaysî, Cilt:2, s. 761; Dervîş, Cilt:10, s. 228; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:10, s. 284; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1242; Elmalılı, Cilt:8, s. 353.

³⁹⁰ Edebî bir söz sanatı olan ihtibâk bedî ilminde, "iki bölümlü bir cümlede veya iki cümleli bir sözde iki karşıtın ya da iki benzerin birleştiği ve birincide anılanın zıddını yahut benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini birinciden hazfetmek" şeklinde tarif edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "İhtibâk", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, s. 553; es-Suyûtî, el-İtkân, Cilt:3, s. 204; el-Meydanî, Cilt:2, s. 54; Durmuş, Belagat, s. 224.

³⁹¹ el-Bikâî, Cilt:20, s. 444.

³⁹² Zümer 39/3.

³⁹³ er-Râzî, Cilt:26, s. 421.

³⁹⁴ İbn Manzûr el-Ensârî, Cilt:9, s. 138; en-Nehhâs, Cilt:4, s. 3; el-Kurtubî, Cilt:15, s. 233; ez-Zerkeşî, Cilt:2, s. 400; Dervîş, Cilt:8, s. 388; Sâfî, Cilt:12, s. 150.

mansup olduğu kabul etmektedir. Öte yandan Ukberî (v. 616/1219) bu ifadenin mefûlû mutlak dışında hâl-i müekkide olarak irab edilmesine de cevaz vermiştir.³⁹⁵

نَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا
“Neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!”³⁹⁶

Bu ayeti kerîme, Cenâb-ı Hakk’a çocuk isnadında bulunan Hristiyan ve Yahudiler ile “Melekler, Allah’ın kızlarıdır” diyen Arapların sarf ettikleri çirkin sözlerin dehşetini tasvir etmektedir. Zira وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ayetinde³⁹⁷ ifade edildiği üzere Yahudiler “Üzeyr, Allah’ın oğludur”, Hristiyanlar ise “İsa Mesih, Allah’ın oğludur” demişlerdi. Razi’ye göre bütün bunlar ayetin hükmüne dahildirler. Bazı müfessirler ise bu ayetin yalnız “Melekler, Allah’ın kızlarıdır” diyen Araplarla ilgili olduğunu belirtmişlerdir.³⁹⁸ هَدًّا وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا cümlesinde geçen هَدًّا ifadesi, kendi fiiliyle aynı anlama gelen تَخِرُّ fiiliyle doğrudan ya da bu fiilin delalet ettiği mahzuf bir هُدُّ fiiliyle هَدًّا هُدُّ takdîrinde mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Zira bu ifade müradifi olduğu حُرُورُ mastarı gibi şiddetli bir gürültü ile yıkılmak, düşmek, parçalanıp dağılmak gibi anlamları ihtiva etmektedir. هَدًّا ifadesi ayrıca مَهْدُودَةٌ “yıkılarak” şeklinde ismi mefule teviliyle hâl olarak da irab edilmiştir.³⁹⁹ Ebû Hayyân bu ifadenin هَدَّ الْحَائِطُ ismi mefule teviliyle hâl olarak da irab edilmiştir.⁴⁰⁰ “Duvar yıkıldı” cümlesindeki anlamı ile geçişsiz bir fiilin mastarı olması halinde mefûlû mutlak, هَدَّ الْحَائِطُ “Duvarı yıktı” cümlesindeki anlamıyla geçişli bir fiilin mastarı olması halinde ise مَهْدُودَةٌ teviliyle hâl olabileceğini kaydetmiştir. Zemahşerî ise söz konusu ifadenin, لِأَمَّا هُدُّ anlamında, mefûlûn leh olarak da irab edilebileceğini sözlerine eklemiştir.⁴⁰¹

وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا – “Âyetlerimizi de alabildiğine yalanlamışlardı.”⁴⁰²

Ayeti kerîmede inkârcıların, öldükten sonra dirilmeye delalet eden ayetleri ve Kur’ân ayetlerini şiddetli bir şekilde yalanladıkları ifade edilmektedir.⁴⁰³ Kıraatlarda genellikle zâl harfinin şeddesiyle okunan كَذَّبَا kelimesi, ayette كَذَّبُوا تَكْذِيبًا كَبِيرًا anlamını ifade etmekle birlikte كَذَّبَ fiilinin semâî bir mastarı olarak da kabul edilmektedir. Zira

³⁹⁵ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1108.

³⁹⁶ Meryem 19/90.

³⁹⁷ Tevbe 9/30.

³⁹⁸ er-Râzî, Cilt:21, s. 566.

³⁹⁹ en-Nehâs, Cilt:3, s. 20; el-Kurtubî, Cilt:11, s. 157; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 883; Sâfî, Cilt:8, s. 339.

⁴⁰⁰ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:7, s. 301; Derviş, Cilt:6, s. 155.

⁴⁰¹ Nebe 78/28.

⁴⁰² es-Sâbûnî, Cilt:3, s. 484.

Ferrâ bu ifadenin, Yemenli Araplara ait kullanımı oldukça yaygın bir söyleyiş olduğunu belirterek tefîl babından gelen tüm fiillerin masterlarını bu kalıpta kullandıklarını aktarmaktadır. Ancak bu ifade, bazı kıraatlarda كَذَّبَ fiilinin mastarı olarak şeddesiz okunduğu gibi كَذَبَ fiilinin mastarı olarak hem şeddeli hem de şeddesiz okunmuştur. Şeddesiz okunduğunda üç vecihten biri mümkün olmaktadır. Buna göre كَذَّبَا ifadesi, أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ayetindeki duruma benzer şekilde وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا takdîrinde kendi fiiliyle mansup olabileceği gibi كَذَّبُوا fiilinin كَذَّبُوا anlamını tazmin etmesiyle doğrudan كَذَّبُوا fiiliyle nasbedilmiş bir mefûlü mutlak da olabilir. Nitekim hakkı yalanlayan herkes aynı zamanda yalan söylemiş olduğundan كَذَّبُوا fiilinin tazmin yoluyla كَذَّبُوا anlamında değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Diğer bir veche göre كَذَّبَا ifadesi, كَذَّبَ fiilinin mastarı olarak kabul edilir. Bu durumda ise söz konusu ifade, وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا، فَكَذَّبُوا مُكَادَّبَةً takdiri ile mefûlü mutlak olabileceği gibi كَذَّبُوا fiiliyle hâl olarak da irab edilebilir. Nitekim onlar müminler nezdinde, müminler de onların gözünde yalancı idiler. Bu bakımdan kâfirlerle müminler arasında (مُكَادَّبَةً) karşılıklı bir yalanlama vardı.⁴⁰³ Buna göre ayetteki كَذَّبَا ifadesi, şeddeli veya şeddesiz okunarak, inkârcıların tekzip etmek suretiyle yalan söylediklerine ya da müminlerle karşılıklı bir yalanlama içinde olduklarına delalet etmesi için تَكْذِيبًا yerine kullanılmış olabilir. Ayrıca inkârcıların tekzip etmede çok aşırı gittikleri anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir.⁴⁰⁴ Ancak كَذَّبَا ifadesinin, تَكْذِيبًا anlamında kullanılarak كَذَّبُوا fiiliyle nasbedildiği kabul edildiğinde ortak kök harfleri ihtiva eden bir mastarın (كَذَّبَا), zikredilen fiilin kendi mastarına (تَكْذِيبًا) naib olduğu ve amilini tekid eden bir mefûlü mutlak olarak kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰⁵

3.4.2. Cümlelerin Muhtevasını Tekid Eden Mefûlü Mutlak Örnekleri

صِبْغَةَ اللَّهِ – “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır.”⁴⁰⁶

صِبْغَةَ ifadesi kelime anlamı itibariyle, kendisiyle elbisenin boyandığı ve renklendirildiği şey demektir.⁴⁰⁷ Ayeti kerîmedeki صِبْغَةَ اللَّهِ ifadesine dair Allah’ın

⁴⁰³ el-Kurtubî, Cilt:19, s. 181-182; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:10, s. 388; er-Râzî, Cilt:31, s. 19.

⁴⁰⁴ el-Beydâvî, Cilt:5, s. 280.

⁴⁰⁵ İbn Âşûr, Cilt:30, s. 41; Derviş, Cilt:10, s. 357; Sâfî, Cilt:15, s. 219.

⁴⁰⁶ Bakara 2/138.

⁴⁰⁷ İbn Manzûr el-Ensarî, Cilt:8, s. 437.

temizlemesi, dini, fitratı ve yolu gibi anlamlar atfedilirken irabına ilişkin de mefûlû mutlak, mefûlûn bih ve bedel gibi farklı görüşler beyan edilmiştir.⁴⁰⁸ Ancak müfessirlerin çoğuna göre bu sözle "Allah'ın dini" kastedilmektedir. "Allah'ın boyası" şeklinde tabir edilmesi ise; Hristiyanların, çocuklarını mamudiye (vaftiz) adını verdikleri sarı bir suya batırmak suretiyle onları temizledikleri iddiasını reddetmektedir. Zira onlardan biri çocuğuna bu işlemi uyguladığında "Şimdi gerçek Hristiyan oldu" diyordu. Cenâb-ı Hak da müşâkele yoluyla müminlere صِبْغَةَ اللَّهِ "Siz (onların boyasına değil) Allah'ın boyasına talip olun." buyurmuştur.⁴⁰⁹

صِبْغَةَ اللَّهِ ifadesi; اَتَّبِعُوا صِبْغَةَ اللَّهِ "Siz Allah'ın dinine uyun." anlamında takdir edilen bir fiille mansup olabileceği gibi, اَلْزُمُوا صِبْغَةَ اللَّهِ "Siz Allah'ın boyasına bakın, başkasına değil." şeklinde teşvik anlamı içeren bir fiille nasbedilmiş mefûlûn bih de olabilir.⁴¹⁰ Bununla birlikte صِبْغَةَ اللَّهِ sözü, önceki ayette geçen "Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar" mealindeki فَإِنْ آمَنُوا cümlesini de tekid etmektedir. Zira bu cümledeki فَقَدْ اهْتَدَوْا ifadesi zımnen, يَلْبَسُونَ أَوْ يَتَجَلَّلُونَ صِبْغَةَ اللَّهِ "Allah'ın boyasıyla kaplanırlar/kuşatılırlar" anlamını içermektedir.⁴¹¹ Bu durumda صِبْغَةَ اللَّهِ ifadesi, صَبَّغَنَا اللَّهُ takdirinde cümlelerin muhtevassından çıkan anlamı tekid etmek üzere mefûlû mutlak olarak irab edilir.⁴¹² Ayrıca bu ifade, وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ve قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ ve cümlelerini tekid eden bir mefûlû mutlak olarak da değerlendirilmiştir.⁴¹³

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir; Allah'ın o fitratına ki, insanları onun üzerine yaratmıştır." ⁴¹⁴

Kelime anlamı itibariyle yaratılış ve yaratılışın başlangıcı anlamına gelen فِطْرَةٌ kelimesi, bir heyet mastarı olarak yaratılışın ilk şeklini ifade etmektedir. Bu sözün akabinde gelen اَلَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا "insanları üzerinde yarattığı..." kaydından da anlaşıldığına göre fitrattan maksat; her ferдин kendine mahsus olan cüz'î yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve

⁴⁰⁸ el-Kurtubî, Cilt:2, s. 144; İbn Atıyye, Cilt:1, s. 216; el-Beydâvî, Cilt:1, s. 109.

⁴⁰⁹ Bilmen, Cilt:1, s. 132; er-Râzî, Cilt:4, s. 75.

⁴¹⁰ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 122; Sâfî, Cilt:1, s. 280.

⁴¹¹ İbn Atıyye, Cilt:1, s. 216.

⁴¹² er-Râzî, Cilt:4, s. 76; ez-Zerkeşî, Cilt:2, s. 400.

⁴¹³ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:1, s. 656.

⁴¹⁴ Rûm 30/30. (Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız bir kez geçen فطرت kelimesi, burada açık tâ (ت) ile yazılmıştır.)

hepsinde ortak bulunan genel yaratılıştır.⁴¹⁵ فِطْرَةَ الله ifadesinin irabına ilişkin iki ihtimalden bahsetmek mümkündür. Buna göre فِطْرَةَ الله ifadesi, cümlelerin muhtevasını tekid etmek üzere فِطْرَتَكُمْ takdirinde mahzûf bir fiille nasbedilmiş bir mefûlû mutlak olabileceği gibi, اَتَّبِعْ veya اَتَّبِعْ gibi siyâka uygun bir fiilin takdiriyle mefûlûn bih olarak da mansup okunabilir.⁴¹⁶ Mefûlû mutlak olması halinde bu söz, فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ تَاسَّ عَلَى ذَلِكَ cümlesinin bir tekidi olarak değerlendirilir. Zira bu cümle zımnen فِطْرَةَ anlamını ihtiva etmektedir. Mefûlûn bih ihtimalinde ise; فِطْرَةَ الله sözünden maksat, Allah'ın dini olabilir. Zira insanlar fitratlarıyla baş başa bırakılsalar, Allah katında hak olan dine yöneleceklerdir. Yahut da fitrattan maksat yaratılış olabilir. Zira yüce Allah insanları hakkı kabul edebilecek ve onu idrake güç yetirebilecek donanımda yaratmıştır.⁴¹⁷ Bu ihtimale göre ise ayeti kerîme, فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ وَاتَّبِعْ فِطْرَةَ اللَّهِ *"Yüzünü dine çevir ve Allah'ın dinine uy"* yahut da اَلْزَمْ خَلْقَةَ اللَّهِ الَّتِي خَلَقَ عَلَيْهَا الْبَشَرَ *"...insanları üzerinde yarattığı fitrata yönel/sımsıkı tutun"* anlamına gelmektedir.

“Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir.”⁴¹⁸

Ayeti kerîmenin ilk cümlesinde Allah tarafından takdir edilmiş bir şeyden dolayı Peygamber (s.a.s.)'e bir güçlük ve vebal olmadığı bildirilmekte; سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرْجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ sözüyle ise bunun, önceki peygamberler hakkında da Cenâb-ı Hakk'ın eskiden beri süregelen bir sünneti olduğu beyan edilmektedir. Ayrıca مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ ... cümlesi, سُنَّةَ الله ifadesindeki anlamı da zımnen ihtiva etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s.)'e mübah kıldığı şeyde darlık vermemeyi âdeti ve prensibi olarak belirlemiştir. Bu bakımdan سُنَّةَ الله ifadesi, سَنَّ ذَلِكَ سُنَّةً takdirinde cümlelerin muhtevasını tekid eden bir mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir.⁴¹⁹ Kurtubî (v. 671/1272) bu ifadenin mefûlû mutlak rolünü açıklarken سَنَّ اللَّهُ لَهُ سُنَّةً وَاسِعَةً şeklinde bir takdir yaparak Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber (s.a.s.)'e darlık vermemekle "geniş bir yol" belirlediği

⁴¹⁵ Elmalılı, Cilt:6, s. 255.

⁴¹⁶ ez-Zeccâc, Cilt:4, s. 184; en-Nehhâs, Cilt:3, s. 185; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîr, Cilt:8, s. 389; el-Kaysî, Cilt:2, s. 561; el-Halebî, Cilt:9, s. 44; İbn Atıyye, Cilt:4, s. 336; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1040; Derviş, Cilt:7, s. 501; Sâfî, Cilt:11, s. 42.

⁴¹⁷ el-Beydâvî, Cilt:4, s. 206.

⁴¹⁸ Ahzâb 33/38.

⁴¹⁹ Bilmen, Cilt:6, s. 2812; el-İmâdî, Cilt:7, s. 105; en-Nesefî, Cilt:3, s. 33; ez-Zeccâc, Cilt:4, s. 230; en-Nehhâs, Cilt:3, s. 217; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1060; Sâfî, Cilt:11, s. 167.

anlamına dikkat çekmiştir.⁴²⁰ İbn Âşûr سَنَّ kelimesinin, sözlüklerde سَنَّ fiilinin bir mastarı ya da ismi mastarı olarak geçmediği halde müfessirlerin beyanlarında ismi mastar şeklinde söylenegeldiğini aktarmıştır. Buna göre سَنَّ fiilinin سَنَّ kökünden türemesi, nadir bir türeme şekli olarak fiillerin camid isimlerden türemesine bir örnek teşkil etmektedir.⁴²¹ Zemahşerî ise bu kelimenin, mefûlü mutlak bağlamındaki rolünü açıklarken, ثُرَيَّا وَجَنْدَلًا ifadesi tarzında mastar yerine vaz edilmiş bir isim olduğunu belirtmektedir. Zira bu kelime, yol ve sîret anlamına gelmektedir. Bununla birlikte سَنَّ الله ifadesi, mefûlü mutlak rolü dışında فِطْرَةَ الله ayetindeki duruma benzer şekilde الرِّمَّ gibi siyaka uygun bir fiilin takdiriyle mefûlün bih olarak da irab edilmiştir.⁴²²

“Hicret – فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا. الْأَمْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ” *“ve Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım.”*⁴²³

Cenâb-ı Hak bu ayeti kerîmede zikri geçen amelleri işleyenlere, kusurları silip günahları bağışlayacağını ve onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağını va'dederek, işlenen amellere karşılık hazırlanan sevabın tafsilini yapmakta ve bu sevabın tazim yoluyla, kendi katından bir mükâfat olacağını bildirmektedir.⁴²⁴ Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kusurları örtmesi ve günahları bağışlaması, bu amelleri işleyenleri mükâfatlandıracağı anlamını zımnen ihtiva ettiğinden ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ifadesi de, لَأُثَبِّتَنَّهُمْ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ takdirinde bu anlamı tekid etmektedir. Buna göre mükâfat anlamında bir isim ya da ismi mastar olan ثَوَابًا kelimesi, لَأُثَبِّتَنَّهُمْ إِيَّابَةً أَوْ تَنْوِيًّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ “Andolsun ki ben onları, Allah katından bir mükâfatlandırma olmak üzere mükâfatlandıracağım” cümlesindeki “mükâfatlandırma” anlamına gelen إِيَّابَةً ya da تَنْوِيًّا mastarının naibi olup ... لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ... cümlesinin muhtevasını tekid eden bir mefûlü mutlak konumundadır.⁴²⁵ Dil ekolleri arasındaki farklı yaklaşımlar dikkate alındığında ثَوَابًا

⁴²⁰ el-Kurtubî, Cilt:14, s. 196.

⁴²¹ İbn Âşûr, Cilt:4, s. 96.

⁴²² el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhî, Cilt:8, s. 484; İbn Atrıyye, Cilt:4, s. 387; Derviş, Cilt:8, s. 26.

⁴²³ Âli İmrân 3/195.

⁴²⁴ er-Râzî, Cilt:9, s. 471; el-Beydâvî, Cilt:2, s. 55.

⁴²⁵ ez-Zeccâc, Cilt:1, s. 500; en-Nehhâs, Cilt:1, s. 195; el-Kurtubî, Cilt:4, s. 319; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhî, Cilt:3, s. 480; en-Nesefî, Cilt:1, s. 323; İbn Atrıyye, Cilt:1, s. 558; el-Bâkulî, İ'râbu'l-Kur'ân, s. 767.

kelimesinin hâl, bedel ve temyiz gibi farklı vecihlerle de irab edilebildiği görülmektedir. Basra ekolüne göre mefûlû mutlak olarak irab edilen bu ifade, Kûfe ekolünce hâl ve temyiz olarak da irab edilmiştir. Buna göre söz konusu ifade, هَذَا الدِّرْهَمُ “Bu dirhem senin mükâfatındır” cümlesindeki anlamıyla mükâfat olarak verilen şeyi ifade etmesi halinde, مَثَابًا şeklinde ismi mefule tevil edilerek جَنَّاتٍ kelimesine veya مَثَابَيْنِ şeklinde tevil edilerek لَدْخَلْنَهُمْ cümlesindeki meful zamirine hâl olabilir. Yine bu söz, أُعْطِيْنَهُمْ أُدْخِلْنَهُمْ anlamını tazmin etmesi yoluyla جَنَّاتٍ kelimesine bedel olabileceği gibi, يُعْطِيْنَهُمْ ثَوَابًا takdirinde mahzûf bir fiile mefûlün bih olarak da irab edilebilir.⁴²⁶ Kisâi bu kelimenin Kûfe ekolüne has bir tabirle, kat' (hâl) olmak üzere nasbedildiğini; Ferrâ ise yine Kûfe'ye özgü bir ıstılahla, müfessir (temyiz) olmak üzere nasbedildiğini ifade etmiştir.⁴²⁷

“Fakat لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَحْمَةً مِنْهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah katından bir konaklama yeri olarak, içinde ebedî kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler vardır.”⁴²⁸

نُزُلٌ kelimesi, misafire ikram edilmek üzere hazırlanan yiyecek ve içecek denildiği gibi, vermek ve lûtfetmek anlamında mastar da olabilir. Bununla birlikte gelir, ürün ve kazanç gibi anlamlara da gelen نُزُلٌ kelimesi, bir ismi fail olarak “konaklayan” anlamında نَزَلَ ifadesinin çoğulu olarak da değerlendirilmiştir. Bu bakımdan müfessirler, ayeti kerîmede geçen نُزُلًا ifadesinin irabına ilişkin olarak ثَوَابًا ifadesine benzer şekilde mefûlû mutlak, hâl ve temyiz gibi farklı irab vecihleri üzerinde durmaktadırlar. Basralı dilcilere göre نُزُلًا kelimesi de, ثَوَابًا ifadesi gibi اِنْزَالًا “Onları (cennetlerde) konaklatırız” cümlesindeki اِنْزَالًا mastarının naibi olmak suretiyle ... الَّذِينَ اتَّقَوْا رَحْمَةً مِنْهُمْ جَنَّاتٌ ... cümlesinin muhtevasını tekid eden bir mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Zira Rablerine karşı gelmekten sakınanlara içinde ebedî kalacakları cennetlerin va'dedilmesi, onlara cennetlerin lûtfedileceği ve orada ağırlanıp konaklatılacakları anlamına zımnen delalet etmektedir. Bu durumda mefûlû mutlak olarak irab edilen نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ifadesi, “Allah katından lûtfedilmek üzere yahut Allah katından bir lûtuף ve mükâfat olmak üzere onları (cennetlerde) konaklatırız” şeklinde

⁴²⁶ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîl, Cilt:3, s. 480; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 323; Derviş, Cilt:2, s. 141; Sâfi, Cilt:3, s. 420.

⁴²⁷ el-Kisâi, s. 109; el-Ferrâ, Cilt:1, s. 251; el-Kaysî, Cilt:1, s. 185.

⁴²⁸ Âli İmrân 3/198.

bir anlam ihtiva etmektedir.⁴²⁹ Kisâî'ye göre de mefûlû mutlak olan bu ifade, Ferrâ'ya göre ثَوَابًا kelimesi gibi müfessir (temyiz) olarak nasbedilmiştir. Öte yandan تَزْلًا kelimesi bir mastar olarak مَنْزُولَةً şeklinde ismi mefule tevil edilerek sıfatla tahsis edilmiş olan تَزْلًا kelimesine yahut فِيهَا ifadesindeki mecrur zamire hâl olabileceği gibi, تَزْلًا kelimesinin çoğulu olarak alınırsa خَالِدِينَ ifadesindeki zamire de hâl olabilir.⁴³⁰

3.5. NAİBİ MASTAR SURETİNDE MUHTAS MASDAR KULLANIMI

Naibi mastar suretindeki muhtas masdarlar, esasen mastarla dile getirilmesi mümkün olmayan bazı anlamların ifade edilebilmesi için başvurulmuş bir kullanım özelliği yansıtmaktadır. Şöyle ki, muhtevası gereği mastar, "su" ve "toprak" kelimeleri gibi, bir şeyin azına da çoğuna da delalet edebilecek nitelikteki bir cinsi ifade etmektedir. Oysa mastarın azlık ve çokluk gibi anlamlara delalet etmesi istendiğinde, ضَرْبُهُ بَعْضُ الضَّرْبِ ve فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ örneklerinde olduğu şekilde, söz konusu anlamlara delaleti olan isimlerle birlikte zikredilmesiyle maksat dile getirilmiş olmaktadır. Bu bağlamda naibi mastar kullanımının en önemli gayesi "tevessu" olgusu, yani sadece mastarın zikriyle elde edilemeyecek birtakım anlamları da delalet kapsamına dahil ederek "anlam genişlemesi" sağlamaktır. Nitekim gerek mübhem gerekse muhtas masdar olarak kullanılan naibi mastarlar, genel itibariyle birden fazla anlam ihtiva edebilecek nitelikteki yapılar olduğundan bu muhtemel anlamlardan her biri Cenâb-ı Hakk'ın muradı kapsamında değerlendirilmiştir. Söz gelimi mastar yerine mastarın sıfatı getirildiğinde, burada mastarın dile getiremediği yeni bir anlam da ihtimal dahiline girmektedir. Bu duruma وَادُّكَ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ⁴³¹ ayeti örnek gösterilebilir. Buradaki كَثِيرًا ifadesi, دَكَّرًا كَثِيرًا "çokça zikretmek" anlamına delalet edebileceği gibi, زَمَانًا كَثِيرًا "çok zaman" anlamında zamana delalet etmesi de muhtemeldir. Dolayısıyla naibi mastar şeklindeki kullanımda aynı anda her iki anlam birden ifade edilebilirken, mastarlı kullanımda yalnız hades anlamı öne çıkmaktadır. Öyleyse her iki anlamın da maksat olarak gözetilmesi halinde mevsuf konumundaki

⁴²⁹ ez-Zeccâc, Cilt:1, s. 501; el-Kurtubî, Cilt:4, s. 321; er-Râzî, Cilt:9, s. 472; el-Beydâvî, Cilt:2, s. 56; el-Bâkulî, İ'râbu'l-Kur'ân, s. 767; Sâfî, Cilt:3, ss. 423-424.

⁴³⁰ el-Kisâî, s. 109; el-Ferrâ, Cilt:1, s. 251; en-Nehhâs, Cilt:1, s. 195; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhîd, Cilt:3, s. 483; el-Ukberî, et-Tibyân, ss. 323-324; el-Îmâdî, Cilt:2, s. 135; Derviş, Cilt:2, s. 145.

⁴³¹ Âli İmran 3/41: "Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."

mastar hazfedilerek muhtemel anlamların tümü birden ifade edilmiş olacaktır. Kezâ ⁴³² فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا ayetindeki قَلِيلًا ve كَثِيرًا ifadelerini ele alacak olursak, ayeti kerîme burada ضَحْكًا قَلِيلًا ve بُكَاءً كَثِيرًا şeklinde ifade edilmiş olsaydı gülme ve ağlama eylemleriyle sınırlı bir anlama delalet edecek, زَمَنًا قَلِيلًا ve زَمَنًا كَثِيرًا şeklinde ifade edildiğinde ise söz konusu hadesin vaktini belirleyen bir anlam ile sınırlandırılmış olacaktı. Dolayısıyla ayeti kerîmenin naibi mastarla ifade edilmiş olması, daha vecîz bir tabir olmakla birlikte, muhtemel her iki anlamın da aynı anda Cenâb-ı Hakk'ın muradı olmasını mümkün kılmaktadır.⁴³³ Bu bakımdan naibi mastar suretindeki muhtas masdarlara dair ayet örneklerinde tevessu' yoluyla elde edilen muhtemel anlamlar da dikkate alınacaktır.

3.5.1. Eylemin Niteliğini Açıklayan Mefûlü Mutlak Örnekleri

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا - “Sonra ben onları açık açık davet ettim.”⁴³⁴

Ayeti kerîmede, Nûh (a.s.)’un dini hükümleri kavmine açık bir şekilde bildirmek suretiyle tebliğ vazifesini yerine getirdiği yahut da davetini yüksek sesle yaptığı ifade edilmektedir. Burada geçen جَهَارًا kelimesinin mefûlü mutlak olarak irab edilmesinde farklı gerekçeler dikkate alınmıştır. Buna göre söz konusu ifade, amili konumundaki دَعَوْتُهُمْ ifadesiyle, eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olarak mansup okunabilir. Zira جَهَارًا kelimesi, açık açık veya yüksek sesle yapılan bir çağrı olarak davet etme eyleminin bir türünü ifade etmektedir. Bu yönüyle جَهَارًا kelimesi, eylemin bir türüne delalet etmesi bakımından, قَعَدَ الْفُرُصَاءَ örneğinde olduğu üzere oturma eyleminin bir türünü ifade eden الْفُرُصَاءَ kelimesinin nasbedilmesi kabîlinden sayılır. İkinci olarak دَعَوْتُهُمْ ifadesi bizatihi, جَاهَرْتُهُمْ “Onları açık bir şekilde davet ettim” anlamında olabilir ki, bu durumda جَهَارًا, amilini tekid eden bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiş olur. Diğer bir veche göre de دُعَاءٌ جَهَارًا takdirindeki mahzûf bir mastarın sıfatı olarak değerlendirilir. Bu durumda ise mastarın sıfatı konumundaki isim, mahzûf mastarın yerine geçerek mefûlü mutlak olarak irab edilen naibi mastara bir örnek teşkil eder. Bu vecihlerin ortak özellikleri dikkate alındığında جَهَارًا ifadesinin, her hâlükârda amilin asıl mastarı olan دَعْوَةً yerinde kullanılmak suretiyle mefûlü mutlak

⁴³² Tevbe 9/82: "Artık ... az gülsünler, çok ağlasınlar."

⁴³³ es-Sâmerrâî, Meânî, Cilt:2, s. 160.

⁴³⁴ Nuh 71/8.

olarak irab edildiği görülür. Bununla birlikte جَهَارًا kelimesi, مُجَاهِرًا “açıkça davet ederek” anlamında, mübalağa maksadıyla hâl yerinde kullanılmış bir mastar olarak da irab edilmiştir.⁴³⁵

“Allah - قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ da, ‘Ben onu size indireceğim. Ama ondan sonra sizden her kim inkâr ederse, artık ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim’ demişti.”⁴³⁶

Bu ayetin öncesinde havariler, Cenâb-ı Hakk’ın kudreti ve İsa (a.s.)’nın risaleti hususunda bir şüphe içinde olmamakla birlikte, kalplerinin mutmain olması ve İsrailoğullarına karşı mucizeye tanıklık edenlerden olmak gayesiyle İsa (a.s.)’dan kendilerine gökten bir sofrayı indirilmesini talep etmişlerdi. İsa (a.s.) da bunun üzerine “Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki; önce gelenlerimize ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en hayırlısı”⁴³⁷ şeklinde dua ederek Cenâb-ı Hakk’a niyazda bulunmuştu. Bu ayette ise, İsa (a.s.)’nın duasının kabul edildiği ve mâide talebinin Cenâb-ı Hak tarafından yerine getirileceği va’dedilmiş; ancak bu büyük mucizenin gösterilmesinden sonra nimete karşı nankörlük edip, İsa (a.s.)’nın risaletini tasdik etmeyenlerin şiddetli bir azaba müstahak olacakları beyan edilmiştir.⁴³⁸ Ayetin لَا أُعَذِّبُهُ عَذَابًا cümlesinde geçen عَذَابًا ifadesi, bir ismi mastar olarak cezalandırmak anlamında, fiilin kendi mastarı olan تَعَذَّيَّا ifadesinin naibi olarak nasbedilen bir mefûlû mutlak konumundadır. Akabinde gelen لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ cümlesi ise, عَذَابًا ifadesini bir sıfat olarak niteleyerek muhtas masdar işlevindeki bir naibi mastar haline getirmiştir. Benzer şekilde, لَا أُعَذِّبُهُ cümlesinde geçen ve عَذَابًا ifadesine dönen meful zamiri de, ismi mastara dönen bir âid zamiri olması bakımından naibi mastar vasfı elde ederek eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlû mutlak konumunda gelmiştir.⁴³⁹ Zira buradaki zamir, لَا أُعَذِّبُ هَذَا التَّعَذِّيبَ الْخَاصَّ yahut لَا أُعَذِّبُ takdirinde olup, hususi bir cezalandırma anlamını ihtiva etmesi bakımından

⁴³⁵ el-Kurtubî, Cilt:18, s. 301; er-Râzî, Cilt:30, s. 651; el-Beydâvî, Cilt:5, s. 249; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:10, s. 282; el-İmâdî, Cilt:9, s. 37; el-Halebî, Cilt:10, s. 469; Sâfî, Cilt:15, s. 97; Derviş, Cilt:10, ss. 223-224.

⁴³⁶ Mâide 5/115.

⁴³⁷ Mâide 5/114

⁴³⁸ Bilmen, Cilt:2, ss. 844-845; es-Sâbûnî, Cilt:1, s. 346.

⁴³⁹ el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:4, s. 415; Derviş, Cilt:3, ss. 48-49; Sâfî, Cilt:4, s. 65; İbn Âşûr, Cilt:7, s. 111.

muhtas masdar olarak değerlendirilir.⁴⁴⁰ Buna göre ayeti kerîme, فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ تَعَذِّيبًا لَا أُعَذِّبُ “Artık ben ona kâinata hiçbir kimseye etmeyeceğim bir şekilde azap ederim” takdirinde bir anlam ihtiva etmektedir. Bununla birlikte عَذَابًا, hadese delalet etmesi bakımından mübalağa maksadıyla mefûlün bih olarak da irab edilmiştir. Ancak hadese delalet eden bir yapının bu şekilde mefûlün bih olması, يَوْمَ الْجُمُعَةِ صُمُّهُ, cümlesinde zarfa dönen zamirin mefûlün bih olması gibi toleranslı bir yaklaşımla mümkün olmaktadır.⁴⁴¹

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَغْدٍ مَا ظَلَمُوا – “Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah’ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka.”, وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ – “Zulmedenler hangi akıbeti uğrayacaklarını göreceklerdir.”⁴⁴²

Ayeti kerîmenin ilk kısmında nitelikleri sayılanlar, mümin ve salih şairler olup daha evvel vasıfları beyan edilen sapkın şairlere dair verilen hükümden hariç tutulmuştur. Ayetin ikinci kısmı ise aralarında Peygamber (s.a.s.)’in aleyhinde söz söyleyen şairlerin de bulunduğu zalimler ve Allah’ın ayetlerini tefekkür etmekten yüz çevirenlere yönelik bir tehdit ifade etmektedir. Müfessirlerin birçoğuna göre, bu ifadeyle Cenâb-ı Hak, daha önce vasıflarını beyan ettiği şairlerin yolundan insanları menetmeyi kastetmektedir.⁴⁴³ Ayetin ilk kısmında geçen ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا ifadesi, (ذَكَرًا) كَثِيرًا “ve Allah’ı çokça ananlar” takdirindeki mahzuf mastarın sıfatı olması bakımından bu mastarın naibi olarak mefûlü mutlak konumunda gelmiştir.⁴⁴⁴ İkinci kısımda geçen istifham ismi (أَيَّ) ise; devrilmek, döndürülmek anlamında mimli mastar olan مُنْقَلَبٍ ifadesine muzaf olmak suretiyle eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir. Zira istifham ve şart isimleri, mastara muzaf olduklarında hadese delaleti sebebiyle mastarın hükmünü alarak mefûlü mutlak olurlar.⁴⁴⁵ Öte yandan bu ifade, يُنْقَلِبُونَ (إِنْقِلَابًا) أَيَّ مُنْقَلَبٍ takdirindeki mahzuf bir mastarın sıfatı olarak da değerlendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre de aslen sıfat olan bir isim (أَيَّ), mahzuf

⁴⁴⁰ el-Ezherî, Cilt:1, s. 494; el-Hudarî, Cilt:1, s. 380.

⁴⁴¹ Derviş, Cilt:3, s. 49; el-İmâdî, Cilt:3, s. 99; el-Ukberî, et-Tibyân, s. 474; el-Halebî, Cilt:4, ss. 509-510.

⁴⁴² Şuarâ 26/227.

⁴⁴³ er-Râzî, Cilt:24, s. 539.

⁴⁴⁴ Derviş, Cilt:7, s. 147; Sâfî, Cilt:10, s. 133.

⁴⁴⁵ en-Nehhâs, Cilt:3, s. 134; el-Bâkulî, İrâbu'l-Kur’ân, s. 712; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhî, Cilt:8, s. 202; İbn Âşûr, Cilt:19, s. 213; Derviş, Cilt:7, s. 147; Sâfî, Cilt:10, s. 133.

mastarının (انْقِلَابًا) yerine geçmesi ile mefûlû mutlak olarak irab edilmiş olur.⁴⁴⁶ Sonuç olarak ayetin ifadesi, أَيَّ مَرْجِعٍ يَرْجِعُونَ yahut أَيَّ مَصِيرٍ يَصِيرُونَ “Zulmedenler nasıl bir yere varacaklarını/döneceklerini yakında anlayacaklar” şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir. Zira onlar, en çirkin dönüş yeri olan azaba döndürülecek, varacakları yer ise cehennem ateşi olacaktır. Ancak مُنْقَلَبٌ kelimesi, diğer ifadelerden farklı olarak, içinde bulunulan halin zıddı bir duruma geçişi ve dönüşü ifade etmektedir.⁴⁴⁷

“Kendilerini temize – أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُرَكِّي مَن يَشَاءُ وَلَا يُوْظِلُّونَ فَتِيلًا çıkaranları görmedin mi? Hayır! Allah, dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar zulmedilmez.”⁴⁴⁸

Ayeti kerîmede bazı toplulukların, çirkin telakki edilen fiil ve sözlerden uzak olduklarını iddia ederek kendilerini tezkiye etme (temize çıkarma) konusunda ileri gitmeleri üzerine, insanın kendi kendini tezkiye etmesine değil Cenâb-ı Hakk’ın tezkiye etmesine itibar edileceği beyan edilmektedir. Burada bahsi geçen kimselerin; önceki ayette Cenâb-ı Hakk’ın, إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.” şeklindeki tehdidine karşılık, “Biz müşrik değiliz, bilakis Allah’ın en has kullarıyız.” diyen Yahudiler olduğu rivayet edilmiştir. Nitekim onların bu bağlamda, نَحْنُ أَوْلَادُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız”⁴⁴⁹, لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً “Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.”⁴⁵⁰, لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet’e girmeyecek”⁴⁵¹ dedikleri çeşitli ayetlerde geçmektedir. Ayetin sonundaki وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا “kendilerine kıl kadar zulmedilmez.” cümlesiyle ise; kendilerini tezkiye edenlerin, buna mukabil hiçbir zulme uğratılmaksızın, hak ettikleri ceza ile cezalandırılacakları ifade edilmektedir.⁴⁵² Ayetin bu ifadesi, إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ “Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez.”⁴⁵³ ayeti gibidir. Zira bu ayetlerdeki maksat; Cenâb-ı Hakk’ın, hak edilenden daha az ya da çok ceza vererek, kesinlikle zulmetmeyecek olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk’ın إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا

⁴⁴⁶ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 1002; el-Kaysî, Cilt:2, s. 530; el-Halebî, Cilt:8, s. 567.

⁴⁴⁷ el-Kurtubî, Cilt:13, ss. 153-154; es-Sâbûnî, Cilt:2, s. 365.

⁴⁴⁸ Nisâ 4/49.

⁴⁴⁹ Mâide 5/18.

⁴⁵⁰ Bakara 2/80.

⁴⁵¹ Bakara 2/111.

⁴⁵² er-Râzî, Cilt:10, ss. 99-100; el-Beydâvî, Cilt:2, s. 78.

⁴⁵³ Nisâ 4/40.

“Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez.”⁴⁵⁴ ayetindeki sözü de buna delalet etmektedir. Ancak bu ayetlerdeki tabirler, insanların miktarca bir şeyin en azını ifade ederken kullanmış oldukları üslup üzere gelmiştir.⁴⁵⁵

Yukarıdaki ifadelerin bir diğer ortak özelliği de her birinin naibi master suretindeki bir muhtas masdar kullanımını örneklendirmesidir. Buna göre فَيَبِيْلًا ifadesi, ظُلْمًا قَدَرُ الْقَتِيلِ takdirinde esasen sıfatı olduğu mahzuf masterın naibi konumunda mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Ancak bu durum, söz konusu ifadenin amili konumundaki وَلَا يُظْلَمُونَ fiilinin, kendi anlamında kullanılmış olmasına bağlıdır. Zira bu fiilin, tazmin yoluyla وَلَا يُنْقَضُونَ anlamında kullanılmış olması da mümkün görülmüştür. Bu anlama göre de وَلَا يُظْلَمُونَ iki meful gerektirdiğinden, فَيَبِيْلًا ifadesi ikinci meful olarak irab edilir.⁴⁵⁶ İbn Âşûr’a göre, ظُلْمًا كَالْقَتِيلِ takdirinde teşbih anlamı ihtiva eden bu ifade, teşbih edatı ve masterın hazfedilmesi sonucu mefûlû mutlak olarak irab edilen bir muhtas masdar niteliğindedir.⁴⁵⁷ İkinci ayetteki مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ifadesi ise ظُلْمًا مِثْقَالَ ذَرَّةٍ takdirinde mahzuf bir masterı nitelemesi bakımından muhtas masdar olarak kullanılmıştır. Ancak ilk örnekte olduğu gibi, fiilin; لَا يَظْلِمُهُمْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ takdirinde tazmin yoluyla لَا يُنْقَضُ ya da لَا يَبْخَسُ gibi bir fiilin anlamını ihtiva ettiği kabul edilirse söz konusu ifade, ikinci meful olarak irab edilebilir.⁴⁵⁸ فَيَبِيْلًا ve مِثْقَالَ ifadeleriyle ilgili verilen hükümler, son ayetteki شَيْئًا ifadesi için de geçerlidir.⁴⁵⁹

3.5.2. Eylemin Niceliğini Açıklayan Mefûlû Mutlak Örnekleri

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ – “Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.”⁴⁶⁰

Rivayete göre önceki ayet nâzil olunca bazı münâfıklar, Peygamber (s.a.s.)’e gelerek kendileri için Allah’tan mağfiret dilemesini talep etmişlerdi. Bunun üzerine bu âyeti kerîme nâzil olmuş, Allah ve rasûlünü çirkin bir şekilde yalanlamaları sebebiyle onların nifak üzere ölenlerine istiğfarın fayda vermeyeceği ve Cenâb-ı Hakk’ın onları

⁴⁵⁴ Yunus 10/44.

⁴⁵⁵ er-Râzî, Cilt:10, s. 81.

⁴⁵⁶ Sâfî, Cilt:3, s. 58; Derviş, Cilt:2, s. 234.

⁴⁵⁷ İbn Âşûr, Cilt:5, s. 85.

⁴⁵⁸ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 358; el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît, Cilt:3, ss. 642-643; İbn Atıyye, Cilt:2, ss. 53-54; Sâfî, Cilt:3, s. 40; Derviş, Cilt:2, s. 219; el-Halebî, Cilt:3, ss. 680-681.

⁴⁵⁹ el-Ukberî, et-Tibyân, s. 676; Sâfî, Cilt:6, s. 135; Derviş, Cilt:4, s. 251; el-Halebî, Cilt:6, s. 207.

⁴⁶⁰ Tevbe 9/80.

asla affetmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca müfessirler buradaki yetmiş (سَبْعِينَ) sayısının, belli bir adetle sınırlı olmayıp çokluktan kinaye olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre ayetin ifadesi zımnen “Onlar için ne kadar çok istiğfar etsen ve bunu ne kadar aşırı yapsan da Allah onları asla affetmeyecek” şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir.⁴⁶¹ Burada سَبْعِينَ kelimesi bir sayı ismi olarak, mastarı merre olmadığı halde bu mastarın anlamını yansıtan مَرَّةً ifadesiyle de temyiz edilerek eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlü mutlak suretinde gelmiştir.⁴⁶²

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى - “Andolsun, biz sana bir kere daha iyilikte bulunmuştuk.”⁴⁶³

Ayeti kerîmenin öncesinde Musa (a.s.), Cenâb-ı Hak’tan gönlüne ferahlık vermesini, işlerini kolaylaştırmasını ve diğer sözü edilen hususları istemiş, Cenâb-ı Hak da kendisine icabette bulunarak قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى “İstediğin sana verildi ey Mûsâ!” buyurmuştu. Bu ayetle ise Cenâb-ı Hak, daha önce de kendisine bir lütufta bulunduğunu hatırlatmaktadır ki, bazı müfessirlere göre bu lütufla Cenâb-ı Hakk’ın Musa (a.s.)’yı doğumunda İsrailoğullarının şerrine karşı muhafaza etmesi kastedilmektedir.⁴⁶⁴ Ayrıca bu ayeti kerîme ile; henüz temennide bulunmadan kendisine nimetler ihsan edilen ve Cenâb-ı Hakk’ın himayesi altında olan Musa (a.s.)’ya, temenni ettiği nimetlerin de verileceği anlamına dikkat çekilmektedir.⁴⁶⁵ Buradaki مَرَّةً kelimesi, aslı itibariyle مَرَّ fiilinin mastarı merre kalıbı olsa da izafet yoluyla ya da bulunduğu konumun delaleti ile hususi bir eylemin bir kez yapılışını da ifade edebilmektedir. Buna göre ayeti kerîmedeki مَرَّةً kelimesi; zikri geçen مَنَّا fiilinin mastarı olmadığı halde مِنَ الْمَنْ مَرَّةً anlamında eylemin sayısını açıklayan bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiş, burada zikredilenden başka bir lütuf ve iyiliğin kastedilmiş olması itibariyle de أُخْرَى ifadesiyle nitelenmiştir.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Bilmen, Cilt:3, s. 1308; İbn Âşûr, Cilt:10, s. 278; es-Sâbûnî, Cilt:1, s. 514.

⁴⁶² el-Ukberî, et-Tibyân, s. 652; Sâfî, Cilt:5, s. 402; el-Halebî, Cilt:6, s. 90.

⁴⁶³ Tâhâ 20/37.

⁴⁶⁴ el-Kurtubî, Cilt:11, s. 195.

⁴⁶⁵ er-Râzî, Cilt:22, s. 46; Bilmen, Cilt:4, s. 2070.

⁴⁶⁶ İbn Âşûr, Cilt:16, s. 215; Sâfî, Cilt:8, s. 366.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى - “(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”⁴⁶⁷

Ayeti kerîmenin son cümlesinde dağılmış ve toprağa karışmış cüzlerin, önceki suret üzere bir araya getirilip, ruhların bedenlere iade edilmesiyle tekrar topraktan çıkarılacağı beyan edilmektedir.⁴⁶⁸ Buradaki تَارَةً أُخْرَى ifadesi, “Sizi topraktan çıkardık, öldükten sonra da bir kez daha oradan çıkaracağız” anlamını işaret edecek şekilde وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى cümlesine atıfta bulunmaktadır.⁴⁶⁹ İbn Âşûr’a göre, تَارَةً أُخْرَى ifadesiyle, bedenlerin ilk yaratıldığı şekilde tekrar yaratılacağı ima edilmektedir.⁴⁷⁰ مَرَّةً ile aynı bağlamda kullanılan تَارَةً kelimesi; aslında akmak ve cereyan etmek anlamındaki تَارَ fiilinin mastarı merre kalıbı olmasına rağmen, مَرَّةً ifadesinde olduğu gibi, teceddüd anlamı içeren başka fiillerin de bir kez yapılışını ifade edebilen bir mastar olarak kullanılmaktadır.⁴⁷¹ Buna göre ayeti kerîmedeki تَارَةً kelimesi, إِخْرَاجَهُ أُخْرَى takdirindeki mastarın naibi olmak üzere eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlû mutlak olarak nasbedilmiştir. Ayrıca bu kelime, mefûlûn fih olarak da irab edilmiştir. Buna göre ayeti kerîme, نُخْرِجُكُمْ فِي وَقْتٍ ثَانٍ “Sizi ikinci bir vakitte çıkaracağız” şeklinde bir anlam ihtiva etmektedir.⁴⁷²

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ يُصَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ - “Ey Peygamber’in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir.”⁴⁷³

وَمَن يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتَهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ - “İçinizden kim Allah’a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz.”⁴⁷⁴

İlk ayeti kerîmede geçen مَن يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ ... şeklindeki ifade, Cenâb-ı Hakk’ın Peygamber (s.a.s.)’e hitabı olan لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.”⁴⁷⁵ ayetinin ifadesi gibidir. Zira bir durumun var sayılması, o durumun meydana gelmesini

⁴⁶⁷ Tâhâ 20/55.

⁴⁶⁸ el-Beydâvî, Cilt:4, s. 30.

⁴⁶⁹ el-Kurtubî, Cilt:11, s. 211.

⁴⁷⁰ İbn Âşûr, Cilt:16, s. 241.

⁴⁷¹ el-İmâdî, Cilt:6, s. 22.

⁴⁷² Sâfî, Cilt:8, s. 379; Derviş, Cilt:6, s. 201.

⁴⁷³ Ahzâb 33/30.

⁴⁷⁴ Ahzâb 33/31.

⁴⁷⁵ Zümer 39/65.

gerektirmedığı gibi Peygamber (s.a.s.)’in eşleri çirkin sayılayacak bir şey yapmaktan muhafaza edilmiştir.⁴⁷⁶ Ayrıca ayeti kerîmede Peygamber (s.a.s.)’in eşlerine hitap edilmesi, Cenâb-ı Hak katında onlara atfedilen değer ve fazileti göstermektedir. Şöyle ki; hitap edilirken tekdir edilmeleri, peygambere çok yakın olmaları ve cennette de peygamberin eşleri olmaları münasebetiyle, yüksek bir mertebeye sahip olduklarının dolaylı bir göstergesidir. Zira onlar, Peygamber (s.a.s.)’e yakınlıkları nisbetinde Cenâb-ı Hak’da da yakın sayılırlar.⁴⁷⁷

ضَعُفَيْنِ لَهَا الْعَذَابُ ضَعُفَيْنِ cümlesindeki ضَعُفَيْنِ kelimesi, bir şeyin miktar olarak mislini ya da bir sınır olmaksızın mislinden fazlasını ifade eden ضَعُف kelimesinin tesniyesi olup, ضَعُف fiilinin mastarı yerine geçerek eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olarak nasbedilmiştir.⁴⁷⁸ Öte yandan bu kelime, ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ ...⁴⁷⁹ ayetindeki كَرَّتَيْنِ ifadesine benzer şekilde tesniye suretinde geldiği halde, kesret (çokluk) ifade etme maksadıyla kullanılmıştır. Zira Arap kelimasında كَرَّتَيْنِ ve كَرَّتَيْنِ gibi tesniye suretinde gelen birtakım ifadeler, eylemin tekrarlanmasından kinaye olarak kullanılırlar. Bu yüzden müfessirler, burada kastedilen cezanın iki kat ya da üç kat olmasıyla meşgul olmaksızın ayeti kerîmeyi bu kullanım çerçevesinde anlamaya öncelik vermişlerdir.⁴⁸⁰ İkinci ayeti kerîme ise cezalarının iki kat (kat kat) olması gibi, mükâfatlarının da iki kat (kat kat) olacağını beyan etmektedir. Bunlardan biri Allah’a itaat ve takvalarından dolayı, diğeri de kanaat ve güzel geçim ile Peygamber (s.a.s.)’in rızasını talep etmelerinden dolayıdır.⁴⁸¹ Buradaki كَرَّتَيْنِ kelimesi de, benzer şekilde naibi mastar suretinde eylemin niceliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olmak üzere mansuptur.⁴⁸²

⁴⁷⁶ er-Râzî, Cilt:25, s. 166.

⁴⁷⁷ es-Sâbûnî, Cilt:2, s. 480. (M. Ali es-Sâbûnî, bu değerlendirmeyi Sâvî’den nakletmiştir.)

⁴⁷⁸ Sâfî, Cilt:11, s. 156; Derviş, Cilt:8, ss. 5, 9.

⁴⁷⁹ Mülk 67/4.

⁴⁸⁰ İbn Âşûr, Cilt:21, s. 319.

⁴⁸¹ el-İmâdî, Cilt:7, s. 102; el-Beydâvî, Cilt:4, s. 231; es-Sâbûnî, Cilt:2, s. 480.

⁴⁸² Sâfî, Cilt:11, s. 157.

SONUÇ

Nahiv ıstılahlarına dair temellerin atıldığı hicrî ilk üç asırda, mefûlü mutlak terimi ilk dilciler tarafından kullanılmamıştır. Sibeveyh, mefûlü mutlak yerine başta "المصدر" *masdar* olmak üzere "الحَدَّث" *hades*, "الحَدَّثَان" *hadesân*, "الفعل" *fiil*, "التوكيد" *tevkîd* gibi çok sayıda farklı ıstılah kullanmış; Müberrid, Kisâî ve Ferrâ gibi dilciler de masdar ıstılahını benimsemişlerdir. Bununla birlikte Kûfe dil mektebine mensup dilciler, yalnız mefûlün bih'in gerçek meful olduğu görüşünden hareketle mefûlü mutlak'ın da içinde bulunduğu diğer meful türlerini "مُشَبَّهٌ بِالْمَفْعُول" *müşebbehûn bi'l-mefûl* (şibh mefûl) olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Müberrid masdarı, insanın gerçek eylemi olması bakımından "مَفْعُولٌ صَحِيحٌ" *mefûlün sahîh* (gerçek meful) olarak nitelendirmiştir. Müberrid'ten sonra İbnu's-Serrâc, İbn Yaîş, Radî ve Suyûtî gibi dilciler de masdarın *gerçek meful* olduğu hususuna değinmişlerdir.

Araştırmalara göre mefûlü mutlak terimi, ilk kez hicrî üçüncü asrın sonlarında İbnu's-Serrâc tarafından kullanılmıştır. İbnu's-Serrâc'tan sonra Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî, Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî ve Cürcânî ile bilinmeye başlayan mefûlü mutlak terimi, hicrî altıncı yüzyıldan itibaren Zemahşerî ve sonraki dilcilerin katkılarıyla yaygınlık kazanmıştır. İbn Malik ve Ebû Hayyân gibi müteahhirîn dilcilerden bazıları mefûlü mutlak yerine masdarı kullanma geleneğini sürdürmüşse de genel anlamda mefûlü mutlak terimi, nahiv kitaplarında hakim bir unsur haline gelmiştir. Mefûlü mutlak teriminin bilinmeye başladığı hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda terimleşme süreci, mefûlü mutlak'ın tasnifi ekseninde yeni bir evreye girmiştir. Bu dönemde İbn Cinnî ve Cürcânî gibi dilcilerce, mefûlü mutlak konumundaki ismin anlam çerçevesini yansıtabilecek nitelikte yeni terimler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda İbn Cinnî mefûlü mutlak olarak nasbedilen isim için mübhem (المُبْهَم) ve muhtas (المُخْتَص) masdar terimlerini; Cürcânî ise mübhem (المُبْهَم) ve muakkat (المُؤَقَّت) masdar terimlerini kullanmıştır. Sonraki dönemlerde yapılan mefûlü mutlak tasniflerinde bu terimlere karşılık olarak, müekkid (المُؤَكَّد) masdar ve mübeyyin (المُبَيِّن) masdar gibi ifadeler de sıklıkla tercih edilmiştir.

Müteahhirîn dilcilerce yapılan tanımlarda genel olarak, mefûlü mutlak'ın belirli maksatlarla amili tarafından nasbedilen bir mastar olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu bakımdan mefûlü mutlak; eylemi tekid etmek, eylemin yapılış şeklini ya da sayısını

açıklamak üzere amili tarafından nasbedilen bir mastar olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tanımların mefûlû mutlak'ı mastarla sınırlandırma maksadı taşımadığı, dilcilerin yine kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Zira İbn Cinnî, Cürçânî, Zemahşerî, İbn Malik ve Ebû Hayyân gibi dilcilerin birçoğu, mefûlû mutlak'ın kapsamına ilişkin bilgileri verirken fiilin kendi mastarı dışındaki yapıların da mefûlû mutlak konumunda bulunabileceği hususuna değinmişlerdir. Zemahşerî'nin mefûlû mutlak bağlamında fiilin kendi mastarı dışındaki yapıların da fiille bağ kurabileceğini belirtmesi ve bu yapıları da "مصدر" *mastar* ve "غير المصدر" *mastar olmayan* şeklinde ayırması, dilcilerin bu esasla hareket ettikleri kanaatini desteklemektedir. Yine İbn Hişâm'ın, mefûlû mutlak'ı belirli işlevleri yerine getiren bir isim olarak tanımladıktan sonra, mefûlû mutlak'ın en çok mastar suretinde geldiğini ifade etmesi, mastar dışındaki yapıların da bu kapsamda değerlendirildiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla mefûlû mutlak terimi her ne kadar amilin lafzından olan mansup bir mastar kavramıyla ifade edilse de bu durum, mefûlû mutlak olarak nasbedilmede aslanan yapının mastar olduğu, fiilin kendi mastarı dışındaki bir yapının ise ancak mastarın naibi olarak bu konumda bulunabildiği esasına dayanmaktadır. Öte yandan mefûlû mutlak ile özdeş bir kavramı temsil eden masdar da, failden sâdır olan eylem adlarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Örneğin İbn Cinnî'nin masdar tanımında, yalnız fiilin lafzından olan eylem adlarına yer verilmesine rağmen سرت أشدَّ السير ve صمت أحسن الصيام örneklerindeki gibi masdara muzaf olan isimlerin de masdar olarak nasbedildiği hususuna bilahare değinilmiştir. Benzer şekilde Cürçânî'nin, "fiilin lafzından olan" ve "fiilin lafzından olmayan" şeklinde yaptığı masdar tasnifinde fiilin lafzından olmayan isimlere örnek olarak zikredilen أنواعًا، ثلاث، أي، بما ve سوطًا gibi isimlerin mana itibarıyla masdar olduğu ifade edilmiştir. İbnu'l-Hâcib'in yaptığı tanımda ise mastarın yanı sıra türetilmiş fiili olmayan eylem adlarının, masdar kapsamında olduğuna doğrudan temas edilmiştir. Sonuç olarak masdar ıstılahının kullanımı ve ifade kapsamı açısından, müteahhirîn dilciler arasında bir mutabakatın olduğu ifade edilebilir. Zira masdar ıstılahı, zikredilen fiilin failinden sâdır olmak kaydıyla, genel olarak hem mastar hem de naibi mastarı kapsayan bir çerçevede kullanılmıştır. Bununla birlikte söz konusu ifade, mefûlû mutlak teriminin yaygınlık kazanması ile zaman içerisinde, fiilin harflerini içeren mahiyetteki dar anlamına hasredilmiştir.

Müteahhir dönem kaynakları açısından, gerek masdar gerekse mefûlû mutlak ıstılahı üzerinden yapılmış olan tanımlar dikkatlice analiz edildiğinde, mefûlû mutlak'ın mahiyetine ilişkin dilcilerin derin bir ihtilaf içerisinde olmadıkları görülmektedir. Mefûlû mutlak'ı yalnız mastar olarak tanımlayan dilciler ile mastar yerine geçen ifadelerle tanımda açıkça temas eden dilciler arasındaki yaklaşım farklılığı ise cüzî bir ihtilaf boyutundadır. Zira bu konumda gelen mastar dışı unsurların da niyabet yoluyla mefûlû mutlak olarak irab edilebildiği, dilciler açısından tartışmasız bir husustur. Bu bakımdan yapılan tanımlarda, mefûlû mutlak teriminin mahiyeti ve kapsamına ilişkin bir belirsizlik söz konusu değildir.

Mefûlû mutlak bağlamında mastar yerine geçen ifadelerin *naibi mastar* olarak kavramsallaştırılmasında, İbn Malik'in niyabet hususuna açık bir şekilde işaret ettiği "...وَقَدْ يُنُوبُ عَنْهُ مَا عَلَيْهِ دَلٌّ..." "*Mastara delalet edenler de mastar yerine geçebilir...*" şeklindeki sözü etkili olmuştur. Nitekim İbn Malik'ten sonra İbn Hişâm, İbn Akîl, Suyûtî ve Eşmûnî gibi Elfiyye şârihleri tarafından bu ifade biçimi, yaygın bir kullanım haline gelmiştir. Naibi mastar kavramına dair önemli bir diğer husus da, bu tabirin mefûlû mutlak bağlamında mastarın yerine geçen ifadelerin genel bir niteliği olması ve mastar gibi mefûlû mutlak olarak irab edilmesidir. Zira mefûlû mutlak, türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen fiilin faili tarafından yapılan tüm eylem adlarını temsil eden bir ögedir. Bu bağlamda modern zamanlarda yazılmış birtakım eserler ve ders kitapları başta olmak üzere bazı akademik çalışmalara kadar giren "النائب عن المفعول المطلق" *naibi mefûlû mutlak* şeklindeki tabir, dilcilerin asıl meramını yansıtmaktan uzak olmakla birlikte nahiv kaynakları açısından da ilmî bir temelden yoksundur. Ayrıca bu tabir, mütekaddim dilcilerin veya müteahhir dönem dilcilerin eserlerinde de rastlanan bir ifade şekli değildir.

Modern dönem dil çalışmaları kapsamında, cümlelerin talî unsurlarını teşkil eden mansup isimler, bağımsız bir konu başlığı altında birleştirilmiş ve mefûlû mutlak'ın da içinde bulunduğu birtakım talî öğeler "تكملة" *tekmile* olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda mefûlû mutlak, "eylemi tekid eden ya da eylemin türünü açıklayan bir tekmile" olarak değerlendirilmiştir. Tekmile kabul edilen ismin irabına ilişkin alınan kararda ise, mefûlû mutlak konumundaki ismin masdariyye şeklinde tekmile (tümleç/fiil tamlayıcısı) olduğu ifade edilmiştir. Ancak burada, mefûlû

mutlak'ın "masdariyye" olarak nitelendirilmesi dışında klasik üsluptan oldukça uzak, amil nazariyesinin ise kısmen geri plana itildiği bir yol izlenmiştir. Zira bu yaklaşımda, söz konusu ifadenin mansup olduğu ve eylemin niteliğini açıklayan bir mefûlü mutlak olduğuna yönelik izâhât terk edilmiştir. Ayrıca "تكملة" *tekmile* şeklindeki terimin, mansûbâta dair talî unsurları ifade etmesi, bu isimlerin tahlili noktasında kayda değer bir yenilik getirmemiştir. Zira ilk dönemlerden itibaren dildilerce kullanılan "فضلة" *fadla* tabiri de meful, hâl ve temyiz gibi mansup öğelerin cümlede aslî unsur olmadıkları ilkesine dikkat çekmektedir.

Modern dönemde nahvi kolaylaştırma projesi kapsamında bir çalışma raporu hazırlayan Mısırlı dilci Şevki Dayf ise, mefûlü mutlak konusunun da içinde bulunduğu bazı nahiv bablarına ilişkin yeni düzenlemeler yapılması önerisinde bulunmuştur. İbn Hişâm'ın "Evdahu'l-mesâlik" adlı eserinde yaptığı mefûlü mutlak tanımını kusurlu bulan Dayf, alternatif bir tanım önerisi hazırlamıştır. Şevki Dayf'ın Kahire Arap Dil Kurumuna öneri olarak sunduğu mefûlü mutlak tanımı ve kurumun bu husustaki kararı ise şöyle özetlenebilir:

Dayf'in Önerisi: "Mefûlü mutlak -mastar olsun ya da olmasın- fiili niteleyen yahut bir yönden (bir şekilde) fiiliyle ilişkili olan mansup bir isimdir."

Kurumun Kararı: "Mefûlü mutlak; amilini tekid eden, niteleyen ya da bir şekilde amiline delalet eden mansup bir isimdir..."

Şevki Dayf'ın ve kurumun yaptığı tanımlar dikkatlice incelendiğinde mefûlü mutlak'a yöneltilen problemin iki esasa dayandığı gözlenmiştir. Bunlardan ilki, mefûlü mutlak'ın mahiyetini netleştirme çabası, diğeri ise klasik dönemde söz konusu öğenin bir işlevi olarak tanımlarda temas edilen tekid, tür ve sayı gibi anlam ilişkilerini daha genel bir çerçeveye yayma eğilimidir. Bu iki esastan hareketle, sadece الحداث *hades* kavramına ve الصدور *sudûr* ilişkisine yer verilmek suretiyle, aşağıdaki şekilde yapılacak bir tanımın, söz konusu terimin mahiyetini daha ideal bir şekilde yansıtaacağı kanaatine varılmıştır:

Önerimiz: "Mefûlü mutlak; türetilmiş bir fiili olsun ya da olmasın, zikri geçen amilin failinden sâdır olan mansup bir eylem adıdır."

Nahiv kaynaklarında mefûlü mutlak, temel itibariyle, mübhem ve muhtas masdar şeklinde tasnif edilmiştir. Mübhem masdar tekid maksatlı kullanılan, muhtas

masdar ise eylemin türü ve sayısına ilişkin anlamları ihtiva eden mastar ve naibi mastarları ifade etmektedir. Tekid maksatlı bir kullanım özelliği yansıtması bakımından "mübhem masdar" için "müekkid masdar"; "muhtas masdar" için de, tür ve sayı gibi eylemin niteliği ve niceliğine ilişkin özellikleri beyan etmesi bakımından, "mübeyyin masdar" ifadesi de sıklıkla kullanılmıştır. Yine mefûlü mutlak olarak nasbedilen ifadelerden bazıları emir, nehiy, dua ve beddua gibi çeşitli bağlamlarda hazfedilen fiilleri yerine geçerler. Bu ifadeler mübhem asıllı oldukları halde, kullanıldıkları bağlam itibariyle fiilleri zorunlu olarak hazfedildiğinden, amilini tekid eden nitelikteki mübhem masdarlardan farklılık gösterirler.

Arap kelimasında mefûlü mutlak kullanımının en temel maksadı, eylemin kesin olarak gerçekleştiğini veya söz konusu eylemin ifade edilişinde mecazi bir anlatımın söz konusu olmadığını muhataba iletmeğidir. Bu maksat, karakteristik olarak mefûlü mutlak'ın muhtas masdarla elde edilen kullanım şekillerinde dahi gözetilmektedir. Ancak mübhem masdarda öne çıkan en belirgin özellik bu kullanımın bir tekid üslubu olarak ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla mefûlü mutlak ile inşâ edilen tekid üslubu, cümlede asıl vurgulanması hedeflenen hades kavramını ön plana çıkarmakla birlikte mecaz ihtimalini bertaraf ederek eyleme açıklık getiren ve eylemin gerçek anlamına vurgu yapan bir özelliğe sahiptir.

Fiili yerine geçen masdarlar, çeşitli bağlamlarda mahzuf fiili yerine geçerek bu fiillerin özelliklerini yansıtan mübhem asıllı masdarları ifade etmektedir. Zira bu masdarlar, amilin hazfindan önce tekid maksadıyla kullanılmakta iken, mahzuf fiilleri yerine geçmek suretiyle yeni bir anlam boyutu kazanmışlardır. Mahzuf fiillerini tekid edip etmedikleri hususunda dilciler arasında bir fikir birliği yoksa da amillerinin zorunlu olarak hazfedilmesi yönüyle mübhem masdarlardan ayrıldıkları için bağımsız bir mefûlü mutlak sınıfını teşkil ettikleri söylenebilir. Fiili yerine geçen masdarlardan *talebî masdar* olarak da tabir edilen bazı masdarlar emir, nehiy, dua, beddua ve istifham gibi talep içerikli yapılarda kullanılırken; bazıları talep anlamı içermeyen daha ziyade semâî kökenli olup yaygın kullanımları sebebiyle deyim halini aldıkları bellibaşlı durumlarda; *haberî masdar* olarak da bilinen bazıları ise tamamen kıyasî olup haber kipinde kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de mübhem masdar ile yapılan tekid üslubuna dair çok sayıda ayet örneği bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmı, bazı muhtemel mecazi anlamları bertaraf ederek eylemin gerçek anlamıyla kullanıldığı mesajını aktarırken, diğer bir kısmı da sadece tekid yoluyla söz konusu hadisin gerçekleşmesindeki kesinliği ifade etmektedir. Eylemin niteliği ve niceliğini açıklayan masdar kullanımı ise genel itibariyle, mevsuf suretindeki masdar örneklerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte teşbih maksadı ihtiva eden bir mahiyette muzaf suretinde gelen muhtas masdar örnekleri de bulunmaktadır. Eylemin niceliğini açıklayan mefûlû mutlak ise, sayıca daha az olmakla birlikte, mastarı merre ve sayı isimleri gibi naibi mastar suretinde gelen örneklerden oluşmaktadır. Ayrıca ayetlerde bu kullanıma örnek teşkil eden ifadelerin birçoğu, belli bir adetle sınırlı olmayıp çokluktan kinaye olarak kullanılmıştır.

Naibi mastar suretindeki mefûlû mutlak kullanımı, esasen mastarla dile getirilmesi mümkün olmayan bazı anlamların ifade edilebilmesi için başvurulmuş bir kullanım özelliği yansıtmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ifadeler müfessirlerce tahlil edilirken, mübalağa gibi çeşitli belâğî maksatlarla farklı konumlarda da irab edilmiştir. Bu durum, naibi mastarların hem mübhem hem muhtas masdar kullanımında gözetilen belâğî bir incelik olup, "tevessu" olarak da tabir edilen anlam genişlemesine örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla naibi mastar kullanımını örneklendiren ayetlerde, farklı anlamlara delaleti olan lafızların bir araya gelmesi ile söz konusu ifadenin delalet kapsamı genişlemekte ve az lafızla daha çok anlama işarete bulunmaktadır. Zira ayetin naibi mastarla ifade edilmiş olması, daha vecîz bir tabir olmakla birlikte, muhtemel farklı anlamların da aynı anda Cenâb-ı Hakk'ın muradı olmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda naibi mastar kullanımının en önemli gayesi "tevessu" olgusu, yani sadece mastarın zikriyle elde edilemeyecek birtakım anlamları da delalet kapsamına dahil ederek "anlam genişlemesi" sağlamaktır. Bu noktada naibi mastarlar, birden fazla anlam ihtiva edebilecek nitelikteki yapılar olduğundan, bu muhtemel anlamlardan her biri, müfessirlerce Cenâb-ı Hakk'ın muradı kapsamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de naibi mastarların gerek mübhem gerekse muhtas masdar olarak kullanıldığı pek çok yerde "tevessu" olgusundan söz edilebilir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Ababneh, Yahya Atieh. **Tetavvuru'l-mustalahı'n-nahviyyi'l-Basrî**, Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, İrbid, 2006.

Abbâs Hasan. **en-Nahvu'l-vâfi**, 4 Cilt, Dâru'l-Maârif, Kahire, bty.

Bâbetî, Azîze Fevvâl. **el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'n-nahvi'l-Arabî**, 2 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Bakırcı, Selami ve Sadi Çöğenli. **Arapça Edatlar Sözlüğü**, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 2000.

Berekât, İbrahim İbrahim. **en-Nahvu'l-Arabî**, 5 Cilt, Dâru'n-Neşri li'l-Camiât, Kahire, 2007.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri**, 8 Cilt, Nesa Yayıncılık, İstanbul, bty.

Bostancı, Ahmet. "Arapçada Dua Üslûbu", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, 2004, ss. 25–48.

Bulut, Ali. **Sibeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2003.

Çağmar, M. Edip. "Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâgat Açısından Değerlendirilmesi", **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:18, 2003, ss. 169–195.

Dayf, Şevki. **Mecmau'l-luğati'l-Arabiyye fi hamsîne âmen (1934-1984)**, Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Mısır, 1984.

Dayf, Şevki. **Tecdîdü'n-nahv**, Dâru'l-Maârif, Kahire, 2013.

Derviş, Muhyiddîn. **İ'rabu'l-Kur'ân ve beyânüh**, 10 Cilt, Dâru'l-İrşâd li's-Şüûni'l-Câmiyye, Humus, 1994.

Durmuş, İsmail. **Arap Dili ve Belâğatıyla İlgili İncelemeler**, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Durmuş, İsmail. "İhtibâk", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt:21, s. 553.

Durmuş, İsmail. "Müşâkele", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt:32, ss. 154-155.

Ebu'l-Fütûh, Muhammed Huseyn. **Üslûbu't-tevkîd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995.

ed-Dimeşkî, Ebû Hafs Ömer b. Ali. **el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb**, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz), 20 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Ahfeşü'l-Evsat, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade. **Kitabu Meâni'l-Kur'ân**, (thk. Hüda Mahmûd Karâah), 2 Cilt, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1990.

el-Âmirî, Kays b. el-Mülevvîh. **Dîvânü Mecnûni Leylâ**, (thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc), Dâru Mısır, Kahire, 1979.

el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer. **Lisânu'l-mîzân**, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), 10 Cilt, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002.

el-Aynî, Mahmûd b. Muhammed. **Şerhu's-şevâhidi'l-kübrâ**, (thk. Ali M. Fâhir, Ahmed M. Tevfîk ve Abdulazîz M. Fâhir), 4 Cilt, Dâru's-Selâm, Kahire, 2010.

el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali b. Hamdûn. **et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye**, (thk. İhsan Abbas ve Bekir Abbas), 10 Cilt, Dâru Sâdır, Beyrut, 1996.

el-Bâkistânî, Hadîce Muhammed Huseyn. **Kitâbu Şerhi'l-Cümel fi'n-nahv li'l-Cürcânî** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu Ummi'l-Kurâ Külliyyetü'l-Lüğati'l-Arabiyye, Mekke, 1988.

el-Bâkulî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn. **İ'râbu'l-Kur'ân li'l-Bâkulî (İ'râbu'l-Kur'âni'l-mensûbu ile'z-Zeccâc)**, (thk. İbrahim el-İbyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî/ Dâru'l-Kütübi'l-Lübnâniyye, Kahire / Beyrut, 1999.

el-Bâkulî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn. **Şerhu'l-Lüma' fi'n-nahv**, (thk. Muhammed Halîl Murâd el-Harbî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

el-Beydâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer Nâsiruddîn. **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvî)**, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî), 5 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

el-Bikâî, Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer Burhânuddîn. **Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver**, 22 Cilt, Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, Kahire, 1984.

el-Cevherî, Muhammed b. Abdülmünim. **Şerhu Şuzûri'z-zeheb**, (thk. Nevaf b. Cezâ el-Harîsî), 3 Cilt, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 2004.

el-Ceyyânî, Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî. **Elfiyyetü İbn Malik**, (thk. Abdulaziz b. Abdullah el-Uyûnî), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad, bty.

el-Ceyyânî, Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî. **Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye**, (thk. Abdülmün'im Ahmed Herîdî), 6 Cilt, Dâru'l Me'mûn li't-Türâs, Mekke, 1982.

el-Ceyyânî, Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî. **Şerhu Teshîli'l-fevâid**, (thk. Abdurrahman Seyyid ve Muhammed Bedevi Mahtun), 4 Cilt, Hicr li't-tıbaa ve'n-neşr, Cize, 1990.

el-Cezerî, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn İbnu'l-Esîr. **el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye**, (thk. Fethî Ahmed Aliyyüddîn), 2 Cilt, Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1420.

el-Cürcanî, Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman. **Kitabu'l-Muktesid fî şerhi'l-İdâh**, (thk. Kâzım Bahru'l-Mercan), 2 Cilt, Dâru'r-Reşîd, Irak, 1982.

el-Cürçânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf. **Kitabu't-Ta'rifât**, Mektebetü Mustafa el-bâbî el-Halebî, Mısır, 1938.

el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân. **İrtişafü'd-darab min lisâni'l-Arab**, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1998.

el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân. **et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitabi't-Teshîl**, (thk. Hasan Hindavî), 11 Cilt, Dâru Künûzi İşbilya, Riyad, 2008.

el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân. **el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr**, (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl), 10 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2010.

el-Ensârî, Cemalüddîn İbn Manzûr. **Lisânu'l-Arab**, 15 Cilt, Dâru Sadir, Beyrut, 1994.

el-Ensârî, Cemalüddîn İbn Hişâm. **Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik**, (thk. M.Muhyiddîn Abdulhamid), 4 Cilt, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, bty.

el-Ensârî, Cemalüddîn İbn Hişâm. **Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ**, (thk. M.Muhyiddîn Abdulhamid), el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, Kahire, 1963.

el-Ensârî, Cemalüddîn İbn Hişâm. **Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

el-Ensârî, Cemalüddîn İbn Hişâm. **Muğni'l-lebîb an kütübi'l-eârîb**, (thk. Abdullatif Muhammed), 7 Cilt, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Kuveyt, 2002.

el-Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. Hasan Radî. **Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye**, (thk. Yusuf Hasan Ömer), 4 Cilt, Menşûrâtü Câmiati Karyûnus, Bingazi, 1996.

el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn. **Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Malik**, (thk. M.Muhyiddîn Abdulhamid), 3 Cilt, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1955.

el-Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebî Bekr. **Şerhu't-Tasrîh ale't-tavdîh**, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), 2 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

el-Fârisî, Ebû Alî el-Hasan b. Abdulgaffar. **el-İdâhu'l-adudî**, (thk. Hasan Şâzelî Ferhûd), Kahire, 1969.

el-Ferahîdî, el-Halîl b. Ahmed. **el-Cümel fi'n-nahv**, (thk. Fahrüddîn Kabâve), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad. **Meani'l-Kur'ân (Tefsîru Müşkili i'râbi'l-Kur'ân)**, (thk. Ahmet Yusuf en-Necâtî, M. Ali en-Neccâr ve Abdulfettâh İsmail Şelebî), 3 Cilt, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

el-Galâyînî, Mustafa b. Muhammed Selim. **Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye**, 3 Cilt, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1993.

el-Halebî, Ahmed b. Yusuf Semîn. **ed-Dürü'l-mesûn fî ulûmi'l-Kitabi'l-meknûn**, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), 11 Cilt, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, bty.

el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. **el-Kavâidu'l-esâsiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, bty.

el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. **Cevahiru'l-belâğa fî'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

el-Hudarî, Mustafa b. Hasan. **Haşiyetü'l-Hudarî alâ şerhi İbn Akîl**, (thk. Yusuf Muhammed Bikâî), 2 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

el-İmâdî, Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed. **Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm)**, 9 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, bty.

el-İşbilî, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min İbn Usfûr. **el-Mukarrib**, (thk. Abdussettâr el-Civarî ve Abdullah el-Cubûrî), 2 Cilt, byy, 1972.

el-İşbilî, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min İbn Usfûr. **Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî**, (thk. Fevvaz Eş-Şe'âr), 3 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. **Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân**, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), 2 Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

el-Kisâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza. **Meânî'l-Kur'ân li'l-Kisâî**, (thk. İsa Şehhate İsa), Dâru Kabbâ, Kahire, 1998.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Şemsüddîn. **el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî)**, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), 20 Cilt, Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyad, bty.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. **Hak Dini Kur'ân Dili**, (sdl. Komisyon), 10 Cilt, Azim Dağıtım, İstanbul, bty.

el-Mevsilî, Abdulaziz b. Cuma b. Zeyd. **Şerhu Elfiyyeti İbn Mu'tî**, (thk. Ali Musa eş-Şûmelî), 2 Cilt, Mektebetü'l-Harîcî, Riyad, 1985.

el-Mevsılî, Ebu'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş. **Şerhu'l-Mufasssal**, (thk. Emîl Bedî Yakub), 6 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

el-Mevsılî, Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî. **el-Hasâis**, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), 3 Cilt, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, bty.

el-Mevsılî, Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî. **el-Lüma' fi'l-Arabiyye**, (thk. Semîh Ebû Muğlî), Dâru Mecdelâvî, Amman, 1988.

el-Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneke. **el-Belâğatü'l-Arabiyye usûsühâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ**, 2 Cilt, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996.

el-Mistâvî, Abdurrahman. **Dîvânu Kays b. Zerîh (Kays-u Lübnâ)**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.

el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. **el-Muktedab**, (thk. Muhammed Abdülhâlık Udayme), 4 Cilt, Vizaratu'l-Evkâf, Kahire, 1994.

el-Ubeydî, Şaban Avd Muhammed. **en-Nahvu'l-Arabî ve menahicu't-te'lîf ve't-tahlîl**, Menşûrâtü Câmiati Karyûnus, Bingazi, 1989.

el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn. **et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân**, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, byy, 1986.

el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn. **el-Lübâb fi ileyli'l-binâ ve'l-i'râb**, (thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât ve Abdulilâh Nebhân), 2 Cilt, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995.

en-Naîmî, Selim. "İsmu'l-fi'l dirasetü teysîr", **Mecelletü'l-Mecmei'l-İlmiyyi'l-İrâkî**, Cilt:16, 1968, ss. 60–89.

en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. **İ'rabu'l-Kur'ân li'n-Nehhâs**, (thk. Abdulmün'im Halil İbrahim), 5 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddîn. **Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl)**, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), 3 Cilt, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.

er-Râcihî, Abduh. **et-Tatbîku'n-nahvî**, Dâru'l-Marifeti'l-Câmiyye, İskenderiye, 1998.

er-Râzî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. **Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)**, 32 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.

es-Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali. **Haşiyetü's-Sabban alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Malik**, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd), 4 Cilt, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, Kahire, bty.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. **Safvetü't-tefâsîr**, 3 Cilt, Dâru's-Sâbûnî, Kahire, 1997.

es-Sâmerrâî, Fadıl Salih. **el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2000.

es-Sâmerrâî, Fadıl Salih. **Meâni'n-nahv**, 4 Cilt, Dâru'l-Fikr, Amman, 2000.

es-Semânî, Ömer b. Sâbit. **el-Fevâid ve'l-kavâid**, (thk. Abdulvehhâb Mahmûd el-Kahle), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2002.

es-Serrâc, Muhammed Ali. **el-Lübâb fî kavaidi'l-lüğa ve âlâtî'l-edeb**, (thk. Hayruddîn Şemsi Paşa), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. **el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 4 Cilt, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, byy, 1974.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. **el-Metâliu's-saîde fî şerhi'l-Ferîde**, (thk. Nebhan Yasin Huseyn), 2 Cilt, Dâru'r-Risâle, Bağdat, 1977.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv**, (thk. Abdul'al Salim Mekrem), 9 Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. **Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'**, (thk. Ahmed Şemsüddîn), 3 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî. **Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ**, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), 10 Cilt, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1964.

eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. **el-Mekasidü's-şâfiye**, (thk. Ayyâd es-Sebîti), 10 Cilt, Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Mekke, 2007.

et-Tehânevî, Muhammed Ali. **Mevsûatü keşşâfi istilâhâti'l-funûni ve'l-ulûm**, (thk. Ali Dahrûc), (ed. Refîk el-Acem), 2 Cilt, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim. **Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh**, (thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî), 5 Cilt, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak. **el-Cümel fi'n-nahv**, (thk. Ali Tevfîk el-Hamad), Dâru'l-Emel, İrbid, 1984.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. **el-Mufasssal fî ilmi'l-Arabiyye**, (thk. Fahr Salih Kadâra), Dâru Ammar, Amman, 2004.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. **el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 4 Cilt, Dâru't-Türâs, Kahire, 1984.

Hanbelizâde, Muhammed Şakir. **Temrînli ve İ'raplı Arapça**, (sdl. Hüseyin Elmalı), Anadolu Yayınları, İzmir, 2010.

İbn Akîl, Abdullah b. Abdurrahman. **Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (thk. M. Muhyiddîn Abdülhamid), 4 Cilt, Dâru't-Türâs, Kahire, 1980.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. **Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr**, 30 Cilt, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib. **el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, (thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed), 6 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

İbn Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. **el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel**, (thk. Ali Haydar), Dimeşk, 1972.

İbnu'l-Hâcib, Cemalüddîn b. Osman. **el-Îzâh fî şerhi'l-Mufasssal**, (thk. Musa Benay el-Alîlî), 2 Cilt, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1982.

İbnu'l-Hâcib, Cemalüddîn b. Osman. **Kitâbu Emâlî İbni'l-Hâcib**, (thk. Fahr Salih Süleyman), Dâru Ammâr, Amman, 1989.

İbnu'l-Hâcib, Cemalüddîn b. Osman. **el-Kâfiye fî ilmi'n-nahv**, (thk. Salih Abdulazim eş-Şair), Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 2010.

İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed. **Şerhu İbni'n-Nâzım alâ Elfiyyeti İbni Mâlik**, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed. **el-Usûl fi'n-nahv**, (thk. Abdulhuseyn el-Fetelî), 3 Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

Libdeh, Hosni Muhammed. **el-Mustalahu'n-nahvî fi'l-karni'r-râbii'l-hicrî** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü'l-Kahire Külliyyetü'l-Âdâb, Kahire, 1997.

Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye. **Mecmûatü'l-karârâti'l-ilmiyye fî hamsîne âmen (1934-1984)**, (ed. Muhammed Şevki Emin ve İbrahim et-Terzî), el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbir'l-Emîriyye, Kahire, 1984.

Mirza el-Hâmis, Yuhanna. **Mevsûatü'l-mustalahi'n-nahvî mine'n-neş'eti ile'l-istikrâr**, 2 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

Özbalıkçı, Reşit. "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Boyutu", **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:13-14, 2001, ss. 1–30.

Riyad, Osman. **el-Mustalahu'n-nahvî ve aslu'd-delâle**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Sâfî, Mahmûd b. Abdurrahîm. **el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân ve sarfihî ve beyânih**, 16 Cilt, Dâru'r-Reşîd / Müessesetü'l-Îmân, Dimeşk / Beyrut, 1995.

Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. **el-Kitâb**, (thk. Abdusselam Muhammed Hârûn), 4 Cilt, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988.

Toprak, M.Faruk. "Klasik Arapçada Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler", **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2000, ss. 123–152.

Ukaylî, Hasan Mendîl Hasan. **Muhâvelâtü't-teysîri'n-nahviyyi'l-hadîse**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.

Yakub, Emîl Bedî. **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî şevâhidi'l-luğati'l-Arabiyye**, 14 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Yakub, Emîl Bedî. **Mevsûatü ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye**, 10 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

Yakub, Emîl Bedî ve Âsi Mişâl. **el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-lüğa ve'l-edeb**, 2 Cilt, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987.

Yazıcı, Numan. **Atasözleri ve Deyimler**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

Yılmaz, Ali. "Arapçada İsim Fiiller", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2001, ss. 379–391.

Yılmaz, İbrahim. "Tavîl", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, Cilt:40, ss. 183-184.

Yılmaz, Selahattin. "Arapçada Fiillerinin Yerine Mansup Olarak Kullanılan Masterlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 2002, ss. 223–228.